

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MESNEVÎ'DE YAHÛDÎ VEZİR HİKÂYESİ

Yüksek Lisans Tezi

Suna YILMAZ

EKİM - 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TASAVVUF BİLİM DALI

MESNEVÎ'DE YAHÛDÎ VEZİR HİKÂYESİ

Yüksek Lisans Tezi

Suna YILMAZ

Danışman

Prof. Dr. Dilaver Selvi

EKİM- 2019

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ Anabilim Dalı TASAVVUF Bilim Dalı TEZLİ
YÜKSEK LİSANS öğrencisi SUNA YILMAZ'ının MESNEVİ'DE YAHÛDİ VEZİR
HİKAYESİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 1.08.2019 tarih ve 2019-24/13
sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy ~~birliği~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak
kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 25 / 10 / 2019

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Doç. Dr. DİLAVER SELVİ	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. NECDET TOSUN	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi NEVZAT ERKAN	

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	II
KISALTMALAR.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ÖZET.....	VII
SUMMARY.....	VIII

GİRİŞ

I. Tezde Takip Edilen Yöntem.....	1
II. Tezde Müracaat Edilen Şarihlerin Kısaca Hayatı.....	1
A. Sarı Abdullah Efendi.....	1
a. Doğumu-Nesebi.....	1
b. İlim Tahsili-Memuriyeti.....	2
c. Tasavvufa İntisabı.....	4
d. Eserleri.....	4
e. Vefatı.....	5
B. Ahmed Avni Konuk.....	5
a. Doğumu-Nesebi.....	5
b. İlim Tahsili-Memuriyeti.....	5
c. Tasavvufa İntisabı.....	6
d. Eserleri.....	7
e. Vefatı.....	9
C. Tâhirü'l-Mevlevî.....	9
a. Doğumu-Nesebi.....	9
b. İlim Tahsili-Memuriyeti.....	9
c. Tasavvufa İntisabı.....	10
d. Eserleri.....	12
e. Vefatı.....	12
D. Kenan Rifâî.....	13
a. Doğumu-Nesebi.....	13

b. İlim Tahsili-Memuriyeti.....	13
c. Tasavvufa İntisabı.....	14
d. Eserleri.....	14
e. Vefatı.....	14

BİRİNCİ BÖLÜM

I. Tasavvufta ‘Mâna Dili’ Sembolik Açılımlar.....	15
II. Yahudi Vezir Hikâyesini Yorumlayan Bazı Şerhler.....	22
A. Cevâhiri Bevâhiri Mesnevî.....	22
B. Mesnevî Şerîf Şerhi.....	25
C. Şerh-i Mesnevî.....	27
D. Şerhli Mesnevî-i Şerîf.....	28

İKİNCİ BÖLÜM

I. ERKEN DÖNEM HRİSTİYANLIK VE PAVLOS	29
II.YAHUDİ VEZİR VE HİRİSTİYANLAR HİKAYESİNDE GEÇEN	
SEMBOLLER.....	35
A. Nefs.....	40
B. Zâlim Yahûdi Pâdişahı: Nefis-i Emmâre.....	42
Nefsin Mertebeleri.....	42
1-Nefs-i Emmâre.....	42
2-Nefs-i Levvâme.....	44
3-Nefs-i Mülhime.....	47
4-Nefs-i Mutmainne.....	49
5-Nefs-i Râdiye.....	51
6-Nefs-i Mardiyye.....	51
7. Nefs-i Kâmile.....	51
C. Biri İki Gören “Şaşı”: Yahûdi Pâdişâh’ın – Emmâre Nefsin Nitelikleri.....	52
Şehvet ve Öfke.....	52

D. Yahûdi Vezîr: Şeytân.....	54
Şeytânın Vesvesesi ve Hileleri.....	54
E. Muhakkikleri Sembolize Eden “Deniz-Dalga” ve Su-Deniz-Irmak” Meteforları...59	
F. Tatlı Su Ve Balık: Allah Aşk1.....	62
G. Mum Ve Alev: Mürşid-i Kâmil ve İrşad.....	65
H.Îsâ Kûpünde BoyananYüz Renkli Gömlek.....	69
I. Ambardaki Buğday1 Çalan F��re Metaforu.....	70
��. Çakmak Taşından Çıkan Kıvılcımları S��nd��rmeye Çalışan Hırsız Karanlık Parmak Metaforu.....	73
j. Hal��fe ve Leyl�� Hik��yesi.....	75
K. Ebleh Avcı.....	77
L.Vez��rin 16 Tomar Yazması ve Halvete Giriş Metaforu	78
M. Vez��re T��b�� Olan 12 Hıristiyan Beyi: Nefiste Bulunan 12 Tab��i Kuvvet.....	83
N.Tahta Kılıç ve Elmas Kılıç.....	84
O. Gülen Nar ve ��i Karanlık L��le.....	85

       BÖLÜM

YAHUD  -VEZ  R H  K  YES  NDE SEMBOLLER DışINDA DEĞ  N  LEN BAZI TASAVVUF   VE   T  K  D   KONULAR

A. Tasavvuf�� Konular.....	89
Bazı Tasavvufi Konulara şarihlerin Yaptığı Açıklamalar.....	90
1. Kul ��le Mevla Arasındaki Yetmiş Bin Perde.....	90
2. Basireti K��r Eden ��ki Hastalık: Gazap-şehvet.....	92
3. ��lah�� Muhabbeti Tahsil Yolu.....	92
4. Sahib-i Hal Kimdir?.....	93
5. ��rifin H��li.....	93

6. Ehlullahtan Mahrumiyete Sebep: Haset.....	94
7. Mürşitle Sohbet Âdabı ve Manevi Terbiyede Usul.....	95
B. DiğerDinî Konular.....	97
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	101
EKLER.....	108-134

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.mlf.	: Aynı müellif
a.s.	: Aleyhisselam
a.y.	: Aynı yer
bkz.	: Bakınız
c.c	: Celle Celâlühü
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Haz.	: Hazırlayan
İ.A (M.E.B).	: Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İ.A	: İstanbul Ansiklopedisi
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
İ.F.D.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
nr.	: Numara
nşr.	: Neşreden
s.a.v	: Sallallahü aleyhi ve selem
r.a	: Radıyallahü anhü
r.ah	: Radıyallahü anhâ
rah.	: Rahimehullah
tahk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme eden
trs.	: Tarihsiz
vd.	: Ve devamı

ÖNSÖZ

Mevlânâ Celâledîn-i Rûmî (ö. 672/1273) kendi döneminden günümüze kadar gerek şahsiyeti gerekse fikirleri ile İslâm tefekkür ve irfânının canlılığına katkısı olan her an aktif bir mutasavvıf ve düşündürdür. Onun ilmî genişliği, tasavvufî derinliği, edebî yönü yüzyıllardır İslâm tasavvuf ve fikir geleneğinde dikkatleri hep çekmiş ve bu yönlerini sergilemiş olduğu eserleri önemli bir ilgi odağı olmuştur. Doğuda da Batıda da eserleri pek çok dile çevrilmiş ve araştırılmıştır. Özellikle *Mesnevî Şerîf* ile ilgili çok sayıda tercüme, şerh yayınlanmıştır. Hz. Mevlânâ'yı anlamak için düşünmeyi gerektiren kimi ifâdelerinin, şiirlerinin bazen hikâyelerinin, çeşitli sembollerin varlığı açıklamalara ihtiyaç duymuş; bu da tezimizde de müracaat ettiğimiz Sarı Abdullah Efendi, Ahmed Avi Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Kenan Rifâî gibi pek çok Mevlânâ yorumcusunun ortaya çıkmasına neden olmuştur. İslâm düşünce geleneğine önemli katkıları olmuş bu yorumcuların bakış açıları her devirde merak edilmiştir.

Bu anlamda biz de bahis konusu olan şârihlerin, *Mesnevî Şerîf*'de yer alan, *Yahûdi Vezîr ve Hristiyanlar* hikâyesindeki sembollerini nasıl değerlendirdiklerini merâk ettik ve tasavvuf ilmi çerçevesinde incelemeye çalıştık. Bunu yaparken, Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'nin birinci cildine yazdığı beş ciltlik şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı eserini, sınırlandırmak açısından merkeze aldık. İncelememizde müacaat edilen şârihlerin hayatlarına kısaca değinip, şerhleri hakkında bilgi verdik. Özellikle konumuzu ilgilendirmesi bakımından tasavvufta mânâ diline yönelik sembolik açılımlara temas ettik.

Bilindiği üzere, *Yahudi Vezir ve Hristiyanlar* hikâyesinde Hz. Mevlânâ, mevzu olarak Yahûdi padişâhına hizmet eden dalalet ehli vezîrin Hristiyanlığı bozmak ve ortadan kaldırmak için hile ve desiselerle dolu sinsi mücadelelerini ele almaktadır. Bu mücadeleler esnasındaki dikkat çekici hadiseler erken dönem Hristiyanlık tarihinin bazı spesifik konularını hafızalarda tazeler niteliktedir. Zira bu hikâyede bahsi geçen Yahûdi vezîr kimi şârihlere göre Pavlus olup, Hristiyanlık dininin tahrif ve tebdil edilmesinde rol oynamış bir şahsiyettir. Bu yüzden sembollere geçmeden önce bir miktar tarihi malumat vermeyi de uygun bulduk. Sonrasında hikâyede geçen sembollerin değerlerini ortaya koymaya gayret ettik. Akabinde bir üçüncü bölüm açarak, burada hikâyedeki sembollerin dışında değinilen tasavvufî ve dînî konulara; Abdullah Efendi'nin ve yeri geldikçe de Tâhirü'l-Mevlevî'nin yaptıkları yorumları aktarmaya çalıştık.

Tezimizin üçüncü bölüme kadar olan kısmında beyit numaralarını verirken Nicholson'a ait Farsça Mesnevî tercümesini esas aldık; üçüncü bölümde ve ek kısmında verilen beyit numaraları ise Tâhirü'l-Mevlevî tercümesine göre yapıldı.

Bu çalışmayı vücûda getirme aşamasında, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Sarı Abdullah Efendi b. Muhammed, Kayseri Raşit Efendi Yazma Kütüphanesi 1089/1-2 numarada kayıtlı olan yazma eseri kullandık. İki cilt hâlindeki bu eser her varakta 31 satırdan oluşmaktadır.

Mesnevî Şerîf'in en uzun hikâyesi olan *Yahudi Vezir ve Hıristiyanlar* hikâyesine, esâsen ayrı ayrı çalışmalara mevzu olabilecek oldukça geniş bir içeriğe sahip olmasına rağmen imkânlar elverdiği ölçüde açıklık getirmeye, alakalı gördüğümüz konuları ihmâl etmemeye çalıştık. Çalışmam sırasında hadislerin tercüme ve tahririnde, Arapça ibarelerin tercümesinde ve yer yer kaynaklarının gösterilmesinde danışman hocamdan destek aldım. Tezin Farsça beyit ve ibarelerinin tercümesinde ise Dr. Reşat Ahmet Ağaoğlu ile istişare ederek kendisinden istifade ettim.

Yer yer sıkıntılarla karşılaştığım bu çalışmam süresince değerli alaka ve yardımlarını gördüğüm, minnet borçlu olduğum kıymetli insanlara bir de buradan teşekkür etmek beni mutlu eder. Tezin oluşum aşamasında kendisine ulaştırdığım her metni okuyup yol gösteren; önemli katkılarda bulunan, ilgi ve teşvikleri ile bana destek olan sayın hocam, Prof. Dr. Dilaver Selvi Bey'e öncelikle çok teşekkür ediyorum. Tasavvuf alanıyla tanışmama vesile olan, Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu'na konu seçiminde bana öneride bulunan Prof. Dr. Mustafa Tahralı hocama da şükranlarımı sunuyorum. Ayrıca zamanlı zamansız yardımlarına ihtiyaç duydukça rahatsız ettiğim Dr. Reşat Ahmet Ağaoğlu'na Dr. Kübra Orhan'a, Dr. Zeynep Şeyma Özkan'a ve Dr. Ayşegül Mete'ye teşekkür ederim.

Suna YILMAZ

ÖZET

Tezimizin konusu, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Mesnevî Şerîf'inde yer alan, Yahûdi Vezîr ve Hristiyanlar hikâyesinde geçen sembollerin tasavvuf ilmi çerçevesinde incelenmesidir. Bunun için Sarı Abdullah Efendi'nin Mesnevî'nin birinci cildine yazdığı beş ciltlik şerhi olan Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî adlı eserini, sınırlandırmak açısından merkeze alıp, Ahmed Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Kenan Rifâî'nin şerhleri ile yer yer mukayeseli bir şekilde ilerleyip hikâyede geçen sembollerin değerlerini ortaya koymaya çalıştık.

Tezimizin önemi, temelde Sarı Abdullah Efendi olmak üzere, Ahmed Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî ve Kenan Rifâî'nin hikâyede geçen sembollere bakış açıları tespit edilerek tasavvufî düşünce literatürüne katkı sağlayacak olmasıdır.

SUMMARY

The main aim of this work is to study the symbols in the tale of the Jewish vizier and Christians within the the *Mathnawī* of Rūmī. In order to draw a boundary for the study Sarı Abdullah Efendi's commentary on the first volume of the *Mathnawī*, i. e. *Jawāhir-e Bawāhir-e Mathnawī* is put into the center of the study and it is compared and contrasted with the commentaries of Ahmed Avni Konuk, Tāhir al-Mawlawī and Kenan Rifāī, trying to reveal the worth of the symbols mentioned in the story.

The significance of the present study is that different viewpoints to the aforementioned symbols is to be analysed, especially of Sarı Abdullah Efendi, Ahmed Avni Konuk, Tāhir al-Mawlawī and Kenan Rifāī. And that would be a contribution to the literature of the mystical thought.

GİRİŞ

I. Tezde Takip Edilen Yöntem

Tezde, önce şerhlerini takip ettiğimiz bazı Mesnevî şarihlerinin kısaca hayatlarına değinilmiş; doğumu-nesebi, ilim tahsili-memuriyeti, tasavvufa intisabı, eserleri ve vefâtına yönelik bilgilere yer verilmiştir. Bu meyanda Sarı Abdullah Efendi, Ahmed Avni Konuk, Tahirü'l-Mevlevî ve Kenan Rifâî'nin hayatları sırayla ele alınmıştır. Sonra tasavvufta mana dili hakkında bilgi verildikten sonra araştırmamıza konu olan hikayede geçen semboller karşılaştırmalı olarak işlenmiş, üçüncü bölümde bahsi geçen hikayede değinilen bazı tasavvufi konuların açıklamalarına yer verilmiş, ayrıca diğer dini konular tespit edilmiştir.

II. Tezde Müracaat Edilen Şârihlerin Kısaca Hayatı

A. Sarı Abdullah Efendi

a. Doğumu-Nesebi

On yedinci asrın ilk yarısında yaşamış büyük âlim, sûfî ve reîsülküttâb olarak bilinen Sarı Abdullah Efendi'nin isim ve künyesi Abdullah es-Seyyid veya eş-Şerîf bin Muhammed bin Abdullah'tır.¹

Abdullah Efendi, 992/1584² yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir.³

Tunus veya Cezâyir'den İstanbul'a göç ettiği düşünülen babası Mağrib⁴ şehzâdelerinden Seyyid Muhammed'dir.⁵ Seyyid Muhammed, diyâr-ı Rûm'a hicret edip İstanbul'a varınca Devlet-i Âliye kendisine bir vazîfe ta'yîn etmiş⁶ ve maâşa bağlamıştır.⁷Burada Seyyid Muhammed dönemin sadrâzamı Halîl Paşa'nın (1039/1629)⁸

¹ Ülker Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, İstanbul 2002, s. 53.

² Vassâf, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi, 2006, II, 522; Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992, s. 137.

³ Banarlı, Nihad Sâmî, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1976, s. 700.

⁴ Akün, Ömer Faruk "Sarı Abdullah" MEBİA, X, s. 216; Koçu, Reşad Ekrem, "Abdullah Efendi (Sarı)", İA, I, 44.

⁵ Koçu, "Abdullah Efendi (Sarı)", I, s. 44; Akün, "Sarı Abdullah", X, 216.

⁶ Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadikatü'l-Cevâmî*, (haz: Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001, s. 612.

⁷ Vassâf, *Sefîne*, II, 521.

⁸ Ahmed Resmî Efendi, *Halîfetü'r-Rüesâ*, (haz: Müctebâ İlgürel, Recep Ahıskalı), İstanbul 1992, s. 31. Bu eserin asıl adı *Halîkatü'r-Rüesâ*'dır. Ahmed Resmî Efendi, muhtemelen 1750 yılında kaleme aldığı bu eser, daha sonraki zeyilleriyle birlikte İstanbul hicrî 1269 taş basımında yanlışlıkla *Halîfetü'r-Rüesâ* olarak basılmıştır. Bk. Bekir Kütükoğlu, *DİA*, 2/121. Eseri günümüz Türkçesiyle hazırlayanlar bu isimle yayınlamışlardır.

kardeşi Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın (997/1589) kızı ile evlenmiş, Abdullah Efendi de bu izdivaçtan dünyaya gelmiştir.⁹

Abdullah Efendi pederini küçük yaşlarda kaybetmiş, bunun üzerine annesi de Hüseyin Ağa isminde bir bey ile evlenmiştir.¹⁰

b. İlim Tahsili- Memuriyeti

Sarı Abdullah Efendi tahsile anne tarafından dedesinin kardeşi olan Halil Paşa'nın destekleri ile başlamıştır. “Vâsıl-ı sinn-i temyîz olduğunda Halil Paşa¹¹ Abdullah Efendi'deki hads ü zekâ ve nûr-ı edeb ve reng-i hayâyî¹² fark ederek kendisini himayesine almış yetişmesine, dönemin fazilet ve irfan sahiplerinden istifade etmesine nezâret etmiştir. Bu şekilde Abdullah Efendi mühim mevkilere ulaşmıştır.¹³

Abdullah Efendi vazîfeye 1036/1627 yılında Halil Paşa'nın dividdarı yani mektûbcusu olarak başlamıştır.¹⁴ Mesleği dolayısıyla Halil Paşa ile pek çok yeri dolaştığı muhtemeldir.¹⁵

Halil Paşa'nın ikinci sadâreti döneminde (1636-1637/1626-1628) Abdullah Efendi Divân-ı Hümayûn'da üsleneceği ilk vâzifesi olan tezkirecilik memuriyetini elde etmiştir. Abdullah Efendi, 1036/1626 Rebîü'l-âhîrde Abaza Paşa güçlerini bertaraf etmek ve Acemlere karşı direnmek gayesiyle görevlendirilen Vezir-i Azam Halil Paşa ile beraber yola çıktıklarında, 1037/1627 seferinde kışı geçirmek üzere çekildikleri Tokat'ta Reisü'l-Küttâb Mehmed Efendi'nin vefâtı üzerine terfian Paşa tarafından Reislik mevkisine getirilmiştir.

Şark serdarlığı vâzifesinde muvaffâkiyyet sağlayamayan Paşa'nın aynı sene Ramazan ayında azledilmesi üzerine Abdullah Efendi de görevinden alınmış, Halil Paşa'nın yerine Hüsrev Paşa, Abdullah Efendi'nin yerine de Musallî Efendi göreve tâyin edilmiştir. İkisi

⁹Mehmed Şeyhî Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri: Vekâyiü'l-Fudalâ*, (haz: Abdulkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, III, 280; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 612; Müstakîmzâde Süleyman Sa'adeddin Efendi, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl), Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928, s. 280.

¹⁰Baki Yaşa Altınok, *Hacı Bayrâm Velî Bayramîlik Melâmîler ve Melâmîlik*, Ankara: Oba Kitabevi, 1995, s. 215.

¹¹Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin, *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi, İbnü'l-Emîn Bölümü, nr: 3357, vr. 53a.

¹²Şeyhî, *Vakayîü'l-Fuzalâ*, III, 280.

¹³Bursalı, Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, I, 192.

¹⁴Vassâf, *Sefîne*, II, 523.

¹⁵Akûn, “Sarı Abdullah”, s. 217.

beraberce tebdîl-i libâs¹⁶ ederek İstanbul'a firâr edip burada Hüdâyî Âsitânesi'ne ilticâ etmişler,¹⁷ ve Hüdâyî Hazretleri'nin şefâ'atı ile affolunmuşlardır.¹⁸

İçinde bulundukları yıl Hüdayî Hazretleri ve Halil Paşa'nın irtihâlleri (1040/1630) üzerine Abdullah Efendi iki mühim hâmîsini kaybetmiş bunun üzerine resmî vazîfesinden çekilmiştir.¹⁹ Sonrasında Âsitânede on yıllık bir inzivâ hayatı yaşamış,²⁰ bu günlerde ilim ve ibâdetle meşgûl olmuştur²¹.

Sarı Abdullah Efendi'nin tekrar göreve başlaması IV. Murad dönemine rastlamaktadır. Abdullah Efendi bu dönemde Şevval 1047'de Bağdad seferi için tertip edilen Rikâb-i Hümâyunda Reîsülküttab kaymakamlığı vazifesine getirilmiş ve sefere katılmıştır.²² İkinci kez Reislik makâmına gelişi fetih sırasında İsmâîl Efendi'nin şehit olmasıyla gerçekleşmiş, ancak bu görevi ordunun Diyarbekir'e gelmesiyle Hüseyin Efendi'ye geçmiştir. Kendisi de 1049/1639 Şâbanında Reîsülküttab kaymakamlığına getirilmiştir. 1050'de Anadolu muhâsebeciliğine bir ay sonrasında da cizye muhâsebeciliğine memur edilen Abdullah Efendi,²³ 1053/1643 yılında devlete ait yazışmaları kapsayan *Düstûru'l-İnşâ* isimli kolleksiyonu te'lif etmiştir.²⁴ 1060/1650 yılında piyâde muhâsebeciliğine, 1065/1654 yılı muharreminde mensûh mukâtaacılığına getirilmiştir.²⁵ Bu son vazife ile Sarı Abdullah Efendi siyâsî hayattan çekilmiştir. Yaşı epey ilerlemiş olan Abdullah Efendi Hazretleri bundan sonraki hayatını, Koca Mustafa Paşa dergâhı yakınındaki evinde tasavvuf ilmi, te'lifât ve çiçekçilikle²⁶ uğraşarak geçirmiştir.²⁷

¹⁶ Resmî, *Halîfe*, s. 32; (Eserin asıl adıyla ilgili açıklama az önce geçti). Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 613.

¹⁷ Vassâf, *Sefîne*, II, 523.

¹⁸ Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 613.

¹⁹ Akün, "Sarı Abdullah", s. 217.

²⁰ Vassâf, *Sefîne*, II, 523.

²¹ Sâmî, Şemseddin, *Kâmûsü'l-A'lam*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1311, IV, 2916.

²² Resmî, *Halîfe*, s. 32; Şeyhî, *Vakayîü'l-Fuzalâ*, III, 281; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 613.

²³ Şeyhî, *Vakayîü'l-Fuzalâ*, III, 281; Resmî, *Halîfet*, s. 32; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 613.

²⁴ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.57

²⁵ Şeyhî, *Vakayîü'l-Fuzalâ*, III, 281; Resmî, *Halîfe*, s. 32; Ayvansarâyî, *Hadîka*, s. 613.

²⁶ Abdullah Efendi inzivâyâ çekildiği yıllarda ilmî fa'aliyetlerinin yanında çiçekçilikle de meşgûl olmuştur. Yedi çeşit zerrin lâle yetiştirmeye (Beşir Ayvazoğlu, *Güller Kitabı-Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992, s. 120.) muvaffak olacak kadar çiçekçilikte başarılı olmuştur. Abdullah Efendi bazı kaynaklarda "ilm-i eşcâr u ezhârda mahâret-i kâmile sâhibi" olarak tavsîf edilmiştir. (Vassâf, *Sefîne*, 526.) Abdullah Efendi'nin ağaç ve çiçekçilik konusundaki bilgi ve mahâreti devlet tarafından da bir berat ile kabul edilmiştir. Bu beratla Abdullah Efendi, "Şükûfeperverân üzerine reis ve mümeyyiz" ifadeleriyle nasbolunmuştur. (Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 58-60; Ayvazoğlu, *Güller Kitabı*, s.119, 120.) 1051/1641 yılında Sultân I. İbrâhim tarafından kendisi "Çiçekçiler Başbuğluğu"na yani "Ser-şükûfeciyân-ı Hassa"lığına tayin edilmiştir. (Turhan Baytop, İstanbul Lâlesi, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992, s. 5.)

²⁷ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.57; Akün, "Sarı Abdullah", s.217.

c. Tasavvufa İntisabı

Sarı Abdullah Efendi kendisini “Aslen Bayramî, tarîkaten Celvetî, terbiyeten Mevlevî” olarak ifâde etmektedir.²⁸

Abdullah Efendi’nin Melâmîliğe intisabı babalığı Hacı Hüseyin Ağa’nın bir gün kendisini Kırk Çeşme’deki Peştamalcılar odasına götürerek kalbine nazar ettirmesiyle gerçekleşmiş, ilerleyen zamanlarda da şeyhi İdris-i Muhtefî Hazretleri’ne mülâkî olmuştur.²⁹

Abdullah Efendi İdris Ali Sultan’ın vefâtıyla Hacı Bayram Kabâî’ye, Kabâî’nin vefâtıyla da Hacı Beşir Ağa’ya bîat etmiştir.³⁰

Abdullah Efendi’nin Celvetîliğe intisabı ise dönemin padişâhının gazabından çekinmeleri sebebiyle 1037/1626 yılına Halil Paşa ile birlikte gizlice Üsküdar’a gelip Hüdâyî Âsitânesi’ne sığınmasıyla başlamıştır. Ancak bu bağlılık onun Melâmîlikle alâkasını tamamiyle kesmemiştir. Abdullah Efendi Hüdâyî Âsitânesi’de uzlet hayâtı yaşamış, ilim ve irfan ile uğraşmıştır.³¹

Abdullah Efendi’nin Hazret-i Mevlânâ’ya bağlılığı ise rûhânîdir. *Semerâtü’l-Fuâd*, ve *Mesnevî Şerîf*’in kimi kısımlarında bu bağlantıya dikkat çeken şârih Hz. Mevlânâ’dan aldığı bilgilerden de söz etmiştir.³²

Abdullah Efendi anlaşıldığı üzere yaşadığı dönem içerisinde farklı tarîkat erbâbıyla tanışıp bunlardan feyz almıştır. Aynı şekilde kendisi de münâsebet kurduğu kimselere feyiz kaynağı olmuştur. Bunların arasında; Mustafa Resmî Efendi(1066/1665), La’lî Şeyh Mehmed Efendi (1119/1707), La’lîzâde Abdülbâkî Efendi(1159/1745), Cevrî İbrâhim Çelebi(1065/1655), Neşâtî Ahmet Dede(1085/1674), Işık Hüseyin Dede gibi isimler sayılabilir.³³

d. Eserleri

Sarı Abdullah Efendi’nin kaleme aldığı eserleri; *Semerâtü’l-Fuâd fi’l-Mebde’* ve’l-*Meâd*, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, *Düstûrü’l-İnşâ*, *Nasîhatü’l-Mülûk Tergiben li-Hüsni’s-*

²⁸ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 64.

²⁹ La’lîzâde, Abdülbaki, *Menâkıb-ı Melâmîye-i Bayramîye*, s. 43-46

³⁰ Gölpınarlı, *Melâmîlik*, s.140, 141.

³¹ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 71, 72

³² Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.72, 73

³³ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 82-94

*Sülûk, Mir'âtü'l-Asfiyâ' fî Sıfâtî'l-Melâmîyyeti'l-Ahfiyâ ve Ulüvvi Şâni'l-Evliyâ, Vâridât-ı Sarı Abdullah Efendi, Dîvân*³⁴ şeklindedir.

Ayrıca Sarı Abdullah Efendi'ye isnat edilen bazı eserlerden de bahsedilmektedir ki; onların isimleri de: *Cevâhirü'l-Bidâye, Esrârü'l-Ârifîn, Gurre, Gülşen-i Râz, Metâliü'l-Envâr, Mir'âtü'l-Ârifîn, Muhâkemât, Ricâlü'l-Gayb, Risâle fî Merâtib-i Vücûd, Şeceretü'l-Fuad, Tedbîrü'n-Neşeteyn ve Islâhü'n-Nüshateyn, Terceme-i Makâsıdı'l-Ayniyye, Tûtîname*³⁵ şeklinde geçmektedir.

e. Vefatı

Sarı Abdullah Efendi, bir dergâh gibi meşhûr olan, ilim, ibâdet, te'lîf ve tasnîf ile meşgûl olduğu Koca Mustafa Paşa Hankah'ı civarındaki evinde³⁶ yetmiş altı yaşına kadar yaşamış, istiska (ödem) hastalığı³⁷ nedeniyle, Sefer 1071 (Ekim 1660) tarihinde vefât etmiştir.³⁸ Kabri Topkapı'dan Maltepe'ye giden yolun sol tarafındaki kabristanın Şeyhler Makberesi diye bilinen sofasında olup, ariflerin bereketinden istifade ettikleri feyiz ve ziyâret mekânıdır.³⁹

B. Ahmed Avni Konuk

a. Doğumu-Nesebi

1285/1868 İstanbul doğumludur. Çok yönlü bir kişilik olan Ahmed Avni Konuk büyük bir mutasavvıf ve şârih olmasının yanında şâir ve bestekârdır. Aynı zamanda hukuk fakültesini birincilikle bitirmiş hukukçu; diğer taraftan bir postacıdır. Babası balmumcu tüccarlarından Kadı Ali Zâde İbrâhim Efendi'nin oğlu Mûsâ Kâzım Bey, annesi ise Buhâra'lı Hâfız Mustafa Efendi'nin kızı Fatma Zehrâ Hanım'dır.⁴⁰

b. İlim Tahsili-Memuriyeti

³⁴ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi Şerhi*, s.95-116.

³⁵ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 116-118.

³⁶ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.60

³⁷ Ayvansarâyî, *Hadîka*, s.613

³⁸ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmuâ-i Tevârih*, (haz: Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985, s.190; Vassâf, *Sefîne*, II, 523.

³⁹ Vassâf, *Sefîne*, II, 523.

⁴⁰ Reşat, Öngören, "Konuk, Ahmet Avni", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/konuk-ahmet-avni> (27.06.2019).

Ahmed Avni Konuk; ibtidâî mektebini yani ilköretimi okuduktan sonra Galata Rüşdiyesi'ne girmiştir. Bu yıllarda henüz dokuz on yaşlarında bir çocuk olan Avni Bey'in babası Hakk'a yürümüş; aradan geçen birkaç ay sonrasında ise annesi Fatma Zehrâ Hanım vefat etmiştir.⁴¹

Ahmed Avni Konuk, 1300/1884 yılında Galata Rüştiyesi'nin dördüncü sınıfında okurken yapılan imtihan neticesinde Dâruşşafaka'nın üçüncü sınıfına kaydedilmiş ve 1306/1890 yılında buradan mezun olmuştur. Konuk, mezuniyetinin hemen akabinde "Câmi Dersler"ini takib etmiş, Arapça ve Farsça öğrendiği buradan icâzetini almıştır. Yine bu sıralarda hafızlığını tamamlayan Ahmed Avni Bey, okulda da Fransızca öğrenmiştir. 23 Temmuz 1306/1890 yılında Sultan II. Abdülhamîd'in isteği dahilinde Galata "İttihâd Postahâne"si posta memurluğu görevine tâyin edilmiştir. Bu vazifesini yürüttüğü sırada Konuk, "Mekteb-i Hukuk-ı Şâhâne"ye yani Hukuk Fakültesine başlamış ve 1898 yılında birincilikle okulunu bitirmiştir. Ahmed Avni Bey'in tâyin edildiği görevleri tarihleri ile şöyle sıraya koymak mümkündür; 23 Temmuz 1890 Galata Posta Memurluğu, 11 Mart 1895 Galata Postahânesi tahrîrât kâtipliği (yazışmaları takip görevi), 11 Şubat 1901 Nezâret posta mesâlihi kalem kâtibi (bugünkü görev tanımıyla posta yazı işleri memurluğu), 13 Eylül 1909 Umum müdürlük posta mesâlihi kalem kâtibi (posta işleri kâtipliğinde genel müdürlük vazifesi), 1 Mart 1912 Nezâret posta umum müdür muâvini (günümüzdeki PTT genel müdür yardımcılığı), 1918 tarihinde İâşe Nezâreti kalemi mahsus müdür muâvini (bakanlığa bağlı özel kalem müdür yardımcılığı), 1 Şubat 1919 Nezâret posta umum müdür muâvini (bakanlık posta genel müdür yardımcılığı), 15 Mart 1920 Umum müdürlük posta umûru müdür muâvini (genel müdürlüğe bağlı posta işlerinden mesul genel müdür yardımcısı), 29 Eylül 1930-33 Hukuk müşâvirliği görevlerinde bulunmuştur. Bütün bu vazifelerine ek olarak Ahmed Avni Bey, Telgraf Mekteb-i Âlî'de (Posta ve Telgraf Yüksek Mektebi) posta dersi öğretmenliği; yine Yüksek Mühendis Mektebi'nde de (İstanbul Teknik Üniversitesi'de) hukuk idâre dersi öğretmenliği yapmıştır.⁴²

c. Tasavvufa İntisabı

Ahmed Avni Konuk, meslekî hayatından arta kalan tüm vakitlerini ilim, irfan namına ne var ise öğrenmek ve yaşamak için gayret etmiş, tasavvufun yüksek şahsiyetlerinden biridir.

⁴¹ Güngör, Metin, *Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhindeki Tasavvuf Düşüncesi*, Bursa 2010, Yüksek Lisans Tezi, Yök İzinli Tezler Kataloğu, s. 1.

⁴² Konuk, Ahmed Avni, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayanlar: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın), İstanbul 1987, I, 15-16.

Bu büyük âlim ve mutasavvıfın da pek çok ilim erbabı ve tasavvuf ehli gibi yetiştiği temel eğitim yeri câmidir. İlk ilim kapılarından biri olan câmi derslerine devam eden Konuk buradan aldığı icâzetle yetinmemiş; ardından mânevî yeterliliklerini açığa çıkaracak yollardan biri olan Mevlevî tarîkatını benimseyerek 1904 yılında Mesnevîhan Selânikli Mehmed Esad Dede (öl.1329/1911)'ye intisâb etmiştir. Mürşidinden Farsça öğrenmiş aynı zamanda da Mesnevî okuyarak icâzet almıştır. Konuk, Esad Dede'nin Çayırılı Medresesi'nde verdiği derslere devam eden öğrenciler arasında Tâhirü'l-Mevlevî, Abdülhay (Öztoprak) ile beraber öne çıkan üç önemli isimden biri olmuştur. Ve bu mümtaz şahsiyetler Esad Dede vefat edene kadar kendisinden ders almışlardır.⁴³

Ahmed Avni Konuk, yine bir tasavvuf erbabı olan Fâtiḥ türbedârı Ahmed Amiş Efendi'nin sohbetlerine de iştirak etmiştir. Ayrıca Dârüşşafaka'da talebe olduğu yıllarda okulun mûsikî muallimi Eyyûbî Zekâî Dede'den aldığı dersleri de devam ettirmiş, mezun olduktan sonra dahi mûsikî eğitimini sürdürmüştür. Müzik hususunda öğrendiklerini ise Konuk, Hacı Kirâmî Efendi'den meşk etmiştir. Nota bilmediği ve saz çalmadığı halde iyi bir hânende; geçtiği eserleri bütün incelikleri ile hâfızasına kaydedecek kadar mûsikî kabiliyetine sahip olan bu mümtaz şahsiyet "Dil-Keşîde" ve "Bend-i Hisar" makamlarını icâd etmiştir. Daha 28 yaşında iken bir güfte mecmûası niteliğindeki "Hânende" isimli dergiyi çıkarmıştır. Konuk, Türk mûsikî tarihinde İtrî ekolünün son temsilcilerin kabul edilir. Ahmed Avni Bey, mûsikîşinaslığının yanında şâir olma özelliğine de sahiptir; bestelediği eserlerin güftelerini ekseriyetle kendisi kaleme almıştır.⁴⁴

d. Eserleri

Ahmed Avni Konuk, pek çok eser vücûda getirmiştir. Bunları kısaca şöyle sıralayabiliriz:

1. *Hânende*: (İstanbul 1317). Daha 28 yaşında iken hazırladığı bir güfte mecmûasıdır.
2. *Menâkıb-ı Hazret-i Mevlânâ Celâleddin Rûmî* (Sipehsâlâr Tercümesi): Mevânâ'nın müridlerinden biri olan Ferîdun b. Ahmed Sipehsâlâr'ın yazdığı Farsça menâkıblardan oluşan eserin tercümesidir. Eser 1331 yılında İstanbul'da basılmıştır.
3. *İmâm Rabbânî ve Mektubâtı*: İmâm Rabbânî'nin, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye* adlı kitabında bulunan bazı mevzular hakkındaki eleştirilerine cevap olarak kaleme aldığı eseridir. Cemal

⁴³ Barkçin, Savaş Şafak, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, s. 199; Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, s.,16-17.

⁴⁴Öngören, Reşat, "Konuk, Ahmet Avni", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/konuk-ahmet-avni> (27.06.2019); Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 18-19.

Bardakçı tarafından yayınlanmıştır (Tasavvuf I-VII, İstanbul 1948-1949). 4. *Vahdet-i Vücûd ve Vahdet-i Şuhûd ile alakalı risâle*: Bu eserin aslı mektuplardan müteşekkildir. İmâm Rabbânî'nin görüşlerini savunan Nakşibendî şeyhi Muhammed İhsan Oğuz'un, *İslâm Tasavvufunda Vahdet-i Vücûd* isimli çalışmasında, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-Hikem* adlı eserine yönelik eleştirilerine cevap niteliğindeki mektuplarının daha sonra risale olarak ortaya çıkmış şeklidir. 5. *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*: 28 defterden oluşan; şârihin ikinci büyük ve önemli eseridir. 1915-1928 yılları arasında yaklaşık 12-13 yılda tamamlanmıştır. Eser esasen İbnü'l-Arabî'nin temel düşünce ve kavramlarının ifâde edildiği, tasavvufî pek çok meselenin anlaşılması ve açılması yönünde kullanılabilecek bir anahtar niteliğindedir. Kitap, Mustafa Tahralı ve Selçuk Eraydın tarafından Konya Mevlânâ Müzesi nüshası esas alınarak yeni harflere aktarılmış, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı aracılığı ile dört cilt şeklinde İstanbul'da basılmıştır. 6. *Kitâbu Tedbîrâtî'l- İlâhiyye fî Islâhi Memleketi'l-İnsâniyye*: İbnü'l-Arabî'nin eserinin tercüme ve şerhi olan kitap 1922-1925 yılları arasında tamamlanmıştır. Mustafa Tahralı tarafından Türkçeye kazandırılmış, İz Yayıncılık tarafından İstanbul'da 1992 yılında yayınlanmıştır. 7. *Fîhi Mâ Fîh Tercümesi*: Kitap Mevlânâ'nın eserinin tercümesidir. Bu kitabı Ahmed Avni Bey yedi-sekiz kadar yazma nüshayı karşılaştırmak suretiyle Türkçeye çevirmiştir. Tercümede yer yer kendisi de bazı açıklamalarda bulunmuştur. Kitap Selçuk Eraydın tarafından yeni harflere aktarılıp, İz Yayıncılık tarafından İstanbul'da 1994 yılında yayınlanmıştır. 8. *H. Meryem ve H. İsâ'ya Dâir Risâle*: Eser H. İsâ (a.s)'ın doğumu ve vefâtına yönelik ihtilâfları ortadan kaldırmak maksadı ile yazılmış bir risâledir. 9. *Aziz b. Muhammed en-Nesefî'nin yazdığı yirmi risâlenin tercümesi*: Aziz Nesefî'nin İnsân-ı Kâmil adlı eserinden yirmi risâlenin tercümesidir. 10. *Kitâb-ı Lemeât Tercümesi*: Fahreddîn-i Irakî'ye ait eserin tercümesidir. Bu kitapta kısmen şerh de yapılmıştır. 11. *Tercüme-i Risâle-i Vahdet-i Vücûd*: İmdâdullah Tehânevî'nin risâlesinin şerhidir. 12. *Şerh-i Gazel*: Ferîdüddin Attâr'a ait eserin şerhidir. Gölpinarlı on yedi beyitlik bu gazelin aslında Mevlânâ'ya ait olduğunu ileri sürmektedir. 13. *Gülşen-i Râz Şerhi*: Mahmud Şebüsterî'nin "Gülşen-i Râz" adlı manzûm eserinin tercüme ve şerhi olup tamamlanamamıştır. 14. *Şerhu'r-Risâleti'l-Ahadiyye Tercümesi*: Kitap, İbnü'l-Arabî'nin Ahadiyye adlı risâlesinin Ahmed b. Süleyman Trablusî tarafından şerhinin tercümesidir. 15. *Esrâr-ı Salât*: Adı Tedbîrâtü'l-İlâhiyye şerhinde geçmektedir. Ancak eserin kendisine ulaşamamıştır. 16. *Envâru'r-Rahmân'ın Mesnevî bahsinin tercümesi*. 17. *İbnü'l-Arabî'nin Muhâdarâtü'l-Ebrâr'ından bir çeviri*. 18. *Mesnevî Şerîf Şerhi*: Mevlânâ'nın Mesnevî'sine yapılan en kapsamlı şerhtir.⁴⁵

⁴⁵ Konuk, *Füsûsü'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 20-27; REŞAT ÖNGÖREN, "KONUK, Ahmet Avni", TDV İslâm

e.Vefâtı

Bütün bu vazifeler neticesinde Konuk, 11 Mayıs 1933 tarihinde emekli olmuştur. Avni Bey, Eminönü Mal müdürlüğü, 11 Mayıs 1938 tarihinde düzenlenen dul- yetim maaşı tezkeresinden anlaşıldığı üzere ömrünün son demlerinde Emine Hâdiye Hanım ile evlenmiştir. Ahmed Avni Konuk, emekliliğinin üstünden beş yıl geçtikten sonra hastalanmış ve 20 Mart 1938 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Merkez Efendi Kabristanı'nda, caminin kible yönündeki hazirede bulunmaktadır.⁴⁶

C. Tâhir'ül-Mevlevî

a. Doğumu-Nesebi

El-Hâc Mehmed Tâhir'ül-Mevlevî (Olgun) 13 Eylül 1877 tarihinde İstanbul'un Taşkasap semtinde doğdu.

Annesi Sultan Abdulaziz'in Çerkes cariyelerinden Emine Emsal Hanım'dır. Babası Hademe-i hâssa başçavuşlarından Hacı Mustafa Saffet Bey'dir. (ö.1890) Tahir'ül-Mevlevî'nin Afife Gülistan Hanım ve Fatma Aliye isimli iki kız kardeşi vardır. Mustafa Saffet Bey'in 1890 yılında vefatından sonra Emine Emsal Hanım Nazıme Sultan'ın kahvecibaşısı Mustafa Efendi ile evlenmiştir.

b. İlim Tahsili -Memuriyeti

Mehmed Tâhir ilk tahsiline evlerinin yakınında bulunan Hekimbaşı Ömer Efendi mekteb-i ibtidaisinde başladı. Bu mektepteki hocası, Hürrem Sultan camii hatibi ve aynı zamanda Topçu Sarı Musa mescidi imamı Hafız Hassan Efendi idi. Bu yıllarda aile çevresinden de yakın alaka görüyordu. Babası Mustafa Saffet Bey ve bilhassa büyük annesi Afife Şefika Hanım onun yetişmesinde önemli ölçüde pay sahibidirler. Mehmed Tâhir Bey daha sonra Gülhâne Rüşdî-i Askerî'sine girdi. 1890 yılında babasını kaybeden Tâhir Bey 13 yaşında öksüz kalmıştır. Üvey babası Kahvecibaşı Mustafa Efendi ile ilgili ise kaynaklarda pek bir bilgiye rastlanmamıştır.

Tâhir Bey Gülhâne Askerî Rüşdüyesi'nden mezun olduktan sonra 1892 tarihinde 80 kuruş maaşla daha ziyade bu mektep mezunlarının alındığı Bâb-ı Seraskerî'de ilk memuriyetine başladı. Buradaki vazifesi piyâde dairesi 3.şube jurnal kısmı mülazımlığı idi.

Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/konuk-ahmet-avni> (27.06.2019); Muhammed Akdoğan, *Ahmed Avni Konuk ve Fûsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi Adlı Eserindeki Hadislerin Değerlendirilmesi (II,III ve IV. Ciltler)*, Konya 2009, Yüksek Lisans Tezi, Yök İzinli Tezler Kataloğu s., 33- 36.

⁴⁶ Öztürk, Esmâ, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvuftaki İrfânî Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği*, Ankara 2015, (Basılmamış Doktora tezi), Yök İzinli Tezler Kataloğu, s. 54-55.

Bâb-1 Seraskerî'deki vazifesinin yanı sıra Fatih dersiâmlarından Filibeli Mehmed Râsim Efendi (ö.1356/1937) ile Mesnevî-hân Mehmed Es'ad Dede'nin (ö.1329/1911) derslerine de devamla başlamıştı. Daha önceleri Bayezid camiindeki Farisî müzakerelerini takip ederken Es'ad Dede'nin dersine ara sıra devam eden Mehmed Tâhir Bey, asıl derse 1309/1892 yılında Hafız'dan manzum olarak tercüme ettiğı bir gazelini Es'ad Dede'ye gösterdikten sonra başladı. Derslere üç dört yıl devam eden Tâhir Bey'i Es'ad Dede kârî-i Mesnevî tayin etmiştir. Mehmed Tâhir Bey 1310/1893 yılı sonlarında Es'ad Dede'den icâzet-nâme aldı; şahsına bu icâzet-nâmede teberrüken Şemseddîn lakabı verilmiştir.

c. Tasavvufa İntisabı

Tâhirü'l-Mevlevî, büyük dedesi Hattat Mehmed Tâhir Efendi'nin Mevlevî dervişı, onun kızı afife Şefika Hanım'ın ise Yenikapı mevlevî-hânesi şeyhi Osman Salâhaddîn Efendi'nin (ö. 1304/1886) sütkardeşi olduğunu ifade ediyor. Babası Mustafa Saffet Bey'in amcası Mehmed Efendi, Mevlevî sikkesini devamlı başında taşıyan bir kişiymiş. Kendisinin Mevlevîliğe intisabında ailevî bağlar yanında Hz. Mevlânâ ve Mevlevîliğe duyduğu ilgide sebep olarak zikredilebilir. Mehmed Tâhir Bey 1312/1894 senesinde Şeyh Osman Salâhaddîn Dede-zâde Şeyh Ebu'l-Burhân Mehmed Celâleddîn Dede Efendi'ye (ö. 1326/1908) intisab etti. Aynı sene kendileri Es'ad Dede ile Mısır yolu ile Hacc'a gittiler. Dönüşte semazenbaşı Karamanlı Halid Dede Efendi'den sema meşki ile semazenler arasındaki en iyi senazenlerden biri oldu.

Hicaz'da iken kendisine Kâdirî ve Rûfâî tarikatlarından teberrüken hilafet verilmiştir. 1313/1895 yılında Bâb-1 Seraskerî'deki memuriyetinden istifa ederek Yenikapı Mevlevîhanesi'nde çileye girdi. Tâhirü'l-Mevlevî çile sırasında dergahtaki vazifeleri yanında ilmî ve edebî faaliyetlerde de bulunuyordu. Yenikapı mevlevî-hânesi neyzen başısı Cemâl Efendi'nin vefatından sonra, Şeyh Celâleddîn Efendi'nin Mesnevî okuyuculuğunu ve bazen de katıplığını yapmış; Tunuslu Şeyh Mustafa Efendi tarafından okunan Futuhât-ı Mekkiye derslerine iştirak etmiştir. Çileye girdiğı ilk aylarda Şah Abdurrahman'nın Kur'an ve Magz-ı Kur'an adlı eserini de tercümeyle başlamıştır. Mir'ât-i Hazret-i Mevlânâ adlı bir eser neşretmiş ve Hilye-i Hazret-i Mevlânâ ile âşıkâne ve dervîşâne pek çok gazeli de bu yıllarda yazmıştır. Mehmed Tâhir Bey 1001 günlük çilesini tamamladığında, 22 yaşını doldurmak üzereydi. Adet olduğu üzere çileden sonra Konya'ya Hazret-i Mevlânâ'yı ziyarete gitti. Bir müddet orada kaldı. Konya'dan dönüşte Yenikapı Mevlevîhanesi'ndeki hüccesine çekildi. Ancak oturup vakıf lokması yemek yerine kendi geçimini kendi temin etmeyi tercih eder. Şeyhi Mehmed

Celâleddîn Efendi'nin de müsaadesiyle Bayezid'de Tramvay Caddesi'nde bir dükkan tuttu. Burada kitap ticaretine başladı. Çeşitli neşirler yaptı. Tâhir Bey'in amacı bazı Mevlevî büyüklerinin unutulmuş eserlerini yeniden meydana çıkarmaktı. Bir müddet sonra dükkanını başka bir yere nakletti. Bu arada haftalık bir resimli gazete çıkarmak istemiş ancak siyasi nedenlerden dolayı buna izin verilmemiştir.

İlerleyen demlerde Tâhir Dede Efendi kitapçılığı bırakıp, Nâzime Sultan'a 1320/1902 yılında vekil-i harc oldu. Bundan önce de 1319/1901 senesinde de Orman ve Maadin ve Ziraat Nezareti Muhasebe Kalemi'ne kabul olunmuştu. Burada derece derece yükseldi. Sonraları İktisâd Hey'etive Kalem-i Mahsus Başkatibi oldu. 1336/1921'de görevinden azledildi. Sonra berat etti. 1337/1921'de Âlî Satış Komisyonu Başkitâbeti'ne tayin edilmişse de bir müddet sonra görevi de lağv edilmiştir. Yine Ticaret Nezareti'nde memuriyet kalemi ve Fermanlı Maâdin (Madenler) Kalemi mümeyyizliğinde bulundu. Son inkilâbda açıkta kaldı.

İlimî açıdan Arap ve Fars edebiyatına ve bilhassa İslâm Tarihi'ne vâkıf olan Tâhir Dede Burhân-ı Terakkî ve Reh-nümâ-yı Füyûzat mekteplerinde Farsça okutmuştur. 1325/1909 yılında Dâruşşafaka'nın edebiyat ve usûl-i tahrîr derslerine muallim olarak tayin olmuş ve İslâm Tarihi öğretmenliği yapmıştır. Sonra kendisine Çelebi Efendi tarafından destar sarma mezuniyeti verilmiş ve Fatih Camii Mesnevîhanlığı'na getirilmiştir. Böylece burada Mesnevî Şerîf tedrisine başlamıştır.

1924 yılında medreselerin kaldırılması üzerine Tâhir Dede İstanbul İmam Hatip Mektebi edebiyat, hitabet ve irşad öğretmenliğine getirilmiştir. Bu arada yapılan inkılâpla şapka kanunu getirilmiştir. Tâhir Bey bu zamana kadar gayri-resmî olarak devam ettirdiği Fatih camii mesnevîhanlığını resmen üstüne almış ve mesnevîhanlığı dolayısı ile bir ilmiye kıyafeti olan sarığını takmaya müsaade almıştır. Ancak şapka aleyhtarı 25 kişi ile beraber tutuklanıp Ankara İstiklal Mahkemesince yargılanır. Ayrıca Te'alî-i İslâm cemiyetine üye olması hasebiyle de mahkeme önüne çıkarılır. Ancak daha sonra suçsuzluğu anlaşılınca serbest bırakılır. Bu süreçte çıkardığı Mahfil dergisi çıkarılamamış sonrasında ise bir sayı daha çıkarılıp devam ettirilmemiştir. Ayrıca Fatih camiinde devam ettiği Mesnevî dersleri de yarım kalmıştır.

Bu yıllarda birbirini takip eden inkılâplar neticesinde kurulan yeni hayat düzeniyle beraber, validesi Emine Emsal Hanım ve kardeşi Afife Gülistan Hanım'ın kızı Fatma Veditullah'ı ayrıca yıllardır hizmetine bakan Kâfiye Hanım adlı ihtiyar kadıncağızı kaybetmesi kendisini oldukça etkilemiştir.

Sonraki yıllarda Dârüşşafaka'da hocalık vazifesine devam etti. Bu vazifede 35 sene kaldı. Ancak yaşının ilerlemesi ve kulaklarının ağır işitmesi sebebiyle emekliliği istenmiştir. Tâhir Bey buna şiddetle karşı çıkmış, emeklilik ikramiyesini de iade etmiştir. Bu dönemde Süleymaniye camiinde Mesnevî dersleri vermeye başladı. Bu dersler o yıllarda fevkalade alâka uyandırmış, seçkin bir cemaat tarafından titizlikle takip edilmiştir.

d. Eserleri

Tâhir'ü'l-Mevlevî velüd bir şahsiyet olarak pek çok eser vermiştir. Onlardan bazıları şunlardır: *Ahmed Paşa Dîvanı* (Bu eseri nesre çevrilmiştir), *Asr-ı Saâdette Müslümanlığın Medeniyete Hizmetleri*, *Aşık Çelebi Tezkiresi ve Şair Zâtı*, *Bâkî'nin Kânûnî Mersiyesi ve Şerhi*, *Bâkî'nin Sümbül Kasidesi ve Şerhi*, *Bursalı Gazâli*, *Büyüklerimizden Bazı Zevât*, *Câm-ı Cihân-nümâ Tercümesi*, , *Dest-âvîz-i Fârisî-Hânân*, *Divançe-i Farisi-i Tâhir*, *Divançe-i Tâhir*, *Dîvân Edebiyatından Birkaç Parça ve İzahı*, *Divan-ı Tahirü'l-Mevlevî*, *Divan-ı Tahirü'l-Mevlevî II*, *Edebî Mektuplar*, *Edebiyat İstılahları*, *Edebiyat Kaideleri*, *Edebiyat Kamusu*, *Edebiyat Lugatı*, *Edebiyat Sözlüğündeki Uydurma Tabirler*, *Edebiyat Tarihimize Dair Manzum Bir Muhtıra*, *Efgan Emiri Abdurrahman Han*, *Fuzûlî'nin Bağdat Kasidesi ve Şerhi*, *Fuzûlî'nin Şikayet-namesi ve Şerhi*, *Fuzûlî'ye Dair*, *Hallac-ı Mansur'a Dair*, *Hazret-i Peygamber'in Hayatı*, *Hazret-i Peygamber ve Zamanı*, *Hind İhtilali*, *Hind'in Moğol Hükümdarları ve Nâdir Şah*, , *İbni Kemal'in Yavuz Hakkındaki Mersiyesi*, *İnsanlığın Büyük Önderi Resûl-i A'zam Hz. Muhammed (s.a.v) 'in Hal Tercümesi*, *İslam Askerine*, *Kafkasya Mücâhidi Şeyh Şâmil'in Gazavâtı*, *Kâili Bilinen Fıkralar*, *Kameri Aylara Dair Mâlûmât*, *Kudemây-ı Mevlevîye*, *Kur'an ve Mağz-ı Kur'an* (Şah Abdurrahman'ın aynı isimdeki Farsça eserinin tercümesidir), *Levâmi' Tercümesi*, *Mantıkî ve Bir Hezeliyesi*, *Matbuat Alemindeki Hayatım*, *Medâris-i İslâmiyye Talebesine Târih Hulâsaları*, *Menâkıbü'l-Ârifîn'de Münderic "Makâlât-ı Şems-i Tebrîzî"den On Fasılın Tercümesi*, *Mesnevî Şerhi*, *Mir'at-i Hazret-i Mevlânâ*,

e. Vefâtı

Tâhirü'l-Mevlevî ömrünün son yıllarını İstanbul kütüphanelerini tasnif komisyonundaki vazifesi ve Süleymaniye camiinde başlattığı Mesnevî takrirlerini devam ettirmekle geçiriyordu. Bunun yanında İslam Yolu adlı dergiye yazı yazıyor, haftanın belli günleri evinde tertip ettiği sohbetlerle talebelerini ve oraya gelenleri irşâda devam ediyordu. Tâhirü'l-Mevlevî 1940 yılında uzun zamandır rahatsız olduğu prostattan arka arkaya iki ağı

ameliyat geçirir. Son yıllarda ise müzmin bir ülsere yakalanır. 1370/1951 yılında vefat eder ve annesi Emine Emsal Hanım'ın yanına defnedilir.

D. Kenan Rifâi

a. Doğumu -Nesebi

20. asır mutasavvıf ve şairlerinden biri olan Kenan Rifâi 1867 yılında Selanik'te hayata gözlerini açmıştır. Büyükaksoy soyadını, Soyadı kanununun yürürlüğe girmesi ile almıştır. Babası Filibe hânedanından Hacı Hasan Bey'in oğlu Abdulhalim Bey, annesi Hatice Cenân Hanım'dır.

Balkanlarda süren siyasi belirsizlikler nedeniyle Abdulhalim Bey şarkî Rumeli vilayetlerinde Filibe murahhası olarak vazifesini yerine getirmektedirken, İstanbul'a tayin olunmuş ve Fatih Hırka-işerif'te satın aldığı konağa yerleşmiştir. Burada Posta Telgraf Nezareti sicil başmüdürlüğü ve telgraf nâzırlığı vazifelerinde bulunmuştur.

b.İlim Tahsili ve Memuriyeti

Kenan Rifâi'nin ise İstanbul'a yerleşmeleri ile okul yılları başlamış; öncelikle Süleymaniye'de bir ilk mektebe yazılmıştır. Ardından İzrailit ve Zarifi Rum İdadilerini bitirerek Galatasaray Sultanî'sine girmiştir. Muallim Nâci, Muallim Feyzi, Recâizâde Mahmud Ekrem, Zihni Efendi Türk muallimlerindendir. Hocaları tarafından sevilen ve takdir edilen Kenan Rifâi zeki, akıllı, terbiyeli, bir çocuktur. Üç ayda Fransızca'yı öğrenecek, Türkçe masalları tercüme edecek kadar da başarılı ve çalışkandır.

Galatasaray'dan mezun olduktan sonra Posta Telgraf Nezareti'nde memuriyet almış, ardından Hukuk Fakültesi'ne girmiş, bir müddet sonra 19 yaşlarında iken de Balıkesir İdadisi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Balıkesir'de 11 ay bulunmasının ardından tayini Adana'ya çıkmış; burada Maârif müdürlüğü yapmıştır. Daha sonra da Manastır, Kosova, Üsküp ve Trabzon Maârif müdürlüklerinde görevlendirilmiştir. Ardından çok arzuladığı Medine'ye İdâdî-i Hamîdî müdürlüğüne tayin edilmiş, 4 yıllık hizmet neticesinde 1908'de İstanbul'a dönmüştür. Muallim mektebinde Fransızca hocalığı, Tedkikat-ı İlmiyye Encümeni Azalığı, Darüşşafaka Müdürlüğü, Meclis-i Maârif Azalığında bulunmuştur. Medine'ye kısa süren ikinci bir gelişi de olmuş sonra yine İstanbul'a dönmüştür. Maârif vekâletinden emekli olmuş, on üç yıl Fener Rum Lisesi'nde Türkçe muallimi olarak görev yapmıştır.

c. Tasavvufa İntisabı

Kenan Rifâî'nin tasavvufî hayatı göz önüne alındığında da karşımıza ilk mürebbisi olarak annesi Hatice Cenân Hanım çıkmaktadır. Hatice Cenân Hanım bir Kâdiri şeyhi olan Filibeli Ethem Efendi'ye intisaplıdır. Kenan Rifâî, Valide Sultan gibi Ethem Efendi'nin terbiyesine girmiş, feyizlerinden istifâde etmiştir. Annesi ve oğluna, “Ben bu dünyaya yalnız ikiniz için gönderildim.” diyen Ethem Efendi'den sonra Kenan Rifâî Medine'de kaldığı yıllarda Rifâî şeyhi Seyyid Hamza Efendi'den icâzet almıştır. Daha sonra İstanbul'a dönmesi ile 1908 yılında Fatih Hırka-i Şerifte yaptırdıkları Ümmü Kenan Dergah'ında irşad faaliyetleri, zikir ve sema günleri başlamıştır. Aynı zamanda Şazilî ve Mevlevilik icazeti bulunan Kenan Rifâî burada dergah inşasından önce başlayan Mesnevî derslerine de devam etmiştir. Dergah 1908-1925 yılları arası hizmet vermiş, tekke ve zaviyelerin kapatılması ile aile meskeni haline getirilmiştir. Buna rağmen insan yetiştiriciliğini bırakmayan Kenan Rifâî pek çok değerli talebe yetiştirmiş, eserler vermiş ve bunları insanlığın hizmetine vakfetmiştir. Server Hilmi Bey, Nazlı Hanım, Semîha Cemal Hanım, Sâmiha Ayverdi, Hattat Aziz Efendi, damadı Ziya Cemal Büyükkaksoy, Safiye Erol, Ekrem Hakkı Ayverdi yetiştirdiği talebelerden sadece birkaçıdır.

d. Eserleri

Kenan Rifâî'nin Eserlerini ise şöyle sıralanabilir: 1. *Muktezâ-yı Hayat*; fen ve tabiat bilgilerine dair bir eserdir. 2. *Rehber-i Sâlikîn*; bir risale olan bu eseri tarikat usul ve âdabını anlatmaktadır. 3. *Tuhfe-i Ken'an*; müellif bu eserinde 340'a yakın hadis-i şerîfi tercüme etmiştir. Aynı zamanda İmam Bûsirî'nin Kasîdetü'l-bürde adlı eserinin tercümesine de yer vermiştir. Ayrıca eserin içinde Kenan Rifâî'nin bazı ilâhileri de bulunmaktadır. 4. *Ahmed er-Rifâî*; Ahmed Rifâî ve tarikatını anlatan eserdir. Burada da yine kendisine ait ilâhiler yer almaktadır. Ahmed Rifâî'nin elli iki hizbi eklenerek eser bitirilmiştir. 5. *Îlâhiyyat-ı Ken'an*; müellifin şiir ve yukarıda bahsettiğimiz ilahilerini ihtiva etmektedir. 6. *Sohbetler*; talebelerinin tuttuğu sohbet notlarıdır. 7. *Şerhli Mesnevî-i Şerif*; aşağıda da bahsedileceği üzere Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin I. cildinin şerhidir.

e. Vefatı

Ömrünü hizmet, ibadet, Hakk'ı söylemekle geçiren Kenan Rifâî 7 Temmuz 1950 tarihinde vefat etmiştir. Kabri Merkez Efendi Camii avlusunda bulunmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

Bu kısımda tasavvufun ‘mânâ dili’ olan sembolik bazı kavramlar din ve inançların üzerinde durulacak. Ayrıca şârihlerin kaleme aldığı şerhlerin özellikler hakkında bilgiler verilecektir.

I.TASAVVUFTA ‘MÂNA DİLİ’ SEMBOLİK AÇILIMLAR

Sembol, Türkçede simge, amblem, remiz, anlamlarına gelmektedir Sembolik anlatım metodu din, edebiyat, hat, minyatür gibi pek çok sanat ve ilim alanında gayeyi anlatmak için kullanılagelen simgeler sistemidir. Remzî anlatım yöntemine başvuranlar, gerçeğin olduğu gibi anlatılmasından ziyade duygu ve düşüncelerin tasvirini semboller kullanmak suretiyle ve kelimenin anlamı yerine âhenginden faydalanarak aktif düşünmeye olanak sağlayacak şekilde eserlerini ortaya koyarlar.⁴⁷

Üzerinde toplumsal bir uzlaşının söz konusu olduğu sembol, eşya veya varlığın hakikat sırrına işaret etmekte, farklı anlamları hatta zıt anlamları dahi kendinde toplayabilmektedir. Aynı zamanda, simgesel dil ile betimleme, varlığın mânâ derinliklerindeki anlamlarını şeffaflaştırma, karşılıklı çağrışımlarla katmanları kesifleştirme; duygu ve düşüncelerin zihin fezasındaki uzantılarını, boyutlarını incelikli biçimde aktarma noktasında etkin bir anlatım şekli olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁸

Bu anlatım biçiminin kullanım alanı olarak akla ilk etapta her ne kadar edebiyat, sanat, şiir gelse de esasen belki de tüm ilim ve sanat dallarının temelinde din ve inançlar yatmaktadır. İlimde, sanatta var olan eserlerden geriye doğru gittiğimizde, pek çok mevzunun bizi din ve inanışlardaki semboller ve çağrışımlara, ilk kelimelere, ilk söylemlere, hatta Hz. Âdem’in (as) yaratılışına kadar götürdüğü söylenebilir. Bu mânâda Hz. Âdem’in (a.s) yaratılması, eşyaların isimlendirilmesi, yaşadığı imtihanlar (Bakara 31-33) sembolik anlatımın başlangıcına dikkat çeker niteliktedir.⁴⁹

Çoğu din ve inanış sembolik kavramlarla iç içedir. Müslümanlıkta ise pek çok mevzuda sembolik dil kullanılmıştır. Kullanılan bu sembollerin kaynağı da İslamiyet’in doğuşu ile birlikte dinin temeli olan Kur’an-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyyedir. Kur’an-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyyedeki sembolik anlatımın boyutları, namaz, hac, oruç, kurban gibi fizik

⁴⁷ Ayverdi, İlhan, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Kubbealtı Yayınları, İstanbul-2010, s. 1081.

⁴⁸ Çetin, Nuran, “Sembol” *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, 2006, V, 261; Abdülbâkî Güçlü, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2002, s. 1301.

⁴⁹ İsmail Yakıt, *Yunus Emre’de Sembolizm Çıktım Erik Dalına*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002, s. 5. Latif Tokat, *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005, s. 22.

alana yönelik muhkem olan ibâdetlerden; Allah'ın (c.c) sıfatları, melek, şeytân, mizân sırat, cennet, cehennem gibi müteşâbih konulardan bahseden metafizik sahaya yönelik mevzulara kadar oldukça geniş çerçeveyi kapsamaktadır.⁵⁰

Bu noktada örneğin en hayatî ibâdetlerden olan, inanç sahibi insanın verilen nimetlere şükürünü ifâde, kulluğunu arz anlamındaki namaz, Allah'ın her cihetten hatırdâ tutulmasının bir sembolüdür. Namaz kulun miracıdır; öyle ki, bu ibâdet kulun Allah ile vasıtasız görüşmesidir. Aynı zamanda namaz Allah'ın tevazusunun da çok yüce olduğunu gösterir. Zîrâ tek büyük olan Allah böylelikle yaratmış olduğu kuluna tenezzül eder de onu huzuruna kabul eder.⁵¹

Abdullah Efendi, namazla ilgili şu beyânlarda bulunur: لا صلوة تم الا بالحضور “Ancak namazkalp huzûruyla tamam olur”⁵² Zîrâ ihlâsla olmayan, dünya boyaları ile süslenmiş, âdî tabiatlı kalb ile yüzlerce kirlilik ve gösteriş gayesiyle ibâdet ve tâ’atlerde bulunur isen ولا يشرك [Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmayın.] (Kehf 18/110) âyet-i kerîmesinde olan nehyden kaçınmamış olursun ki, bunun da sana hiçbir faydası olmaz.⁵³ Ancak benim kalbim hâlisâne namaza duramıyor, vesveselerim çok fazla diye kişi kendini ibâdet ve ta’atlerden kesmemeli, ibâdetleri Allah için, Allah ile yapabilmek ümidiyle Allah’tan yardım dilemeli, dua etmelidir. Zîrâ Hak Sübhânehû ve Teâlâ kelâm-ı mecîdinde اقم الصلوة لذكرى [Beni anmak için namaz kıl] (Tâhâ 20/14) ولا تكن من الغافلين [Gâfillerden olma] (A’râf 7/205). Bu şekilde, gafil bir kimse Allah'ın huzurunda hangi yüzle olacaktır. ولا تقربوا الصلوة وانتم سكارى [Sarhoş iken ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın] (Nisâ 4/43) âyet-i kerîmesinin sebab-i nüzûlü sarhoş halde iken namaz kılmayı yaslamışdır; lâkin öyle kimseler vardır ki, görünürde sarhoş edici hiç bir şey kullanmadığı halde, dünya sevgisinden ve gaflet halinden o kadar içmiştir ki, ne okuduğunu bilir ne kıldığını bilir. Sorsan namaz ehli olmakla övünür. Ve dahi الفحشاء والمنكر ان الصلوة تنتهى عن [Muhakkak ki, namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar] (Ankebut 29/45) âyet-i kerîmesi mûcibince من لم ينه صلوته [Kişiyi hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoymayan namaz onun

⁵⁰ Ömer Faruk Yavuz, *Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri*, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi x/2-2006, 391-410.

⁵¹ Şener Demirel, “Sembol, Sembolik Dil ve Bağlamında Mesnevî'nin İlk 18 Beyitindeki Sembolik Unsurlar”, *Türkoloji Araştırmaları*, 2012, c. VII, sayı: 3, s. 923.

⁵² Konuyla ilgili bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 3/136 (nr. 31207); Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 20011-20012; Zebîdî, *İthâfî's-Sâde*, 3/173; Heysemî, *ez-Zevâid*, 2/80.

⁵³ Bir hadiste şöyle buyrulmuştur: “Şüphesiz namaz, zilet, tevazu, yalvarma, inleme ve pişmanlıktır. Elini kaldırıp “Ey Allah'ım!” diye dua etmektir. Kim böyle yapmazsa onun namazı eksik olur.” Bk.Tirmizî, *Salat* 166 (nr. 385); Ahmed, *Müsned*, 1/211.

ancak Allah'a olan uzaklığını arttırır]⁵⁴ ve yine bir hadîs-i şerîf dahi buyururlar ki, كم من قائم خطئه من صلوته التعب والنصب [Nice namaz kılan vardır ki onun namazdan nasîbi yalnızca yorgunluk ve bitkinliktir.]⁵⁵ Burada anlatılmak istenen gâfilâne kılınan namazın getirisiidir. كما Nitekim Rasûlullah (s.a) şöyle buyurmuştur: “Kişiye namazından sadece akıl ettiği (gâfil olmadığı) kısım vardır.”⁵⁶ Dolayısıyla gaflet ile yapılan dua ve niyazlar, yalvarış ve yakarışlar münâcâtta sayılmaz.

Konuyu Abdullah Efendi, İbn Atâullah İskenderânî'nin Şerh-i Hâkim'inden şu hadîs-i şerîf ile destekler: قال ابوطالب المكي، حدثت ان المؤمن اذا توضأ للصلاة تباعدت عنه الشياطين في اقطار الارض خوفاً منه لانه يتأهب للدخول على الملك، واذ اكبر حجب عنه ابليس وضرب بينه وبينه سرادق لا ينظر اليه وواجهه الجبار بوجهه فاذا قال الله اكبر اطاع الملك في قلبه فاذا ليس في قلبه اكبر من الله فيقول الملك صدقت الله في قلبك كما تقول قال فيتشعشع من قلبه نور يلحق بملكوت العرش فيكشف له بذلك ملكوت السموات ويكتب له حشودك حسناً قال وان الغافل الجاهل اذا قام الى الوضوء احتوشته الشياطين كما يحتوش الدباب على نقطة العسل، واذ اكبر اطاع الملك في قلبه فاذا كل شيء في قلبه اكبر من الله عنده فيقول الملك كذبت ليس في قلبك كما تقول قال فيثور من دخان يلحق بعنان السماء فيكون حجاباً بالقلبه عن الملكوت فيرد ذلك الحجاب صلوته و تلتقم الشياطين قلبه ولا تزال تنفخ فيه وتنفض وتوسوس وترين له حتى ينصرف من صلوته لا يعقل ما كان فيه⁵⁷ [Ebû Tâlib Mekkî demiştir ki: “Bana şöyle nakledildi: Yakın sahibi bir mü'min namaz için abdest aldığı anda şeytan ondan korkusu sebebiyle yeryüzünün bir köşesine kaçır. Çünkü o kul yüce hükümdârın (melikin, hükümdarın) huzûruna çıkmaya hazırlanmaktadır. Tekbîr getirdiğinde İblis ondan perdelendir, aralarına perde konur ve şeytan ona bakamaz. Cebbâr olan (Allah) ona yönelir. Allahu ekber dediğinde melek onun kalbine muttali olur. Eğer gerçekten kalbinde Allah'tan daha büyük kabul ettiği bir şey yoksa melek, doğru söyledin, Allah senin kalbinde söylediğin gibidir der. Kalbinden arşın melekûtuna ulaşan bir nûr yayılır ve bu nûr sayesinde kendisine semâvâtın melekûtu keşfolunur ve kendisi için bunlar dolusu hasenât yazılır. Gâfil ve câhil bir kimse abdest almak üzere kalktığı anda tıpkı sineklerin bal damlasının etrafını sarması gibi şeytanlar da onun çevresine toplanır. Tekbir getirdiğinde melek onun kalbine bakar ve görür ki kalbinde her şey Allah'tan büyüktür. Bunun üzerine melek ona, “Yalan söyledin, senin kalbinde Allah söylediğin gibi değildir” der. Kalbinden gökteki bulutlara ulaşan bir duman çıkar ve bu duman onun kalbinin melekût âlemine ulaşmasına perde olur. Bu perde onun namazını geri çevirir. Şeytanlar onu

⁵⁴ Taberânî, *el-Kebir*, nr. 11025; Heysemî, *ez-Zevaid*, 2/ 258; Süyûtî, *ed-Dürri'l-Mensur*, 6/ 465; Zebidî, *İthâfî's-Sâde*, 3/38.

⁵⁵ İbn Mâce, *Sıyam*, 21; Darimî, *Rikak*, 12; Ahmed, *Müsned*, 2/365.

⁵⁶ Aynı manada bk. Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, 3/136 (nr. 31207); Ali el-Muttakî, *Kenzü'l-Ummâl*, nr. 20011-20012; Zebidî, *İthâfî's-Sâde*, 3/173

⁵⁷ Haber için bk. Mekkî, Ebû Talib, *Kütü'l-Kulûb/Kalplerin Azığı* (trc. Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004, 2. Baskı, III, 416-417.

namazından çevirip ne olduğunu akletmeyecek hale getirene kadar onun kalbini kapatırlar ve sürekli kalbine üfler, vesvese verir ve süslerler.]]⁵⁸

Namaz gibi kurban kesmek de esâsen sembolik bir kavramdır. Kurban kulu Allah’a yaklaştırır. Zîrâ Allah’ın adıyla kesilen kurbanın, etlerinin ve kanlarının değil, ancak takvanın yaradana ulaşacağı Kur’an-ı Kerîm’de bildirilmektedir.⁵⁹ Sûreden de anlaşıldığı üzere kurban ibadeti bir vasıtaadır. Asıl başı kesilmesi, kanı akıtılması gerekenin, Allah’ın emir ve yasaklarına uyma noktasında asilik eden nefsidir.

Yine oruç da nefsin eğitilmesi için Allah ve kul arasındaki ilişkiyi ifâde eden bir semboldür. Oruç sayesinde insanın nefis hastalıklarından korunması umud edilir.⁶⁰ Zîrâ, Allah’ın bizim aç kalmamıza ihtiyacı yoktur. Nefsin tezkiye ve tasfiyesini sembolize eden bu ibâdet insanın; sabrının, şükrünün bunun yanında pek çok olumlu hasletlerinin açığa çıkmasının, menfî yönlerinin ise törpülenmesinin, sönmesinin mühim bir aracı niteliğindedir. Hakîkatine varılmış oruçla bedenî gıda azaltılırken rûh beslenir, güçlenir. İnsan böylelikle yücelerin yücesine çıkacak bir temizlik ve safiyete ulaşır.⁶¹

Diğer taraftan zekat da semboliktir. Her şeyin hâlis ve temiz olanı, temizlik, fazlalık manalarına gelir. Zekat, zahiren belli miktar malın, senede bir kere ihtiyaç sahiplerine verilmesi olsa da iç anlam bakımından şükrün, mülkün sahibinin Allah olduğunun ve cimrilik hasislik, mal toplayıcılığı gibi nefis hastalıklarından kurtulmanın bir göstergesidir.⁶² Zîrâ Allah için mal edinmek, Allah rızası için malını sarf etmek, kişinin cehennemden kurtuluşuna vesile olur.⁶³

Aynı şekilde hac da sembolik bakımdan en çok öne çıkan ibâdet şekillerinden biridir. Hicretin 9. yılında farz olarak Müslümanlara bildirilen hac⁶⁴ yeterli zenginliğe ulaşmış kimselerin belli kural ve kâideler dâhilinde zilhicce ayında Kâbe’yi ziyaret etmesidir. Bedenî ve mâlî yönleri bünyesinde toplamış olan hac ibâdeti hemen her rûkünüyle farklı mânâ boyutlarına kulu taşıyan hikmet ve sırlarla mücehhezdir.⁶⁵

⁵⁸ Sarı Abdullah, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, v. [111b-112a]

⁵⁹ Hacc 22/37.

⁶⁰ Bakara 2/183-184.

⁶¹ Türk, İdris, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, (Danışan: Mehmet Demirci), 2009, s. 203-205.

⁶² Türk, *a.g.e.*, s. 212-218.

⁶³ Tegâbün, 64/16.

⁶⁴ Al-i İmrân 3/97.

⁶⁵ Türk, *a.g.e.*, s. 203-205.

Hac, Cuma ve bayram namazı gibi cemaatle yapılan bir ibadettir. Sosyal anlamda pek çok ferdî fedakarlığa dikkat çeken hac örneği diyagramlığın da bir sembolüdür. Hacda ferdî rûh ve şuurun yerini içtimaî şuur alır. Aynı ayrı bedenler Allah'ın evi olarak bilinen kutsal mekanda tek bir rûh ve vücûda bürünür. Hacdaki pek çok rükün İlâhî hikmet ve sırların simgesi olur. Hacca niyet etmek, kişinin dünyalık hemen her şeyi arka plana atıp ahrete yönelik gayretleri azamî seviyeye çıkarmak sûretiyle adeta “ölmeden önce ölünüz” sırrına işâret eder bir manaya dönüşür.⁶⁶

Kâbe'yi tavaf bireyin bedeninden ruhuna yolculuktur. Bu yürüyüşün neticesi ise Allah'ta fani olmaktır.⁶⁷

Bunun için maddî ve manevî temizlik şarttır. Manevî beyt olan kalbin temizliği kulun Allah'a yakınlığına vesiledir. [*Biz, İbrahim ve İsmail'e, “Tavaf yapanlar, kendini ibadete verenler, rükû ve secde edenler için evimi (Kâbe'yi) temiz tutun” diye emrettik.*] (Bakara, 2/125) Yani Allah Teâlâ Hazret-i İbrâhîm ve İsmâ'il (aleyhümâ's-selâm)'a beytini necâsetten ve lâıyk olmayan şeylerden temizlemesini emretmiştir.

Bu mevzûda Abdullah Efendi şu yorumlarla karşımıza çıkar:“Necâset iki kısma ayrılır. İlki zâtî, ikincisi fiilîdir. Zâtî olan necâsetin temizliği su ile yıkanarak giderilir. Fiilî necâset ise müşriklerin fiilleridir ki, onlar putları Beyt-i mükerrermin içine etrafına yerleştirerek Allah'ın evini kirletirlerdi. Bunun üzerine Hak celle ve 'alâ bu putları çıkarmalarını emretti ve bu fiilin temizliğinin namaz ve zekât ile olacağını buyurdu. Allah hacı emredince âbidler her türlü meşakkatî göze alarak, sermâyelerini ortaya koyarak Kâbe-i Şerîf'e kavuşmak arzusunda oldular. Ancak bir hâdis-i şerîfte şöyle buyruldu: المؤمن اشرف من الكعبة [Mümin, Kâbe'den daha şerefli dir.]⁶⁸ Abdullah Efendi bu âyeti delil göstererek Hazret-i Mevlânâ'nın kalb evinin temizliğine işâret ettiğine dikkat çekmiştir. O hâlde, demek ki; mü'min Ka'be'den daha şerefli ise onun kalbinin temiz olması daha da önem arz etmektedir. Zîrâ mü'min kalbi nazargâh-ı İlâhî olup, Allah'ın nûrunun ziyaretgâhı, hakikat sırlarının meskeni ve gayb güneşinin secdegâhıdır. Dolayısı ile Allah'ın kıblesidir. Ve kulunun kalbinde kendisinin olup olmadığını görmek için devamlı ziyâret ve tavâf hâlinedir.⁶⁹

⁶⁶Türk, a.g.e., s. 219-234.

⁶⁷ Türk, a.g.e., s. 218-235.

⁶⁸ Bu manadaki hadisler için bk. İbn Mâce, Fiten, 2; Benzeri bir hadis için bkz: Tirmizî, Birr, 85; Beyhakî, Şuabu'l-İman, 5/296-297; Taberânî, el-Evsat, nr. 699; Heysemî, Mecmau'z-Zevaid, 1/181.

⁶⁹ Abdullah Efendi, a.g.e, v. [123a-123b]

Öyleyse hac ibadeti de kulun manen temizlenmesine ve bu durumun devamlılığına sebep olmalıdır. Şâyet hac eğer insanın kemal kesbetmesine katkıda bulunmuş ise zaten maksat hâsıl olmuş olur. Aksi halde geriye sadece boşa yorulmuşluk kalır.⁷⁰

Diğer taraftan tasavvufta sıkça kullanılan vahdet-i vücud ve gölge varlık misalleri önem arz eder nitelikte olup; sembolik anlatımın sınırlarını zorlayan kavramlar olarak karşımıza çıkar. Bu konuda yazmış olduğu makalesinde Mustafa Tahralı şu izahatta bulunur:

“Seyr ü sülûk netîcesinde Hakk’ın vücûdunda fânî olup, sonra da Hak ile “bakâ” ya erenlerin ortaya koyduğu vücûd mertebeleri görüşü “vücûdda biriliği” ifâde eden önemli doktrinlerden biridir. Gölge ve hayal simgeleri de bu mânada “vahdet-i vücûd ve vücûd mertebeleri” görüşünden hareketle ortaya konmuş sembollerdir.

Bu mânada âlemin vehim ve hâyal olarak telakkî edilmesi şöyle açıklanmaktadır. Âlemin hakîkî ve müstakil bir vücûdu yoktur. Hakîkî vücûd Hakk’ın, izâfî vücûd ise âlemin vücûdudur. Âlem ancak Hakk’ın varlığına nisbet ve izâfetle mevcuttur. Bu nisbet ve izâfet “gölge” mefhûmu ile anlatılmaktadır. Şehadet âlemi ve içindeki varlıklar “hakîkî vücûd”un gölgesidir. Gölge kendi kendine var olamaz, onun müstakil bir varlığı yoktur; bir gölge sâhibine muhtaçtır.

Bir başka ifâde ile Allah’ın varlığından gayrı her şey Cenâbı Hakk’a nisbetle bir insanın gölgesi gibidir. Bu hâliyle mâsivâ Hakk’ın gölgesi mesabesinde. Mâsivânın varlığı Allah’ın varlığı ile mümkündür. Gölgenin her fiili, her hareketi, her duruşu gölgenin sâhibine aittir. Zîrâ cümle âlem Allah’ın isim ve sıfâtlarının mazharıdır. Haliyle bu bakımdan gölge ile sâhibi arasında “ayniyet” münâsebeti vardır. Ancak gölgenin zâhir olduğu yerdeki değişiklikler veya ışığın yer değiştirmesi gibi mâni ortaya çıkması hâlinde her ne kadar gölge görünmez olsa da sâhibi bu durumdan etkilenmez, mevcûdiyetinden bir şey kaybetmez. Yine gölge sâhibi hakîkî bir varlığa sâhipken gölge i’tibârî ve izâfî bir varlık konumundadır. Bu ve benzerî yönlerden gölge sâhibi ile gölgesi arsında bir “gayriyet” bulunmaktadır. Yani buradan anlaşılan odur ki; gölge olan bu âlem Cenâbı Hakk’ın vücûdu ile vardır. İşte bu nedenledir ki, vahdet-i vücûd anlayışında âlemin vücûdu Hakk’ın vücûdunun aynıdır.⁷¹

Bu konuda izâhatta bulunan Abdullah Efendi eserinde İbnü’l-Arabî’den şu iktibâslarda bulunmuştur: “Şeyh Muhyiddin Arabî (kuddise sırruhû) Fütûhât-ı Mekkiyye’nin ikinci

⁷⁰ Türk, a.g.e, s. 218-235.

⁷¹ Tahralı, Mustafa, “Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık”, Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayan: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın) İstanbul: İFAV Yayınları, 2013, III, 51-52.

أنَّ الحقَّ تعالى موجودٌ بذاته مطلقُ الوجودِ غيرَ مقيدٍ بغيره، ولا معلول عنه شيءٌ ولا علةٌ، bâbında buyururlar ki, Ya'ni Hak Sübhânehû ve Teâlâ, kendi kendine, vücûdu, mutlak var olan, yokluğu mümkün olmayan ve varlığı her hangi bir şeye ihtiyaç duymayan varlıktır. Ve bir şey ondan ma'lûl ve ol dahi bir şeye illet olmaz. Belki o zât-ı ahadiyyet, bir sebep dolayısı ile meydana gelişin ve bir şeyin esas nedenlerinin yaratıcısıdır demektir. كما هو مشهورٌ بين الجمهور من أنَّ ليس للماهیة، من حيث هی لا واحداً ولا كثيراً ولا شيئاً من الامور العارضة لها [Cumhur arasında meşhurdur ki, mahiyet (bir şeyin asıl varlığı, niteliği) ve ona arız olan işler, tek olsun çok olsun varlığı kendinden değildir] [Eşya var edilmediği sürece mevcut değildir] vâcib'l-vücûd kendi zâtıyla kâim olup hem vücûd ve hem de mevcûddur; keşif erbâbı, zevk ve vicdan sâhibi katında Hakk'ın vücûdu, Hakk'ın zâtının a'ynıdır ve Hak'tan başkaca hakîkî varlık yoktur. Ve bil-cümle eşyâ Hakk'ın zâtının şu'unâtı olup mutlak vücûd müstağrak-ı cemî'-i mevcûdâtıdır.”⁷²

Açıklamalarını sürdüren Abdullah Efendi: “Vücûd Hak'dan gayrı olmayıp, Allah her yönüyle münezzehtir ve tek hakîkattir. كما قال، الشيخ محمد بن العربي رضى الله عنه، فهو عين كل شيء فى. Yine İbnü'l-Arabî demiştir ki: “O (Allah) zuhurda, her şeyin aynıdır (kaynağıdır); zatlarında eşyanın kendisi değildir. O, bundan münezzehtir. Bilakis O, O'dur (Allah'tır); eşya da eşyadır.] Zîrâ ittihâd (birleşmek) ve hulûl mevcûdlardan ortaya çıkar. Vücûdda ise vücûd-ı vahidden gayrı olmayıp cümle mevcûdât Hakk'ın vücûduyla vardır ve kendi kendilerine varlıkları yoktur. (ma'dûmedir). Haliyle kendi kendine var olması mümkün olmayan ve Hakk'ın vücûd ile var olanda hulûl ve ittihâd düşünülemez. Dolayısı ile İbnü'l-Arabî bu meyanda الأعيان الثابتة ما شمت رائحة الوجود بل هى باقية” [Sabit olan ayınlar (varlıklar) (gerçekte) vücut kokusunu koklamamıştır; bilakis onlar yokluk üzere kalmaya devam etmektedirler] der. Bu anlamda, كان الله ولم يكن معه شيء، وهو الان، (Ezelde) Allah vardı, O'nuhla birlikte hiçbir şey yoktu. O, şu anda da ezelde olduğu gibidir] fehvâsınca hakîkatte bizim vücûdumuz yoktur. Hz. Mevlana'nın dediği gibi “Görünüşte, biz hepimiz de arslanız; ama bayrakların üzerindeki arslanlar gibi. O arslanların zaman zaman oynayışı, saldırışı rüzgarın tesiri ileler.”⁷³ Zîrâ، مثل القلب كمثل ريشة فى فلاة يقلها الرياح، [Kalbin misali, çöldeki bir tüy gibidir; rüzgar onu alt üst ederek evirip çevirir] hadis-i şerîfi⁷⁴ buna delildir ki; bizim hareketimiz de duruşumuz da Allah'tandır, Onsuz hiç bir şeyin vücûdu yoktur. Bu sebeple Hazret-i Mevlânâ، إلهاد ما و بود ما از داد تست، هستى ما bûdumuz senin dâd ve ihsânındır. Ya'nî bizim hareketimiz ve varlığımız sendendir.

⁷² Abdullh Efendi, a.g.e., v. [155a]

⁷³ 601. Beyit Şefik Can Tercümesi

⁷⁴ İbn Mâce, Mukaddime, 10; Beyhakî, Şuabü'l-İman, nr. 752-755 (Beyrut 1990).

Bizim vücûdumuz tamamen senin îcâdındandır. Bizler yokluk karanlığındaiken vücûd nûrunu senden bulup o nûr ile âlem-i kevn yönüne koşuşturduk. كما قال فقد اهتدى ومن لم Nitekim عليه السلام إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى خَلَقَ الْخَلْقَ فِي ظِلْمَةٍ ثُمَّ رَشَّ عَلَيْهِمْ مِنْ نُورِهِ فَمِنْ أَصَابِهِ ذَلِكَ النُّورُ [“Şüphesiz Allah Teâlâ mahlukâtı karanlıklar içinde yarattı. Sonra onların üzerine nurundan bir parça attı. Bu nurun isabet ettiği kimseler hidayete erdi, nurun isabet etmediği kimseler ise sapıklık içinde kaldı.”⁷⁵] buyrulmuştur.⁷⁶

Gölge gibi koku metaforu da mutasavvıfların kullandığı sembollerden biridir. Bu anlamda Mevlânâ koku simgesini İlâhî hakikat ve güzelliğin kokusu olarak değerlendirmiştir. Hikâyede hased hastalığı ile vezîrin burnunu kestirmesi İlâhî kokulara açılan duyularının yok edilmesini temsilen ifâde buyrulmuştur. Abdullah Efendi ise konuyu şöyle izâh eder: “Her kim ki, hasedinden bir burun koparsa, İlâhî muhabbet için toplanan evliyâ meclislerinden koku almaya istekli olan bir tâlibin kalbine şek ve şüphe ekip hasedinden; sen onların mecâlisinde ne arıyorsun ve sözlerini neden dinliyorsun, kesinlikle seni saptırırlar ve azdırırlar ve inancına zarar verip delâlete düşmene sebep olurlar. Sen cumhûr yolundan uzak olma diye, yoldan haberi olmadığı hâlde yol gösterip tâlibi inkâra düşürmekle uğraşsabaşkaları için düşündüğü bu kötülük kendisine döner. Kendisini burunsuz eder. Burun odur ki, ma’rifetullahdan bir koku iletsin yani bir Hakk ehlinin kokusunu duysun. Koku ise şudur ki, kulu Hakk’a iletsin. Eğer ki, kişi hakikat kokularını duyamıyorsa o kimse burunsuzdur. Kaldı ki burunun görevi koku almaktır. O koku ise Allah dostu, kâmil mürşidlerden alınır ve bu dostlar tâlibi sevgililer sevgilisine ulaştırır. Ancak her koku alan Hakk’a ulaşır ı diye suâl edersen, eğer tâlib mürşid-i kâmilden dîne mensûb bir koku alır ve bunun şükrünü edâ etmezse o kişi şükür etmediğinden, nankör olmakla burnunu yemiş olur. Bu demektir ki, Hakk kokularının buram buram tüttüğü mürşid-i kâmilden dîne mensûb bir koku koklandığı vakit onun kadrini kıymetini bilmek ve şükrünü edâ etmek icâb eder.

II. YAHÛDÎ VEZÎR HİKÂYESİNİ YORUMLAYAN BAZI ŞERHLER

A. CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ

Abdullah Efendi’nin bu şerhi yazma sebebi, kendisinin ifadesine göre Hz. Mevlânâ’ya duyduğu sevgidir. Mesnevî’yi okudukça ve içine daldıkça Hazretle arasında ruhu bir bağ

⁷⁵ Tirmizî, İman, 18; Ahmed, *Müsned*, 2/176; Hâkim, *Müstedrek*, 1/30.

⁷⁶ Abdullh Efendi, a.g.e., v. [155b-156a]

oluşmuş, manen desteklenmiş ve şerhi yazmak için manevi izin ve işaret dahi almıştır. Ayrıca Mesnevî’den bir tefe’ül yoluna gitmiş, açtığına karşısına, “Yazmak için sana doğru bir işaret verdim” manasına gelen beyit çıkınca şerhe başlamış ve beş ciltlik şerhi altı yılda tamamlamıştır.⁷⁷

Eserin ismi ebdec hesabıyla şerhe başlama tarihi olan 1035/1625’e denk düşmekte, aynı zamanda IV. Murad’ın dönemine işaret etmekte; “Hitam” kelimesi ise eserin bitiş tarihi olan 1041/1631 işaret etmektedir.

“Avn-i Hakk ile kitap oldu tamam

Yazdım itmamına tarih hitam (1041)”

Müellifin IV. Murad’a takdim ettiği eserin adı telife başlama ve “hitam” ise bitirme tarihini vermektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, “Mesnevî deryalarının cevherleri”, anlamına gelmektedir. Eser beş cilt (2600 sayfa) halinde basılmış olup (İstanbul 1287-1288/1870-1871) şair Cevrî⁷⁸ tarafından bitiş tarihine takriz⁷⁹ yazılmıştır.⁸⁰ Aynı zamanda Köprülü Kütüphanesi’nde Cevrî’nin istinsah ettiği tezhipli bir nüshası da vardır. Yine şerhin yirmiyi aşkın yazma nüshası bulunmaktadır. Diğer yazmaların bazılarından bahsedecek olursak: Üniversite kütüphanesinde bulunan Mehmed b. Ahmed el Üsküdârî’nin ve es-Seyyid Mustafa b. Es-Seyyid Ahmed eş-Şehîr bi-Aşçızâde’nin ve Ömer b. Ömer’in, es-Seyyid Ali Tâlib’in istinsah ettiği yazmalar; Atıf Efendi Kütüphanesinde (müstensihi belli değil) ve Süleymaniye-Hamidiye Kütüphanesinde, Halil b. Murtaza el-Kırmî istinsahı, Süleymaniye-Halet Efendi Kütüphanesi no:175. Seyyid Habib istinsahı, Süleymaniye Hacı Selim Ağa Kütüphanesi no:515, Ebu’l muhtar İbrahim istinsahı; Süleymaniye Pertev Paşa Kütüphanesi no:305, Mehmed Muhîtu’l-Musatağrak istinsahı, Murat Molla Kütüphanesi no:1262, 1263; Ahmed Muhtar istinsahı ve no:303-304 deki yazma (istinsah kaydı yok); Süleymaniye-Şehid Ali Paşa Kütüphanesi no:1266 ve 12657 Yenişehirli Hasan istinsahı; Süleymaniye Mihrişah Kütüphanesi no:233’teki (istinsah kaydı yok); Süleymaniye-Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi

⁷⁷ Aytekin, Ülker, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, s. 184 (Doktora Tezi. İstanbul, MÜSBE, 2002)

⁷⁸ Cevrî İbrâhim Çelebi: (1065/1655).

Asıl adı İbrâhim olup, İstanbul’da doğumludur. Melâmî, mevlevî yönü olan; tanınmış bir hattat ve şairdir. Cevrî, Abdullah Efendi’nin reisliği sırasında hizmetinde bulunmuştur. Bu meslek arkadaşlığı sırasında Cevrî ile Abdullah Efendi’nin yakın dostluk kurduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki; Cevrî’nin melâmîliğe ilgisinin dostluklarının bir neticesi olduğu söylenebilir. Aynı şekilde mevlevîlikle alakasının da yine o yıllarda Galata Mevlevihânesi posnişini İsmâil Ankaravî’nin sohbetlerine katılması sonucunda ortaya çıktığı düşünülmektedir. Cevrî 1065 yılında vefat etmiştir. Abdullah Efendi’nin defin işlemleri ile özel olarak ilgilendiği kaynaklarda geçmektedir. Aytekin, Ülker, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi*, s.73.

⁷⁹ Bir eseri metheden yazı.

⁸⁰ Bünyamin Ayçiçeği, *Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660) ’nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2014, s. 14.

no:743-4-5-6'daki (istinsah kaydı yok); Beyazıt-Veliyyüddin Efendi Kütüphanesi no:67'deki (müstensih kaydı yok); Süleymaniye-Gelibolu Tâhir Kütüphanesi no:22'deki (ferog kaydı yok); Süleymaniye-Hacı Mahmut Kütüphanesi no:2199'deki yazma; Süleymaniye-Esad efendi Kütüphanesi no:3430'daki yazmaları sayabiliriz.⁸¹

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin I. cildin başında Sarı Abdullah'ın Ahmed Resmî'nin Halîkatü'r-rüesa'sındaki biyografisi yer alır.⁸² Şerhin 1-83. sayfaları arası girizgah niteliğindedir. Çalışmasına Allah'ın birliğinden bahisle başlayan şarih; Peygamberimizin ve ashâb-ı kirâmın özellikleri ile devam etmiş, akabinde Fâtîha Sûresi'nin tefsirini yapmış, sonra (كنت كنزا مخفيا فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق لاعرف)⁸³ hadis-i şerîfi şerhine yer vermiştir. Ayrıca Hz. Mevlanâ'nın hayatı ve eserlerinden bahsetmiştir.⁸⁴

Hz. Mevlanâ gibi kendinden önceki döneme ait ve zamanında bulunan dinî geleneklerden haberdâr olan Sarı Abdullah Efendi; tasavvufî izleri, gelişmeleri takip ederek ilerlemiş, biçim ve içerik bakımından İslâmî ilimleri güncelleyerek eserlerinde yeri geldikçe kullanmış, bu şekilde kaynaklarını da oluşturmuştur. Bunlardan bazılarını örnek verilecek olursak:

Hal ve makamların konu alındığı, seyr ü sülûk hakkında bilgi veren klasik döneme ait; *Kütü'l-Kulûb fî Muâmeleti'i-l Mahbûb ve Vasfu Tarîki'l-Mürîd ila Makâmi't-Tevhid; Menâzilü's-Sâirîn, Avârîfü'l-Meârif, el-Hikemü'l-Atâiyye, Esrârü't-Tâlibîn, el-Minehu'l-Mekkiyye fî şerhi'l-Hemziyye* gibi eserleri; bunların yanı sıra; *Târihü'l-Arab kable'l-İslâm, Tabâkâtü'l-Kübrâ, Târihü'l-Vâsıt* (ilk şehir târihi kitabı), *Ya'kûbî Târihi, Sûretü'l-Arz, Nefehâtü'l-Üns min Hadarâti'l-Kuds* (Molla Câmî'nin) (Erkek ve kadın sûfîlerin terceme-i hallerini içerir) gibi; İslâm târihi, siyer, megâzi⁸⁵, Peygamberler târihine dair eserler; ayrıca İbnü'l- Arabî ve onun tâkipçilerinin, irfânî felsefeyi temel alarak mârifetin hakîkatlerini öğrettikleri eserler ile aşk kavramını esas alan İran tasavvuf edebiyatına ait eserleri sayabiliriz.⁸⁶

⁸¹ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.86-89.

⁸² Azamat, Nihat, "Sarı Abdullah Efendi" DİA, XXXVI, 147.

⁸³ "Ben gizli bir hazîne idim; bilinmeği istedim; bilinmem için halkı yarattım." Hadisin değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa ve Müzîlû'l-İlbâs* (Beyrut 1985. 4. Baskı), II/173 (nr. 2016); Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfu'a*, (Beyrut 1986, 2. Baskı), s. 269 (nr. 353).

⁸⁴ İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008, s. 165.

⁸⁵ Peygamber Efendimizin (s.a.v)'in gazve ve seriyyelerinin tarihine ve bu konuda yazılan kitaplara verilen isimdir. Mağzât; savaş yeri, savaş ve savaş hikâyeleri anlamına gelmektedir. "Megâzi" ise mağzât kelimesinin çoğuludur. Mustafa Fayda, "Siyer ve Megâzi", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1> (27.06.2019).

⁸⁶ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 101-107.

Sarı Abdullah Efendi, kendisine “Hazret-i Şârih” ünvanını kazandıran *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’yi mısra mısra incelemiştir. Şârih ilk önce Farsça beyitleri tercüme etmiş, ardından da şerhini vermiştir. Sarı Abdullah Efendi’nin Mesnevî Şerîf’ten yansıyan görüş, fikir ve tecrübelerinin aynası mahiyetindeki bu eser; geniş bir tercüme özelliği gösterirken, aynı zamanda âyet-i kerîmeler, hadîs-i şerîfler, kelâm-ı kibârlar, Arapça, Farsça, ve Türkçe şiirlerle bir tasavvuf ansiklopedisi ve antolojisi sayılabilir.⁸⁷ Bütün yönleri ile incelendiğinde basit bir şerh olmadığı görülen *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* aynı zamanda pek çok tasavvuf ıstılahının da açıklanarak anlatıldığı bir kaynak; bununla birlikte İslam medeniyetine ve tasavvuf dünyasına önemli katkıları olan mühim bir eser niteliğindedir.⁸⁸

B. MESNEVÎ ŞERÎF ŞERHİ

“Anlamak için okumak, yazmak gibi değildir. İnsan okurken anladığını zannedip geçiyor, fakat yazarken iş değişiyor, sözlerin zevkine varmak için çok düşünmek ve tedkik etmek lazım geliyor. Benim Mesnevî-i Şerîf’i hatmetmekten maksadım da işte bu yöntemle insanlık yolunu öğrenmektir.”⁸⁹ diyen ve aşkın cesaretini kuşanan⁹⁰ Ahmed Avni Konuk, bu duygularla şerhine 1348/1929 yılında başlamış ve 1356/1937 yılının Ramazan ayının yirmi dördüncü günü tamamlamıştır. Şerhin birinci defterinden anlaşıldığı üzere şârih, vefâtından önce eserinin Konya Mevlânâ Kütüphanesine vakfedilmesini vasiyet etmiştir. Böylece 34 defterden (cüzden) oluşan eser, şârihin vefâtından sonra Hâlid Eşkinöz tarafından 10 Mayıs 1940 tarihinde Konya Müzesi’ne teslim edilmiştir.⁹¹ Eser 4740 ve 4773 numaralarda kayıtlı bulunmaktadır.⁹²

Ahmed Avni Konuk, metin olarak Rûsûhî Ankaravî’nin (öl. 1041/1631) nüshasını esas alarak şerhini yapmıştır; eserini hazırlarken Ankaravî’nin Şeru’l-Mesnevî’si, Fusûsu’l-Hikem, Fütûhât-ı Mekkiyye, et-Tedbirâtü’l-Îlâhiyye fî Islâhi Memleketi’l-İnsâniyye, Fîhi Mâfih, Menâkıb-ı Sipehsâlâr, Avârifü’l-Maârif, gibi eserlerin, yanı sıra Farsça şerhlerden, farklı olarak da Hintli şârihlerin şerhlerinden istifâde etmiştir.⁹³

⁸⁷ Güleç, a.g.e., s. 165-166; Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.102; Ölmez, Tomris, *Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi Hayatı ve Eserleri*, (Bitirme Tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul, 1940, s.6.

⁸⁸ Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 102.

⁸⁹ Konuk, Ahmed Avni, *Mesnevî Şerîf Şerhi*, XIII, haz. Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006, s. 328.

⁹⁰ Güleç, a.g.e., s. 148.

⁹¹ Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I,21.

⁹² Öztürk, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Geçişte Tasavvufî İrfânî Gelenek*, s. 96.

⁹³ Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I,21.

Eserinde Ahmed Avni Bey, 1035/1625 yılında Hz. Mevlânâ'ya isnâd edilen yedinci cild konusunda da fikir beyan etmiş; Mesnevî'nin yedinci cildinin aslının olmadığını; Mevlânâ'nın altıncı cildin baş tarafında Çelebi Hüsameddin'e: "Ey mânevî olan Hüsameddin! Sana Mesnevî'nin tamamı husûsunda altıncı kısmı hediye ediyorum" satırlarını delil göstererek savunmuştur. Avni Bey, Mesnevî'nin hakikatini bozmaya yönelik olduğunu düşündüğü yedinci cildin İran şairlerinden biri tarafından yazıldığı kanısındadır. İsmâil Ankaravî'nin ise yedinci cildi Sultan IV. Murad'ın baskısı ile şerh ettiğini belirtmektedir.⁹⁴

Konuk, Mesnevî'nin mukaddimesinde, kitabın mahiyeti, şerhi hakkında geniş bilgi vererek eseri tanıtmıştır. Yine mukaddimede Mesnevî'nin vahdet-i vücûd doktrini ile örtüştüğünü ispat etmeye çalışmıştır. Şârihin kullandığı yönteme bakılacak olursa; ilk etapta metin verilmiş, ardından tercümesi ve lügat bilgisi yerini almış, sonrasında da şerhi yapılmıştır. Farsça beyitlerin kolaylık olması bakımından numaralandırıldığı Mesnevî-i Şerîf'in Arapça dibâcesi genişçe açıklanmış; şerhe başlamadan önce "îzâh" ifadesi kullanılmış, sonrasında ise yorumlarda bulunulmuştur. Diğer şerhlerle benzerlik göstermesi yönünden ise şerhte âyet ve hadîslere sıkça başvurulmuştur. Kitabın sonlarına doğru birkaç beyit birleştirilerek topluca mana verilmiştir.⁹⁵

Eser, yayınlanması amacı ile Konuk'un vefatından sonra Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde kurulan bir komisyon tarafından tetkik edilmiş, ancak o günün şartlarında, sunulan bir rapor ile basılamamıştır.⁹⁶ Daha sonraki yıllarda ise akademik olarak incelenen eser Mustafa Tahralı ve ekibinin gayretleri neticesinde neşredilmiştir.

Şerh her ne kadar İbn Arabî'nin fikir ve görüşlerinin tesirleri ile yazılması bakımından eleştiri konusu olsa da Konuk, Mesnevî'nin de vahdet-i vücûdu anlattığını, bu doğrultuda ismi geçen zevât ve eserlerde de Kur'an ve sünnetten beslendiğini, Allah'ın (c.c) bir olduğu hakikatini beyan ettiklerini, bu noktayı nazardan bakıldığında aralarında bir zıtlığın olmadığını eserinde ifâde etmiştir.⁹⁷ Bu anlamda Avni Bey, Mesnevî'yi bir "ilm-i hakayık" kitabı olarak okumuş ve yorumlamıştır denilebilir. Yine denebilir ki; hakikate ermek isteyen sâlikin izlemesi gereken gerçekler vizyonu olan eser; şeriat, tarikat, hakikate dair usul ve edebe riayet edilerek şerh edilen bir seyr ü sülûk rehberidir. Mesnevî'deki sembol ve hikayeler bu manada sâlike yol göstericidir. Ahmed Avni Konuk'un şerhi de bu yönüyle yol

⁹⁴ Konuk, a.g.e., c., I, s.21-22.

⁹⁵ İsmail Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, s. 148.

⁹⁶ Barkçin, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*, s. 229.

⁹⁷ Güleç, a.g.e., s., 148; Tahralı, Mustafa, "Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde İbnü'l-Arabî", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, 2010, II, 877. Aktaran: Esmâ Öztürk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvufi İrfânî Gelenek*, s. 103.

göstericinin yola bıraktığı işaretlere, sembolik unsurlara, yeni anlamlar kazandırması bakımından önemlidir.⁹⁸

C. ŞERH-İ MESNEVÎ

Tâhir'ül-Mevlevî Olgun, 20 Ağustos 1339 (1929) yılından itibaren Fatih Câmii'nde Mesnevî dersleri vermeye başlamış; ders esnasında söyleyeceklerini hatırlamak için de “Mesnevî Takrîrleri” ismi ile notlar almıştır. Böylece şerhin aslını teşkil edecek defterler oluşmuştur. Bu defterlerin bir bölümü Süleymâniye kütüphanesinde bulunmaktadır. Defterlerin gündeme gelmesi ise İslam Yolu Mecmuası'nın sahibi olan Esad Ekicigil ile olmuştur. Ekicigil önemseydiği bu derslerden bütün marifet taliplerinin istifade edebilmesi için Tâhir'ül-Mevlevî'ye bir ricâda bulunmuş ve bu notların toparlanarak kitap halinde basılması yönündeki fikrini beyân etmiştir. Olgun bu düşüncüyü desteklemiş; ancak defterlerin kitaba dönüşmesi vakit alacağından öncelikle forma forma dergide yayınlanmaya başlanması uygun görülmüştür. Böylece notlar “Mesnevî Takrîrleri” adıyla İslam Yolu mecmuasında 11 Şubat 1949 tarihinden itibaren altı sayfalık formalar halinde on beş günde bir olmak üzere okuyucuya sunulmaya başlanmıştır. Olgun'un vefatından sonra bu dersler altı kez daha yayınlanabilmiştir. Müsveddeler halinde ilgilenilmeyi bekleyen bu kayıtlar seneler sonra Fethi Sezâi Türkmen'in çabaları ile 1963 yılından itibaren tekrar çıkarılmaya başlamıştır.⁹⁹ Şâmil Yayınevi ise bu çalışmaları en derli toplu şekilde neşretmiştir.¹⁰⁰

Tâhir'ül-Mevlevî 22 yıl boyunca, gece gündüz Mesnevî Şerîf şerhi ile meşgul olmuş; ne yaşının yetmiş aşması ne de miğde ülserinin sıkıntıları kendisini çalışmaktan alıkoyabilmiştir. Ömrü Mesnevî'nin ilk dört cildi ve beşinci ciltten de bin kadar beytin şerhine vefa etmiştir. Geriye kalan bölümü ise Şefik Can (ö. 2005) tarafından tamamlanarak yayınlanmıştır.¹⁰¹

Tâhir'ül-Mevlevî Şerhi Ankaravî ve Konuk'un şerhlerinden sonra en geniş Mesnevî şerhi olma özelliği göstermektedir. Eser Mesnevî'nin Arapça mukaddimesinin cümle cümle şerhi ile başlamış ve Mesnevî'nin ne sebeple kaleme alındığı, neden okunması icâb ettiği ifâde edilmiştir. Şârih şerh esnasında neredeyse her cümleyi âyetlerle, hadislerle açıklamış, yorumlamıştır. Kur'an-ı Kerîm ve hadis-i Şerîflerle gelen derin izahlar, Olgun'un kürsünden Mevlevîlere ve Mesnevî aşıklarına ders veriyormuşçasına anlatımı dikkat çekicidir. Şerh

⁹⁸ Arpağuş, Sâfi, *Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 45, Eylül 2013, s. 38-39.

⁹⁹ Şentürk, *Tâhir'ül-Mevlevî*, s. 93-94.

¹⁰⁰ Güleç, *a.g.e.*, s.149.

¹⁰¹ Güleç, *a.g.e.*, s.149.

geleneğinin dışına çıkmayan şârih eserinde önce metnin aslını vermiştir. Ardından Türkçe okunuşunu ve tercümesini sunmuştur. Beraberinde ise kelimelerin lügat ve terim olarak manaları verilmiş, akabinde de şerhi yapılmıştır. Bu şerhin müellif nüshası Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi İhtisas no:9057-9067’de bulunmaktadır.¹⁰²

D. ŞERHLİ MESNEVÎ-İ ŞERÎF

Kenan Rifâî’ye ait olan bu eser, Mevlânâ’nın Mesnevî’sinin birinci cildinin şerhidir. İlk yayınlanması Kenan Rifâî’nin oğlu Kâzım Büyükkaksoy tarafından “*Mesnevî Hatıraları*” ismiyle; İstanbul, Ahmet Sait Matbaası, aracılığı ile 1968 yılında olmuştur. Mesnevî Hatıraları’nda belli bir metot izlenmemiştir. Kitapta tasavvuf mevzuları ile ilgili bazı mütala ve birkaç hikâyenin şerhi bulunmaktadır. Şerhli Mesnevî-i Şerîf’in ortaya çıkışı da bu kitapla beraber Kenan Rifâî’nin talebeleri Ziya Cemal Büyükkaksoy, Semiha Cemal ve Samiha Ayverdi’nin Mesnevî dersleri sırasında tuttukları notlarla olmuştur. Bu kayıtlar, Kenan Rifâî’nin vefatından sonraki dönemlerde bir heyet tarafından karşılaştırılmış ve düzenlenmiştir; ve Nihat Sami Banarlı (ö. 1357-1938) tarafından günümüz Türkçesine aktarılmıştır.¹⁰³ Bu çalışma Ankara, Hülbe Yayınlarından 1973 yılında çıkmıştır. 2. baskı ise 2000 yılında Kubbealtı Yayınevi tarafından yapılmıştır.¹⁰⁴

Şerh Kenan Rifâî’nin Mesnevî beyitlerini okuduktan sonra gönlüne gelenleri ve anladıklarını aktardığı zevkî anlatımlardır. Bu yönüyle klasik şerhten farklılık göstermektedir. Kenan Rifâî, önce hikaye ve beyitleri tercüme etmiş, ardından da bu bölümleri açıklamıştır. Uyguladığı bu yöntem sırasında şârih kelimelerin lügat anlamları üzerinde durmamış daha çok dinî-tasavvufî açılımları ortaya koymuştur.¹⁰⁵

Eserin beslendiği kaynaklara bakılacak olursa; Şerhli Mesnevî-i Şerîf’in temelinde de Kur’an-ı Kerîm ve Sünnet-i Seniyye vardır. Şarih beyitleri ve kavramları ilk etapta Kur’an’daki âyetlerin ışığında yorumlamış; ihtiyaç hissedilen yerde hadislerle açıklamalarını genişletmiş, gerektiğinde müfessirlerin açıklamalarından da bahsetmiştir.¹⁰⁶

¹⁰² Güleç, a.g.e., s.150.

¹⁰³ Mustafa Tahralı, “Kenan Rifâî” DİA, XXV, 255; Yalçinkaya, Ken’an Rifâî’nin Mesnevî Sohbetleri, s. 51; Güleç, a.g.e., s.177-178.

¹⁰⁴ Yalçinkaya a.g.e., s. 51.

¹⁰⁵ Güleç, a.g.e., s.178.

¹⁰⁶ Yalçinkaya, Ken’an Rifâî’nin Mesnevî Sohbetleri, s. 53.

İKİNCİ BÖLÜM

I. ERKEN DÖNEM HİRİSTİYANLIK VE PAVLOS

Mesnevî Şerîf'te geçen ve tezimize konu olan Yahûdi Vezîr ve Hristiyanlar hikâyesinde Mevlanâ, mevzu olarak Yahûdi padişahına hizmet eden delalet ehli vezirin Hristiyanlığı bozmak ve ortadan kaldırmak için hile ve desiselerle dolu sinsî mücadelelerini ele almaktadır. Bu mücadeleler esnasındaki dikkat çekici hadiseler erken dönem Hristiyanlık tarihinin bazı sîpesifik konularını hafızalarda tazeler niteliktedir. Zira bu hikâyede bahsi geçen Yahûdi vezîr kimi şarihlerle göre Pavlus olup, Hristiyanlık dinin tahrif ve tebdil edilmesinde rol oynamış bir şahsiyettir. Bu sebeple Hristiyanlık tarihine kısaca değinmek yerinde olacaktır.¹⁰⁷

Hristiyanlık bozulmamış¹⁰⁸ şekliyle M.S. I. yüzyılda¹⁰⁹ Hz. Mûsa (a.s)¹¹⁰ şeriatından sonra Hz. İsa'nın (a.s) peygamberliğinde ıslah amacıyla ortaya çıkmış tevhid dinidir. Hz. İsa

¹⁰⁷ Ancak şunu belirtmek gerekir ki, pek çok araştırmanın kaynağı Yahudi, Hristiyan literatürüne ve özellikle sinoptik İncillere dayanmaktadır. Biz de bu bilinçle konuyu çalışmamıza dahil ettik.

¹⁰⁸ Târîhi kaynaklardan da anlaşılacağı üzere günümüzde Hristiyanlık dîni Allah'ın inzâl ettiği halde bırakılmamış, bozulmuştur. Bu konuda Tâhirü'l-Mevlevî hikâyeyi şerh ederken şu izâhatlarda bulunma gereği duymuştur: “Mesnevî'nin Farsçasında geçen Engilyun, İncil demektir. Kur'an beyan ve bilumum ehl-i İslam'ın da, iman ettiği veçhile, Hazreti İsa'ya Kitab-ı İncil nazil olmuştur. Malum ya, semavi kitaplar hakkında nüzul tabiri, vahiy ve ilham manasınadır. Yani o kitabın münderecatı, peygambere vahiy ve ilham yoluyla bildirilmiş demektir. Yoksa kalemle veya kudret eliyle yazılmış yahut da gökteki bir matbaada basılmış da aşağıya sarkıtılmış demek değildir. Nitekim Kur'an-ı Kerim de, lüzum görüldükçe ayet ayet yahut sure sure olarak, Resul-u Ekrem'e s.a.v. inzâl edilir. Ve taraf-ı risaletten okunup yazdırıldı. Kur'an'ın zabtına edilen himmet, İncil hakkında gösterilmediği için, İncil'in ayetleri, Hazreti İsa zamanında toplanamadı. Hazreti İsa'nın Hakk katına refolunmasından sonra, onu görmüş yahut görenlerle görüşmüş olanlar, işittikleri ve belledikleri bazı kelimeleri havi olmak üzere, İncil adıyla bir takım kitaplar yazdılar. Bunlar, dinî birer kitap olmaktan ziyade, pek iptidai bir tarihçe şeklinde görünüyordu. Bu kitaplar o kadar çoğaldı, meallerinin ihtilaflarından, İsevilere o kadar şaşırdı ki, Havarilerden Pavlos müdahaleye kalkıştı. “Yeni yapılan İncilleri ne çabuk kabul ettiniz?” diye, Hristiyanlara çıkıştı. Binaenaleyh, “**Matta**”, “**Markos**”, “**Luka**” ve “**Yuhanna**” adlı dört kişinin yazmış olduğu dört risaleyi, sahih İncil olmak üzere kabul eylediler. Bunlara Âmal-i Rusûl, Resail-i Havariyun ve Epokalips ünvanlı eserleri de ilave eyleyerek, hepsine birden “**Ahd-i Cedid**” dediler. Bir de “**Ahd-i Atik**” vardır ki, Tevrat ile ilavelerini havidir. Bu iki ahdi, bir arada toplayan kitaba “**Kitab-ı Mukaddes**” tabir ederler ve her lisana tercüme ettirip bedava verircesine satarlar. En sahih saydıkları dört İncil de, malumat itibarıyla birbirinden çok farklıdır. Bunların en eskisi Matta İncili'dir. Zannedildiğine göre, Hazreti İsa'nın refolunmasından 8 yahut 12 sene sonra, Süryani yahut İbrani yahut Keldani yahut Arami lisanıyla yazılmış. Sonra Yunancaya, daha sonra diğer lisanlara tercüme

(a.s) genel kabule göre M.Ö 6-7. yıllarda¹¹¹ Yahûdiliğin¹¹² mezheplere bölündüğü Grek, Roma, Helenistik ve Pagan (çoktanrılı) kültürlerin¹¹³ mevcûd olduğu Filistin

dilmiş. Hangi dilde yazıldığı belli olmayan bu İncil'in aslı da kaybolmuştur. Dikkat buyruldu mu? En sahih İncil diye ayrılmış olan dört kitaptan, Hazreti İsa'ya 8 yahut 12 sene kadar yakın Matta İncili'nin hangi dilde yazılmış olduğu dahi bilinmiyor. Çünkü aslı kaybolmuş. Yunanca bir tercümesi var. Bunun da, aslına ne kadar uygun olduğunu Allah bilir. Diğer dillere, bu Yunancadan tercüme olarak nakledilmişti. Güya sahih İncillerin ikincisi Markos'undur. Matta, son zamanlarda Hazreti İsa'ya ittiba etmiştir. O, Havari olduğu halde, Markos değildir, tabiidir. Yani Hazreti İsa'yı görmediği halde, Havariyun reisi Butrus, yani Sen Piyerle Roma'ya gitmiş, ondan işittiklerini Yunanca yazmıştır. Yazış tarihi, İsa'nın ref olunmasından 10 sene sonra diyorlar. Üçüncü sahih İncil Luka'nındır. Bunun yazarı da, Havari değildir. Sen Piyer'in tabilerindendir. Dördüncüsü Yuhanna İncili'dir. Bu adam, Havari ve Hazreti İsa'nın teyzesinin oğlu imiş. Luka'nın da, Yuhanna'nın da İncilleri, Yunanca yazılmış. Yuhanna'nın İncili, Hazreti İsa'nın ref olunmasından kırk bu kadar sene sonra kaleme alınmış! İnsaf edelim. İşitilen bir sözün, anında bile, başka birisine naklederken aynen söylenemeyeceği, aşağı yukarı tenzil ve ilave yapılacağı, pek tabii bir hâl iken; bir adamın, işittiği sözleri, kırk bu kadar sene sonra oturup yazması, ne kadar doğru olabilir? İşte Hristiyanların en doğru din kitabı olmak üzere kabul ettikleri dört İncil'in mahiyetleri! Tekrar tekrar hamdederiz ki, Kur'an böyle değildir. Kur'anımızın ayetleri nazil oldukça, taraf-ı risaletten okunur, vahiy kâtipleri tarafından yazılır, ashab-ı kiram tarafından ezberlenir ve okunurdu. Peygamberin irtihalini müteakib, Kur'an sayfaları cemedildi. Hafız-ı Kur'an olanlardan Zeyd bin Sabit'in kalemiyle her sure, ayrı ayrı olarak yazıldı. Ana metnin sayfalarıyla karşılaştırıldı ve sahabenin huzurunda okunup tasdik edildi. Sonra, Hazreti Osman zamanında yazıldı. Binaenaleyh, Resulullah s.a.v. Efendimizin okuduğu Kelamullah, bugün mushaflarımızda mevcut ve mahfuzdur. Çünkü Allah Teâlâ, **“Kur'an'ı hakikaten biz inzal ettik ve onu mutlaka muhafaza edecek olan da biziz”** (Hicr 15/9) buyurmuş ve Kur'an-ı Kerim'in muhafazasını garanti etmiştir. Hikâyedeki Yahudi vezir de, başına topladığı Hristiyanlara, İncil'den bahsediyordu ama dört İncil'in hangisini izah ediyordu, artık bilmiyorum. (Tâhirü'l-Mevlevî, a.g.e., 360-361. Beyitler)

¹⁰⁹ Cilacı, Osman, “Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi”, Konya, 1994, s. 139.

¹¹⁰ Tevhîd elçisi olan Hz. Mûsâ (a.s) M.Ö. 1200 yıllarında yaşamış, Allah'ın (cc) İsrail Oğullarına gönderdiği kendisine henüz tahrif edilmemiş Tevrat'ın nâzil olduğu büyük peygamberlerden biridir. Mûsâ “sudan çıkarılmış” demektir. Eski Mısır dilinde ise “Allah verdi” anlamına gelmektedir. On iki Beni İsrail kolundan “Levi” sülâlesinden olup, Mısır'da dünyâya gelmiştir. Bu dönem Firavun'un kiralık yaptığı zamana rastlar ki, bu devirde Firavun Yahudiler'in çoğalmasından endişe duyduğu için doğan erkek çocuklarını öldürtüyor idi. Hz. Mûsâ'nın annesi İmran'da bu durumdan korkarak Hz. Musa'yı üç ay gizlemiş sonra da kendisine gelen Allah'tan gelen ilhamla ziftle sıvadığı bir sandık içinde Nil nehrine bırakmıştır. Hz. Mûsâ (a.s) bu haldeyken Firavun'un ailesi onu bulmuş ve evlat edinmişlerdir. Böylece saraya yerleşen Hz. Mûsâ (a.s) ilâhlık iddiasında olan Firavun'un saltanatının sonunu getirmiş ve tebliğ görevini sürdürmeye devam etmiştir. Hasan Kanatlı, *Dünya Dinleri Ve İnanç Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Evrensel Değerler Yayıncılık, 2011, s.74-75; *Dinler Tarihi Ansiklopedisi*, İstanbul: Gelişim Yayınları, II, 361.

¹¹¹ Çınar, Kadir, *Çarmıha Gerilen Hz. İsa Değildi*, İstanbul: Düşünce Yayınları, 2004, s. 44.

¹¹² Kaynaklarda, İsrailoğullarının, İbrânîlerin, Yahûdîlerin dini olarak geçmektedir. Mûsevîlik olarak da bilinir. Yahudî kelimesi Sami soyundan gelen ve Filistin'de yaşamış olan Hz. Yakub as'ın oğlu “Yuda” veya “Yahuda”dan türemiş bir kelime olup, daha sonra onun yolundan giden millete verilen isimdir. Kimi kaynaklarda da Yahudî kelimesi Filistin'in güneyinde kurulan “Yuda” veya “Yahuda” krallığına nisbetle kullanılmıştır. Hz. Yakub as'ın bir adı da “İsrail”dir. Bu yüzden Hz. Yakub'un soyundan gelenlere İsrailoğulları da denir. Aynı şekilde “İbrani” ismi de Yahudiler için kullanılmaktadır. İbranice “İbri” veya “Hibri” kelimelerinden gelmiş “nehri geçen” anlamına gelmektedir. Bu ismi ilk kullanan Kenanlılar'dır. Daha sonra “İbrani” sözcüğü Yahudilere'in genel ismi olarak kullanılmıştır. Mehmet Aydın, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2008, s. 162-163.

topraklarında,¹¹⁴Hz. Meryem'den (a.s)¹¹⁵mucizevî olarak babasız dünyaya gelmiştir. Hz. İsa (a.s) otuz yaşında iken Hz. Yahya'nın¹¹⁶ (a.s) vaftiz¹¹⁷ etmesi ve kırk günlük oruç tutmasından sonra tebliğ görevine başlamıştır.¹¹⁸ Kendisine havârilere¹¹⁹ ile birlikte az sayıda kişinin imân etmesine¹²⁰ rağmen, mucizelerin önemsendiği o yüzyılda Hz. İsa'nın (a.s) öğütleri dışında, ölülere diriltmesi, hastaları iyileştirmesi, a'maların gözlerini açmasıyla dini güçlenmeye başlamıştır.¹²¹ Bu gidişattan rahatsızlık duyan Yahudî ve Romalılar inançlarına hakaret edildiği gerekçesiyle Hz. İsa'nın (a.s) çarmıha gerilerek¹²² idamına karar vermiş ve cezasını infaz etmişlerdir.¹²³

¹¹³ Grek, Eski Yunan kültürü için kullanılan bir kelimedir. Helenistik kültür de Büyük İskender'in seferleri ile başlayıp yaklaşık üç yüz yıllık bir zamanı kapsayan, doğu ve batı sentezinin gerçekleştirilmesinin hedeflendiği dönemdir. İlerleyen süreçte Roma yönetimi ve beraberinde Yunan kültürü üzerine kurulup, gelişen Roma kültürü Avrupa Uygarlığı'nın temelleri olmuştur. Bugün bu kültürleri keskin çizgilerle birbirinden ayırmak mümkün olmadığı gibi o dönemde de kaynaşmadan doğan karışıklık özellikle dinî ve rûhanî hayatta göze çarpmaktadır. Özellikle Roma ve Yunan tanrıları çok karışmış, Yunan'daki Zeus Roma'da Jüpiter, Afrodite Venüs olmuştur. Doğudaki kavimlerin din ve inanışları Roma inançlarını etkilemiştir. Doğu mistisizmi tanrıları İsis ve Serapis için Roma'da tapınaklar yapılmış, halk İran tanrısı Mitra ve Suriye tanrısı Adonisi kendilerine tanrı yapmışlardır. İnanıştaki bu çeşitlilik ve paganizim denen uydurma tanrılara tapıcılık politeistlik o dönemde ruhları yormuş, gönle ve akla uygun olan tek Allah inancını beraberinde getiren dinler, bozulmamış haliyle Yahudilik ve özellikle Hristiyanlık, buralarda hızla yaygınlaşmıştır. Selahattin Sert, *Büyük Uygarlıkların Doğuşu*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2009, s. 334-335; Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti, *Tarih*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932, I, 329.

¹¹⁴ Demirci, Kürşat, "Hristiyanlık" DİA, XVII, 330.

¹¹⁵ Hz. Meryem (r.a) dört büyük peygamberden biri olan Hz. İsa (a.s)'ın annesidir. Babası İmran, Hz. Davut (a.s)'ın soyundan gelmiştir. Annesi Hanna kısır bir bayan iken çocuğu olduğu takdirde onu Allah'a (c.c) adayacağına dair dua etmiş, duasının kabulü ile de Hz. Meryem (r.a) dünyaya gelmiştir. Bunun üzerine annesi kendisini Beytu'l-Makdis'e hizmetçi olarak daha kundaktayken teslim etmiş, sorumluluğu ise bir peygamber olan Hz. Zekeriyya (a.s)'a verilmiştir. Hz. Meryem (r.a) bu ortam içinde sürekli dua ve ibâdetle meşgul olmuş iffet ve şerefle yetişmiş ve bir peygamber annesi olmaya hazırlanmıştır. Hz. Meryem (r.a)'ın kaç yaşına kadar hayatta kaldığı ve vefât tarihi ile ilgili kaynaklarda henüz bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ömer Tellioğlu, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Şâmill Yayınevi, 1991, IV, 141-144.

¹¹⁶ Hz. Yahya (a.s) Kur'an-ı Kerim'de ismi geçen nebîlerden biri olup Hz. Mûsa (a.s)'ın şeraitiyle amel eden son peygamberdir. Hz. Zekeriyya (a.s)'ın oğlu olan Hz. Yahya (a.s) Hz. İsa (a.s)'dan altı ay sonra dünyaya gelmiş ve babası Hz. Zekeriyya (a.s) gibi şehid edilmiştir. Nureddin Turgay, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Şâmill Yayınevi, İstanbul, 1991, VI, 369.

¹¹⁷ Yunanca bir kelimedir. "Suya daldırma" anlamına gelir. Hristiyanlık'ta dine giriş şartı olarak ilk günâhı temizlemek amacıyla ilgili kimseyi suya daldırma, başına su dökme veya üstüne su serpmeye şeklinde yalpan tören için kullanılır. *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, III, 3286.

¹¹⁸ Ahmet Kahraman, *Mukâyeseli Dinler Tarihi*, İstanbul: Mârifet Yayınları, 1999, 214.

¹¹⁹ Hz. İsa (a.s)'ın yardımcıları olarak bilinmektedir. Ve *Kitâb-ı Mukaddes*'te bildirildiği üzere sayıları on ikidir. Bunların isimleri: Petrus denen Simun; Andreas; Zebedinin oğlu Yakub; Yuhanna; Filipus; Bartolomeus; Tomas; Matta; Alfeus'un oğlu Yakub; Taddeus; Gayyur Simun ve Yahuda İskariyot'tur. Ancak her peygamberin havârilere vardır. Bunlar peygamberlerin izinden giden ve onların sünnetlerine sıkı sıkıya bağlı sâdik dostlarıdır. Bu anlamda Zeccâc'dan nakledildiğine göre Ashâb-ı Kirâm'ın tamamı havâridir. Ahmet Güç, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1991, II, 373.

¹²⁰ Tümer, Günay – Küçük, Abdurrahman, *Dinler tarihi*, Ankara: Ocak Yayınları, 1993, s. 239.

¹²¹ Kahraman, *Mukâyeseli Dinler Tarihi*, s. 214.

¹²² Demirci, Kürşat, "ristiyanlık" DİA, XVII,330.

¹²³ Hz. İsa (a.s)'ın çarmıhta vefâtı Sinoptik İnciller'de bu şekilde geçmektedir. Ancak Kur'an-ı Kerim bu durumu kabul etmez. Allah (c.c) Hz. İsa (a.s)'ın ecelini Yahudiler'in ellerine bırakmadığını âyetleriyle açıklar, ihtilafları vurgular, "Onlara öyle gösterildiğini" (Nisa 4/157) beyân eder. Ayrıca, " O zaman Allah buyurdu ki: "Ey İsa! Emin ol ki, Ben seni eceline yetireceğim ve seni bana yükselteceğim" (Âl-i İmran 3/55)âyeti ile de Hz. İsa (a.s)'ın vefâtını haber verir. Buna rağmen İncil yazarları Hz. İsa (a.s)'ın çarmıha gerilerek vefât ettiğini, üç gün sonra ise dirildiğini, öğrencileri arasında bir müddet yaşayıp tekrar vefât ettiğini kabul ederler. Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004, s. 165-167.

Hız. İsa (a.s)'ın böylece tebliğ görevi üç yıl kadar sürmüştür. Kendisinden sonra havârilere ve diğer Nasrâniler bir araya gelerek bu dini yaymaya çalışmışlardır.¹²⁴ Bu dönem Hristiyanlık tarihinde “Havariler Devri” olarak geçmektedir ve Pavlus’tan önceki zaman olarak geçer. Bu dönemde Hız. İsa (a.s)’ın şakirtleri Yahudi dinini yaşamalarının yanında Hız. İsa (a.s)’ın Mesih¹²⁵ olduğunu kabul etmişlerdir.

Mevzu bahis olan Pavlus dönemi ise havariler devrinden sonra gelmektedir.¹²⁶ Hayâtına dair bilgiler kesinlik arz etmemekle birlikte Pavlus kendisini Yeni Ahit’te:¹²⁷ “...Sekiz günlükken sünnet edildim, İsrailiyim, Benyamin soyundan, İbrânî atalardan doğmuş gerçek bir İbrânî’yim, İbrânîler’in rûhsal yasasını tutmak yönündense bir Ferisiyim¹²⁸(Filipelilere Mektup 3/5) şeklinde tanıtır. Resullerin İşleri bölümünde ise “Kilikya’dan Tarsuslu bir Yahudi” olarak ifade edilmiştir.¹²⁹ Bununla birlikte Pavlus’un Yunan asıllı olduğuna dair rivâyetler de vardır.¹³⁰

Çalışmalarımızda karşımıza çıktığı kadarı ile Pavlus, pek çok araştırmacıya göre Hristiyanlığı bozmak için bu dine girmiş bir Yahudi büyüğüdür. Ve Pavlus Nasranilerin arasına girmeden önce Hız. İsa (a.s)’a inananlara karşı her türlü menfi faaliyetin içinde olmaya çalışmış bunun için vazifeler almıştır. Ancak Pavlus’un Hristiyanlık dinine girmesi ile konumu değişmiştir. Dine girişi ise Şam civarındaki Hız. İsa (a.s)’ın taraftarlarını tutuklayıp

¹²⁴ Tümer, Günay, *Dinler tarihi*, s. 239.

¹²⁵ Kıyâmet gününden evvel bozulan dinin ıslahını sağlamak, hak ve adâleti tekrar temin etmek için bir kurtarıcının gelmesine inanmaktır. Yahudiler Mesih’in Hız. Davût soyundan geleceğine; Hristiyanlar Hız. İsa (a.s)’ın Mesih olarak tekrar gelip Tanrı krallığını yeniden kuracağına inanmaktadırlar. Hristiyanlığın ilk yıllarında “Hız. İsa (a.s)’ın mesih olduğuna inanmak” ibâresi Pavlus sonrası da “İsa Mesih’e iman” şeklini almıştır. Buradaki bu ifade değişikliği dikkat çekici olup; Hız. İsa (a.s) “Tanrının Oğlu Rab” olarak tanımlanmasını destekler niteliğe büründürmüştür. İslâmiyet’te ise inanış, Hız. İsa (a.s)’ın kıyâmet öncesi nüzûl ederek Deccâl’ı ortadan kaldırması ve İslâm’ı tek din olarak egemen kılması şeklindedir. Sarmış, İbrâhim, *Hız.İsa ve Mesih İnancı*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010, s. 33.

¹²⁶ Demirci, Kürşat, “*Hristiyanlık*” *DİA*, XVII, 331.

¹²⁷ Matta, Markos, Luka, Yuhanna adlı dört Hristiyan tarafından ayrı ayrı zamanlarda düzenlenmiş, Hız. İsa (a.s)’ın sözleri ve hayatının yer aldığı dört kitaptır ki, bunlardan her biri İncil olarak da ifade edilir. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, II, 1406.

¹²⁸ Ferîsîlik; M.Ö. 165-160 dolaylarında ortaya çıkmıştır. Hasidim mezhebinin devamı niteliğindedir. Rûhun ölmeye, meleklerin var olduğuna ve öldükten sonra dirilmeye inanan Ferisiler, Tevrat ve Yahudi ritüellerini uygulamışlardır. Bk. Demirci, Kürşat, *Hristiyanlık*, *DİA*, XVII, 329. Ferîsî o dönemde bir tür falcı olup el ve yüzden insanların kişiliklerini söyleyen bilginlere verilen isimdir. Bk. Cemâleddin Şarkâvî, *Hristiyanlıkta Pavlos Gerçeği*, İstanbul: Ocak Yayınları, 2008, s. 60.

İslâm dininde oysa ne Hız. Mûsâ (a.s), ne Hız. İsa (a.s), ne de Hız. Muhammed (s.a.v) insanları dinlerine katmak için herkesle her şey olmuşlardır. Aynı şekilde siddikler, sadıklar da herkesle her şey olmamış, bilakis dine şeriaten asla taviz vermemişlerdir. Ancak kendisinin Tanrı ile ve Hız. İsa (a.s) ile konuştuğunu iddia eden Pavlus Hız. İsa (a.s) şeriatinden bilerek ve isteyerek ödünler vermiştir. Bu da Hız. İsa (a.s) dinin tahrifine neden olmuştur. Yani Pavlos kendisinin de söylediği gibi insanları dine değil dini insanlara uydurmuştur. Bahane olarak da “bazılarını kurtarayım diye” ifadesini kullanmıştır. Bu noktadan sonra denebilir ki, Pavlus’un anlattığı ve sevdirmeye çalıştığı din Hız. İsa (a.s)’ın dini değil kendi kurduğu Pavlus dini yani Hristiyanlıktır. Bu anlamda Pavlus zamanının deccalı niteliğindedir.

¹²⁹ Resullerin İşleri 21:39,22:3.

¹³⁰ Güleç, İsmail, *Mesnevî Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: H Yayınları, 2010, s. 43-44.

Kudüs'e getirmekle görevlendirildiği sırada olmuştur. Bununla ilgili çıktığı yolculuk sırasında bir öğle vakti, aniden gökten inen yoğun bir ışık kendisini kaplamış ışığın tesirinden gözleri kör olmuştur. Bu durumun etkisiyle yere kapanan Pavlus'a bir ses "Saul, Saul! Bana neden zulmediyorsun?" diye seslenmiştir. Bu soruya "Ey efendim, sen kimsin" şeklinde karşılık veren Pavlus'a ses "Ben senin zulmettiğin İsa'yım" cevabını vermiştir. (Resullerin İşleri 9:1-7, 22:5-11, 26:12-16).¹³¹ Böylece Pavlus Hristiyanlığa ilginç bir olay ile geçmiştir. Şam vizyonu olarak bilinen bu görülerde göyü İsa Pavlus'u, ulusların gözlerini açarak şeytanın saltanatından Tanrı saltanatlığına geçirmesi için kendi yolunda hizmet etmekle vazifelendirmiştir.¹³² Ayrıca bu vizyonlarla Pavlus, görmediği ve tanımadığı İsa'nın yanında yer almaya başlamıştır ki, bu yer hiç de basit ve azımsanacak bir yer değildir; ve zaten anne karnında seçilip çağırılmıştır (Galatyalılara Mektup 1:15).¹³³

Böylece Nasranî olan Pavlus bir düşünce ortaya atarak kendisine görünen İsa'nın "Tanrı'nın Oğlu" Mesih olduğu (Res. İş. 9:20-22) fikrini gittiği her yerde yaymaya başlamıştır. Ancak durumdan rahatsız olan Yahudiler Pavlus'u öldürmek istemişlerdir. Fakat Pavlus tehlike haberini aldığı yerlerden bir şekilde kaçmıştır. Tâki Kudüs'teki Yahudi tapınağında¹³⁴ "Musa hukukunun karşısında, kutsal yasaya karşı öğretileri yayan adam" olduğu aşikar olana dek. Bu şekilde kimliği açığa çıkan Pavlus tapınaktan atılmış, dövülmüş ve sonrasında Romalı askerlerce kurtarılıp kaleye alınmış (Res. İş. 21:27-36) burada tutuklanmıştır. Daha sonrasında yargılanmak üzere Roma'ya götürülmüş ve İmparator Nero zamanında öldürülmüştür (M.S 67).¹³⁵

Böylece konumuza derinlik katması bakımından dinler tarihi kapsamında Hristiyanlık ve bu dini etkilemiş bir karakter olarak Pavlus'a kısaca yer vermiş olduk.

Hristiyanlığa dâir yazılmış olan reddiyeler, kısas-ı enbiyâ türü eserler, tefsir kaynaklarını, Müslümân müelliflerin kaleme aldıkları, çağının ilmî çalışmalarını takip eden biri olarak,¹³⁶ Hz. Mevlanâ da benzer karakterlerin dinlerin tarihinde var olduğunu

¹³¹ Resullerin İşleri'nde geçen bu anlatımlar çelişkilerle dikkat çekmektedir. İlkinde Pavlus ses duyduğunu bu sesi yanındakilerin de duyduğunu ama bir şey görmediklerini söylerken, ikincisinde yoğun bir ışıktan bahseder ama her nasılsa bu ışık yanındakilere etki etmez, üçüncü anlatıda ise Rab İsa'nın kendisine göründüğünü söylemektedir.

¹³² Resullerin İşleri 9:5, 22:10, 26:16-18.

¹³³ Bu vizyonlara Hristiyanlık dünyasında inananlar olduğu gibi asılsız ve uydurma olduğunu kabul edenler de vardır.

¹³⁴ Pavlus Mûsâ hukukunu (Tanrısal hukuk) benimsediğini göstermek için adak niyeti olan dört kişiyi onların da kurban paralarını ödemek sûretiyle yanına alır ve Yahudilerin tapınağında yedi günlük arınma töreninde bulunur.

¹³⁵ Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hristiyanlığın Mimarı*, s. 83.

¹³⁶ Taşpınar, İsmail, *Mesnevî'de Erken Dönem Hristiyanlık ve Pavlus*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 28, 2011/2, s.173-191.

bilincindeydi ve eserlerinde tasavvufî görüşlerini ifâde ederken bu nevi çarpıcı şahsiyetleri kullanmıştır. İşte bu hikâyede de Hz. Mevlanâ isim vermemiş olsa bile¹³⁷ Pavlus karakterini Hak’a giden yolda bir yol kesici olarak önümüze koymuştur. Dolayısı ile bizim asıl amacımız vücûd şehrimizde seyyah olan bozguncu Pavlus’u incelemektir. Zîrâ nasıl ki, zâhirde birtakım Seuller var ise, insanın bâtınında da birtakım Pavluslar mevcûddur. Ve denebilir ki, bu Pavluslar dış dünyadakilerden daha sinsi ve daha tehlikelidir. Bu sebeple biz de Hz. Mevlanâ’nın mezkûr hikâyesinde geçen sembolleri tek tek ele alıp bunlardan mana dili bağlamında neticelere ulaşmaya çalışacağız.

¹³⁷ Mesnevî Şerîf’te geçen bu hikâyedeki vezir ile Pavlus’un aynı şahsiyetler olup olmadığına dair kesin bir bilgi yoktur. Konuyla ilgili bir makâle kaleme alan araştırmacı İsmail Güleç yazısında vezir ile Pavlus arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları ifade etmiştir. Buna göre her ikisi de Yahudi’dir, büyücülükle uğraşmışlardır, güya seçilmiş bir din ulusudur, Hristiyanlığı anlatmış ve insanları bu dine çekmeye çalışmış kimselerdir, Hristiyanlığı tahrif etmişlerdir. İkisi de Hz. Îsâ (a.s)’ın kendilerine göründüklerini ve onun halifesi olduklarını ileri sürmüşlerdir, içlerinde haset barındırmaktadır. Akıl ve ferâset sahibi mü’min Hristiyanlar bu iki kişiye inanmamışlardır. Dönemleri örtüşmektedir. Her ikisi de tomarlar yazmışlardır. Pavlus da on dört mektup yazıp cemaatine nasihat ve uyarılarda bulunmuştur.

Aynı şekilde vezir ile Pavlus arasındaki farklılıkları ise şöyle ifâde etmiştir. Pavlus vezirlik yapmamıştır. Vezir pâdişâh ile haberleşirken Pavlus’da böyle bir durum göze çarpmaz. Vezirin kulağı, burnu, eli kesilerek sürgüne gönderilmiştir. Vezir zamanında Hristiyanlar on iki boya ayrılmıştır ve her boyun bir beyi vardır. Ancak tarihî kaynaklara bakıldığında Hristiyanların on iki kavme ayrıldığına dâir bir bilgi yoktur. Hikâyede vezir İncil’in hükümlerini birbirine zıt olacak şekilde her beye anlatmıştır. Pavlus’da da her ne kadar çelişkili söylemler, farklı farklı anlatımlar varsa da hikâyedeki kadar keskin hatlara sahip değildir. Vezir kırk gün halvette kalmış ve müritleri oradan çıkması için yalvarmıştır. Vezir kendisini öldürmüştür. Güleç, *Mesnevî Üzerine Araştırmalar*, s. 49-53.

II.YAHÛDÎ VEZÎR VE HİRİSTİYANLAR HİKÂYESİNDE GEÇEN SEMBOLLER

Allah ve Resulü'nün (a.s) izinden en ufak bir sapma dahi göstermemiş olan Hz. Mevlânâ, Kur'ân-ı Kerîm ve sünnetin¹³⁸ ışığında, kendisinde hâsıl olan ilâhî nûrun yansımalarını gerek eserleriyle gerek şahsiyetiyle kainata yaymaya devam etmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'in özlü yorumu olarak bilinen Mesnevî-i Şerîf de bu anlamda hikmet incileri ile dolup taşan bir vahdet okyanusu olarak insanlığı derinliklerine çekmektedir. Kaplarını bu sulara daldıran Sarı Abdullah Efendi Hazretleri gibi diğer pek çok şârih de buradaki incilerin mânâlarını, sembollerin içine gizlenmiş hikmetleri açıklamak suretiyle bizlere ışık tutmuşlardır. Karanlık dehlizleri aydınlatan Mesnevî-i Şerîf'in mânâ katmanlarını incelemek, uçsuz bucaksız noktaların, kelâm-ı kibarların sırlarını açmak, öyle ki; şârihlerin şerhlerinin çözümlenmesi dahi kendi içinde zaman ve mekânları aşan bir dili gerektirmektedir. “Simurg dili”¹³⁹ diyebileceğimiz bu mânâ dili bizi kaf dağının ardındaki hazinelere ulaştıracak mühim bir vâsıtaadır. Bu sebeptendir ki; Mesnevî simurgunun kanatlarına Sarı Abdullah Efendi ve diğer şârihler aracılığı ile tutunup, kaf dağının ardındaki vücûd şehrinin hazinelerine talip olarak yola çıktık. Bu yolda, nasibimize düşenlerle bir başlangıç yapmayı ve bu vesile ile tezimize konu olan ilk beyitleri şârihlerimizin kaleminden incelemeyi uygun bulduk.

Hikâyenin girişinde Ahmed Avni Konuk, Midhad Efendi'nin *Müdâfaa*¹⁴⁰ adlı eserinden Hristiyanlık tarihi, mezhepleri ve Pavlus hakkında malumatlar aktarmış, Hristiyanlığın ortaya çıktığı yıllardaki siyasi durum hakkında bilgi vermiştir. Hikâyede beyan edilen padişahın Herod'un oğlu, dönem hükümdarlarından Celîl ve Yahudî vezirin de, Celîl'in veziri olduğunu ifâde etmiştir.¹⁴¹

¹³⁸ “Ben yaşadıkça Kur'an'ın kulu kölesiyim.

Ben, o temiz, pâk Muhammed'in yolunun toprağıyım.

Bir kimse, benim bu sözümde başka bir şey naklederse,

Onu söyleyenden de, o sözden de bîzârım.” (Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî Şerîf*)

¹³⁹ Lugat olarak Farsça otuz kuş anlamındadır. Kaf Dağı'nın arkasında yaşadığına inanılan efsanelere, hikâyelere, masallarla konu olan anka kuşudur. Tasavvufî manada ise İnsan-ı kâmil'i temsil eden bir sembol olarak kullanılır. Bk. Misalli Büyük Türkçe Sözlük, (Derleyen: İlhan Ayverdi. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat), 2016.

¹⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi (1844-1912). İstanbul'da dünyaya gelmiş son dönem Osmanlı müelliflerindendir. Hristiyan misyoner faaliyetlerinin yoğun olduğu yıllarda Müslümanlığı, yapılan saldırı ve eleştirilere karşı müdafaa etmiş ve ortaya koyduğu ilmi eserler ile de mücadelesini devam ettirmiş bir yazardır. *Müdâfaa*; adlı kitap ise Ahmet Mithat Efendiye ait bir eser olup; Hristiyanlık tarihi, özellikle de Pavlus'un dini bozmasına yönelik fikirlerini ortaya koyduğu eseridir. Bk. Mustafa Göregen, “Ahmet Mithat Efendi'nin Hristiyanlıkla İlgili Görüşleri”, *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Kars 2014, s. 166-167.

¹⁴¹ Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, (Tercüme ve Şerh: Ahmed Avni Konuk), (Yayına Hazırlayanlar: Selçuk Eraydın, Mustafa Tahralı), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2012, I, 177-179.

Tâhirü'l-Mevlevî şerhinde ise tarihi vakalardan ziyâde, okuyanların, dinleyenlerin ibret alması için bu hikâyenin nakledildiği ifâde edilmiş; Hz. Mevlânâ'nın, münafıkların sapan ve saptıranlardan olduklarını temsil yolu ile anlattığı belirtilmiştir.¹⁴²

Kenan Rifâî de şerhinde beyitlere toplu mana vermiş; Yahudî hükümdarının kininden Hakkı ve hakikati göremediğini, bu sebeple bozulmamış haldeki Hristiyanlığa inanan müminleri helak ettiğini dile getirmiştir. Yine Yahudî hükümdarının hiddet ve şehvet anında kendini kaybeden gözü dönmüşler gibi iyiyi, doğruyu, güzeli ve hakikati göremediğini; gözlerinin perdelendiğini ifâde etmiştir.¹⁴³

Sarı Abdullah Efendi'ye gelince, لا نفرق بين أحدٍ من رسله [Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırt etmeyiz.] (Bakara, 2/285) âyetine dikkat çekerek başlamıştır şerhine.¹⁴⁴ Ahmed Avni Konuk¹⁴⁵, Tâhirü'l-Mevlevî¹⁴⁶ de aynı âyeti zikretmiş ve yorumlamışlardır.

Tâhirü'l-Mevlevî; bu Nazm-ı Celîli dikkate alarak Hz. Îsâ (as) ile Hz. Mûsâ (as) arasında ayrılığın gayrılığın olmadığını ifade etmiş ve Bakara 253.¹⁴⁷ âyetle bir karşılaştırma yapmıştır. Buna göre iki âyet arasında çelişki gibi görünen ifâdenin aslında aynı manayı tekrarladığını belirtmiştir. Yine Allah katında tek dîn İslâmdır¹⁴⁸ âyetine binaen peygamberlerin tevhid dînini tebliğ etmeleri; yani Allah ile âlem arasındaki ilişkiyi, haber getirmek ve elçilik yapmak sûretiyle tesis etmeleri bakımından aralarında fark olmadığını buna mukabil peygamberler içinde Ülü'l-azm¹⁴⁹ gibi derecelenmenin olduğuna açıklık getirmiştir.¹⁵⁰

Ahmed Avni Bey şerhine bakıldığında ise, her iki peygamberin de “hakikat-ı nübüvette” birbirlerinin aynı oldukları ibaresini görmekteyiz.¹⁵¹ Yine Kenan Rifai şerhinde de Hz. Îsâ (as) ile Hz. Mûsâ (as)'ın ruhlarının aynı olduğunun, her ikisinde de zuhûra gelen

¹⁴² Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Şerh-i Mesnevî*, (Tercüme ve Şerh: Tâhirü'l-Mevlevî), İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964, I, 238.

¹⁴³ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Şerh-i Mesnevî*, (Tercüme ve Şerh: Kenan Rifâî), s. 68.

¹⁴⁴ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Cevahir-i Bevhâr-i Mesnevî*, (Tercüme ve Şerh: Sarı Abdullah Efendi), s. [107a].

¹⁴⁵ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, s. 180.

¹⁴⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 238-239.

¹⁴⁷ [Şu peygamberlerden bazılarını bazıları üzerine tafdil ettik. Onlardan Mûsâ ve Muhammed Aleyhisselâm gibilerini Allah, kelâmı ile mümtaz kıldı; bazılarının derecelerini de başka sûrette yükseltti ve Meryem oğlu Îsâ'ya beyinler ve mucizeler verdik ki, körlerin gözünü açıyor, kötürümleri yürütüyor ve ölüleri diriltiyordu. Ve onu ruh'ül-kudüsle, yâni Cebrâîl ile te'yid ve takviye ettik.]

¹⁴⁸ Âl-i İmran 3/19.

¹⁴⁹ Ülü'l-Azm; azim sahipleri, zorluklara karşı sabır ve sebat edenler mânâsına gelir. Bu anlamda ülü'l-azm peygamberler başta Hz. Peygamber (s.a.v.) olmak üzere, Hz. İbrâhîm (a.s), Hz. Nûh (a.s.), Hz. Mûsâ (a.s.), Hz. Îsâ (a.s.)'lardır. Bu peygamberler peygamberlerin en üstünleridir.

¹⁵⁰ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 238-239.

¹⁵¹ Konuk, *Mesnevî-i Şerif Şerhi*, s. 180.

kudretin aynı peygamberlik ışığı olduğunun ve nurlarını aynı kaynaktan aldıklarının kaydını bulmaktayız.¹⁵²

Sarı Abdullah Efendi şerhine bakıldığında ise âyetin açıklamasında peygamberlerin ilim ve fazilet bakımından birbirlerinden efdal olduklarını bildirmekle beraber hakikat ve nûrları bakımından asla farklarının olmadığını ifâde etmiştir. Şöyle ki; Abdullah Efendi, âyet-i kerîme ile ilgili açıklamasında “...her bir nebînin vücûd-ı şerîfleri şems-i ahadiyyet’z-zât nûrunun parçaları mesâbesindedir.” der.¹⁵³

Ahadiyyet’z-zât mertebesi vahdet-i vücûd¹⁵⁴ doktrininde ‘mertebe-i lâ-taayyün’¹⁵⁵ olarak terimleşen yedi mertebenin ilkidir. Bu mertebe her türlü kayıtlardan ve şartlardan münezzeh ve mukaddestir. Burada mutlak olan varlık hiçbir taayyün göstermemiştir.¹⁵⁶

Lâ-taayyün mertebesinden sonra gelen mertebe de ‘taayyün-i evvel mertebesi’dir. Vücûd bu mertebede tüm esmâ ile müsemma ve tüm sıfatlar ile mevsuf ve nuût men’ut¹⁵⁷ olduğundan “Allah” ism-i câmi’nin mertebesidir ve bu mertebe cemî’-i taayyünatın mebdai ve menşeidir; ve bi’l-cümle taayyünâtı şâmildir.¹⁵⁸

“Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ben yaratılmışlar içinde insanların ilkiyim”¹⁵⁹ “Allah’ın ilk yarattığı şey benim nûrumdur.”;¹⁶⁰ “Ben, Âdem henüz su ve toprak arasında iken peygamber idim.”¹⁶¹ Bu hadislerden de anlaşılacağı gibi, Hz. Muhammed’in (s.a.v) nûru mahlukâtın yaratılması ve nebî olarak gönderilmesinden önce de var idi. Kadim olan bu varlık “Nûr-ı Muhammedî” olarak adlandırılır. İşte bu “Nûr” Allah’ın (c.c) hiçbir şeyi yaratmadan önce yarattığı ve her şeyi kendisinden yarattığı “Nûr”dur.

Abdullah Efendi şerhinde bu nûra şöyle dikkat çeker: “الم ترالى ربك كيف مدالظل” [Rabbine bakmaz mısın, gölgeyi nasıl uzattı?] (Furkan 25/45). Sâye-i kâinât nakş-ı evliyâdır. Ve onlar delîl-i nûr-ı zât-ı Hudâ’dır. Şol vecihle ki, cümle âlem hakikat-ı Muhammediyye’nin

¹⁵² Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 68.

¹⁵³ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, vr. 107a.

¹⁵⁴ Bütün mevcûdâtın Allah’ın zâtının, sıfat ve esmâsının tecellîleri olduğu, Hakk’ın vücûdundan başka bir şeyin varlığının bulunmadığı, bütün var olanların denizin dalgaları gibi mutlak varlık olan Allah’ın zühûrdan ibâret olduğu esâsına dayanan tasavvufî görüştür. Bk. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1304.

¹⁵⁵ Taayyün: Allah’ın Kudretinin zuhur ve tecellî yoluyla belirmesi, Hakk’ın zâtında var olanların ortaya çıkıp zâhir olması. Bk. Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*.

¹⁵⁶ Konuk, *Fusûsu’l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, I, 10-11; Ekrem Demirli, *İslam Metafizikinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009, s. 233.

¹⁵⁷ Sıfatlar ile nitelenmiş.

¹⁵⁸ İbnu’l Arabî, *Fusûsu’l-Hikem*, I, 11..

¹⁵⁹ Deylemî, *Firdevsü’l-Ahbar*, III, 331 (nr. 4483); Ebû Nuaym, *Delâilü’n-Nübevve*, 1/42.

¹⁶⁰ Hadis ve değerlendirmesi için bk. Aclûnî, *Keşfü’l-Hafa*, nr. 827.

¹⁶¹ Tirmizî, *Menâkıb*, 1; Ahmed, *Müsned*, 5/379; Hâkim, *Müstedrek*, 2/609.

sûreti ve nakşıdır. Zîrâ müdebbir-i mevcûdât “hakikat-ı Muhammediyye”dir. Pes verâset-i velâyet-i mutlaka-i âimme-i Muhammediyye mazhariyyetinde kâ'im olan kâmil ve mükemmilde dahi Hak Sübhânehû ve Teâlâ nûr-ı hakikat-ı Muhammediyye'yi vedî'at kılıp zamânda mevcûd olan ‘ibâdından evvelen ve bizzât cemî'-i esmâ ve sıfât ve zâtıyla bilâ-vâsîtatın onun kalbine tecellî kılıp mecmû'-ı âlem onun nakış ve zilli gibi olur. Ve âlemde tasarruf kılar.”¹⁶²

Şifîlerce bu nûr zaman içinde nesilden nesile geçmiş, Hz. Âdem (a.s), Hz. Nûh (a.s), Hz. İbrâhim (a.s), Hz. Mûsâ (a.s), Hz. İsmâ (a.s) ve diğer peygamberlerin nihâi olarak da Hz. Muhammed'in (s.a.v) sûretiyle zûhur etmiştir. Böylelikle Hz. Muhammed (a.s) mutlak “cem'iyet” ve kendisi ile Zât-ı ahâdiyyetin taayyün ettiği birinci taayyün mertebesinin sahibi durumunda olmuştur. Hakikat-ı Muhammediyye olarak da isimlendirilen”¹⁶³ bu Nûr-ı Muhammedî merkezî konumdadır ve adeta bütün varlık o nûrdan, huzmelerle yayılmaktadır. Bu nedenledir ki, Sarı Abdullah Efendi, Ahmed Avni Bey ve Kenan Rifâî, Hz. Mûsâ (a.s) ile Hz. İsmâ (a.s)'ı o hakikat nûrunun parçaları olarak değerlendirmişlerdir.

Bu konuda izahatta bulunan Abdullah Efendi eserinde şu yorumlara yer vermiştir: Allah'ın, âlemin yaratılışına ezeli irâdesi ta'alluk edince icâd ettiği bir cevher idi ki, ona “ilk cevher” demişlerdir. Allah, âlem-i ervâh ve ecsâmı yaratmak dilediğinde o cevhere nazar etmiş bunun üzerine cevher erimiştir. Bu cevher bir özdü. Şekerin özü gibi zûhura geldi. Ve şekrin tortusu dibe çöktü. Allah, o nûrânî özden merâtib-i âlem-i ervâhı ve karanlık tortudan ise merâtib-i âlem-i ecsâmı halk eyledi. Burada, zübde-i nûrânî Âdem, dürdî-i zulmânî ise Havvâ'dır; Havvâ'nın Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmasının sırrı da budur denilmiştir. Öyleyse rûh cevher-i latîfdır ve âlem-i emrdendir. Belki, âlem-i emr rûhdur. Nitekim Hz. Mevlânâ, Mesnevî-i Şerîf'in başlarında *تَنْزِجَانِ وَجَانِ زَنْتِ مَسْتَوِرِ نَيْسْت* [*Beden candan ve can bedenden ayrı değildir.*] beyti ile esâsen rûhun hakikâtine dikkat çekmiştir.¹⁶⁴

Varlığın oluşum serüvenini açıklayan Abdullah Efendi yorumuna şöyle devam eder: “O zübdenin hulâsa ve özünden rûh-ı hâtem-i enbiyâ (s.a.v.)'ı yaratmış, o öz ve hülâsadan geriye kalandan ervâh-ı ulü'l-azmi halketti. Onun kalanından ervâh-ı rusûl ve onun kalanından ervâh-ı enbiyâ ve onun kalanından ervâh-ı evliyâ ve onun kalanından ervâh-ı ehl-i ma'rifet ve onun kalanından zâhidlerin ve onun kalanından âbidlerin rûhları ve onun kalanından mü'minlerin rûhlarını yaratmış ve ondan geri kalandan tabî'at-ı âteşi ve onun

¹⁶² Abdullah Efendi, a.g.e., v. 121a.

¹⁶³ Afîfî, Ebu'l-Alâ, *Fusûsu'l-Hikem Okumları İçin Anahtar*, (Tercüme: Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yay., 2006, s. 469-471.

¹⁶⁴ Abdullah Efendi, a.g.e., v. [162a]

kalanından tabî'at-ı havâyı ve onun kalanından tabî'at-ı âbı ve onun kalanından tabî'at-ı hâkı yarattı. Böylece her rûhla nice nice melekler yaratmış bu üslûb üzre müfredât-ı âlem tamâm olmuştur. Allah cisimler âlemini ve cisimler mertebelerini halk etmeyi dilediğinde yine aynı cevherin dibine çöken tortuya nazar etti o karanlık tortu eriyip cûşa geldi. Böylece o tortunun özünden ve hülâsasından arşı halk etti. Ve onun kalanından kürsî ve onun kalanından yedinci semâyı onun kalanından ve kalanın da kalanından bu üslûb üzre altıncı semâyı, beşinci, dördüncü, üçüncü semâyı ve ikinci semâyı ve birinci semâyı halk etti. Ve dört unsurdan âteş, havâ, su, toprağı yaratmış böylece müfredât-ı âlem-i mülk de tamâm olmuştur. Böylece müfredât-ı melekût on dört ve müfredât-ı mülk de on dört aded olup mecmû'-ı müfredât-ı mülk ve melekût yirmi sekiz aded oldu. Ve mürekkeb dahi ma'den ve nebât ve hayvân olmakla ol dahi üç aded oldu aynı şekilde hurûf-ı teheccî dahi yirmi sekiz ve mürekkeb üç aded oldu ki, isim ve fiil ve harfdır. Bu şekilde rûhlar mertebesi ve cisimler mertebesi tamam olunca rûhlar mertebesinin her biri cisimler mertebesinde birer makâm tuttular. Böylece, arş Peygamber Efendimizin (s.a.v.) rûhunun makâmı; kürsî ulü'l-azmîn rûhların makâmı; yedinci gök Resûllerin rûhlarının makâmı; altıncı gök enbiyâlârın rûhlarının makâmı; beşinci gök evliyâların rûhlarının makâmı; dördüncü gök âriflerin rûhlarının makâmı ve üçüncü gök zâhidlerin rûhlarının makâmı, ikinci gök âbidlerin rûhlarının makâmı ve birinci gök de mü'minîn rûhlarının makâmı oldu. Ve tabâyi'-i erba'a da dört unsurda makâm tutup merâtib-i ulviyye dokuz ve merâtib-i süfliyye dört aded olup mertebe-i hâk, esfel-i sâfilîn ve arş, a'lâ-yı illiyîn oldu. Böylece bütün rûhlar makâmlarından inmiş ve kâlib bineğine binip, kâlib vâsıtasıyla kendi kemâllerini hâsıl edip tekrâr bu âlemden yükselip ilk makâmlarına ulaşırlar.”¹⁶⁵

Varlığın ontolojik süreci devâmında, vahdet-i vücûdun diğer mertebelerine de kısaca göz atmak gerekirse üçüncü olarak 'taayyün-i sâni mertebesi' gelir ki; Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının gereği olan küllî ve cüz'î mânâların sûretlerinin birbirinden ayrı olarak belirlendiği sâbit olduğu a'yân-ı sâbite mertebesidir.¹⁶⁶ Esasen hakikat-ı Muhammediye de bir ayn-ı sâbitedir. Ancak önceliği ve üstünlüğü sebebi ile ayrı bir mertebede değerlendirilmiştir. 'Mertebe-i Ervâh' ise dördüncü mertebeye tekabül eder ve A'yân-ı sâbitenin hariçde var olmak için tenezzül ettiği soyut, basit cevherler olarak zuhura geldiği mertebedir. Bu mertebede temeyyüz eden rûhlar Allah'ın ilmindeki sûretlerin gölgeleri mesabesindedir aynı zamanda her bir rûh kendini ve Rabbini bilir durumdadır.¹⁶⁷ Beşinci olarak 'Mertebe-i Âlem-i

¹⁶⁵ Abdullah Efendi, a.g.e., v. [162a-162b]

¹⁶⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*.

¹⁶⁷ Konuk, *Fusûs Şerhi*, I, 24-26.

Misâl' zikredilir. Berzâh, hayal âlemi olarak da isimlendirilen bu mertebede Mertebe-i ervâhdaki basit ve soyut cevherler daha kesif hale gelmektedir. Ve bu mertebe ilâhî ilimde zuhura gelen rûhlar ile cisimler arasında bir berzâh olma niteliği taşır. Bu mertebede ervâh âleminde zâhir olan her bir ferdin şehâdet âleminde bürüneceği sûretlerinin misli daha kesif olark zûhura gelir. Mertebe-i ervâh ile mertebe-i misâli bir sayıp buna melekût âlemi diyenler de vardır.¹⁶⁸ 'Mertebe-i Şehâdet' ise altıncı sıradadır. Kendinden önceki mertebelerdeki zuhûra gelen şeylerin daha kesif hale bürünerek cisimleşmesidir. Bu mertebedeki şeyler duyularla algılanabilmektedir.¹⁶⁹ Yedinci mertebe ise 'İnsan-ı Kâmil Mertebesi'dir. Şehâdet mertebesinde insanın zuhûra gelmesi ile varlık mertebeleri tamamlanır. Bu son mertebe ile varlık dairesi ilk mertebeye temas eder. İnsan-ı kâmil mertebesi yani hakikat-ı insaniye Hz. Peygamberin (a.s)'ın hakikatidir ve ilk taayyünün mazharıdır. Bu mertebede kemâl, hakikatı itibariyle Nûr-ı Muhammedî ile zuhûru bakımından ise insân-ı kâmil mertebesi ile varlık döngüsünü tamamlar. İnsân-ı kâmil varlığın anahtarıdır. Ve Allah insân ile varlığı açmıştır.¹⁷⁰ İnsan zât-ı ilâhiyye'nin bütün sıfatları ile taayyün ederek zuhûr ettiği varlıktır. Göz için göz bebeği ne ise, Hak için insân-ı kâmil de odur. Nasıl ki göz göz bebeği ile görür; insân da kendisi ile Hakk'ın kendisini gördüğü tecellîgâh, aynadır.¹⁷¹

Ancak Cenâb-ı Hakk'a ayna olmak kişinin kendisini her türlü manevi kirlilerden arındırmasını nefsinin tezkiye rûhunu ise tasfiye ederek cilalamasını gerektirmektedir. Bu noktada Sarı Abdullah Efendi, Yahudi padişahını tahlil ederken nefis konusuna dikkat çekmiş Yahudi padişahının esâsen nefsi temsil ettiğini işaret etmiştir.¹⁷² Yine Sarı Abdullah Efendi Hz. Mevlânâ'nın "şaşı" hikâyesini 'nefs'in ve 'padişah'ın özelliklerini belirtmek gayesi ile açıklamıştır.¹⁷³ Bu noktada Yahudi padişahın ve "şaşı" hikâyesindeki "Şaşı Çırağın" özellikleri bizi nefsin sıfat ve özelliklerini ele almaya sevk etti. Önce nefsi tanıyalım.

A. NEFS

Nefs, lügat olarak insanın öz varlığı, kişiliği anlamındadır. Râgıb-ı İsfahânî, "nefsle" duruma göre ruh, zat ve nefis-i emmarenin kast edildiğini belirtirken¹⁷⁴ Fîrûzâbâdî, nefsin, ruh,

¹⁶⁸ Konuk, *a.g.e.*, I, 33; Demirli, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, s. 234.

¹⁶⁹ Demirli, *a.g.e.*, s. 234.

¹⁷⁰ Demirli, Ekrem, *Sadreddin Konevî'de Bigi ve Varlık*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005, s. 255-256.

¹⁷¹ Afîfî, *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, s. 60.

¹⁷² Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. I, (467. beyit)

¹⁷³ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. I, (328-335. beyitler)

¹⁷⁴ el-İsfahânî, Rağıb, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur'ân*, Dimeşk 2002. 3. Baskı, s. 818.

göz, şahsın indi (ind), bir şeyin aynı ve zâtı manalarına geldiğini kaydeder ve bu arada İbnü'l-Arabî'nin nefse azamet, kibir, izzet, himmet ve gurur manalarını verdiğini nakleder.¹⁷⁵

Abdülkerim-i Kuşeyrî (465/1072), sufilerin nefse, zât ve beden manasının dışında bir mana verdiklerini, onların nefisle kulun sahip olduğu bozuk sıfatları ve kötülenen ahlakları kast ettiklerini, bu manada nefsin kötü ahlakların mahalli olarak insan vücuduna konulmuş ve ruhtan ayrı bir varlık olduğunu belirtir.¹⁷⁶

İmam Gazâlî, nefsin iki manası olduğunu, birincisiyle, insanda bulunan gazap ve şehvet kuvvetinin kaynağının kast edildiğini, Hz. Peygamber'in (s.a.v), "*Senin en büyük düşmanın, iki kaburga kemiğinin arasında (içinde) bulunan nefstir*"¹⁷⁷ hadisiyle buna işaret ettiğini, nefsin ikincisi manasının ise onun latif/gizli, sırlı bir varlık olup insanın hakikati, kendisi ve zâtı manasına kullanıldığını, fakat farklı hallerine göre emmare, levvame ve mutmainne gibi değişik sıfatlarla tanındığını belirtmiştir.¹⁷⁸ İlk dönem sufi müelliflerden Kelâbâzî'ye (380/990), göre nefisle ruh aynı cevherdir. Ancak nefis, kötü huy ve özelliklerin yeri, ruh da övülmüş vasıfların yeridir. Ruh, terbiye edilmiş nefis, nefis ise terbiye edilmemiş ruhtur. Ruh bedenle birlikte beden üzerinde tesirini icra eder.¹⁷⁹

Tasavvufî manada nefis; insanlarda ve cinlerde şer niteliğinde, beğenilmeyen bayağı ve hayvânî istekleri huy ve fiilleri, kibir, gazab, kin, haset, hırs, tahammülsüzlük, hasislik, dedikodu, şehvet, ihtiras gibi şerîate uymayan arzuların menşei, içimizdeki kötülüğe meyilli kuvvettir ve bu yönüyle nefis insanın "esfel-i sâfilîn" e inmesine sebep olabilmektedir.¹⁸⁰ Ancak buna mukabil nefsin müsbet yönleri açığa çıkarıldığı takdirde insanın "âlâ-yı illiyîn"¹⁸¹ çıkmasına vesile olabilecek mâhiyete de haizdir. Bu noktada insan, nefsin cüz'i irâdesi ile şekillendirebilme istîdat ve imkânına belli bir ölçüde sahiptir.¹⁸² Bu şekilde insan, kendisini Allah'tan uzaklaştırmaya neden olan nefsin kontrol altına alabilmektedir. Kendini muhasebeye çeken kul nefsinin kendisini yönettiğini anladığı vakit bu durumdan kurtulmak ister. Nefsin tezkiye, tasfiye yoluna gider ve seyr ü sülûk yani mânevi terbiye ve tekâmüle

¹⁷⁵ Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *Basâiru Zevî't-Temyiz fî Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, trs., 5/98-99.

¹⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*(Trc. Dilaver Selvi), (Semerkand Yay. İstanbul 2011, 7. Baskı, s. 323-233.

¹⁷⁷ Beyhaki, K. *Zühed*, nr. 343; Zehebî, *Mizanü'l-İtidal*, 3/625; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, nr. 412. Aclûnî, Beyhakî'nin hadisi zayıf bir senetle naklettiğini, ancak Hz. Enes'ten gelen bir hadiste onu destekleyen bir şahidin olduğunu kaydeder.

¹⁷⁸ Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *Hak Yolunun Esasları*(trc. Dilaver Selvi) Semerkand: İstanbul 2006, s. 86.

¹⁷⁹ Geniş açıklama için bk. Göktaş, Vahit, *Hicrî IV. Asır Buhara'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2008, s. 164-166.

¹⁸⁰ Ayverdi, *Misallî Büyük Türkçe Sözlük; Dinî Terimler Sözlüğü*, "Nefs" maddesi.

¹⁸¹ Yücelerin yücəsi, en üst makam, gökyüzünün ve cennetin en yüksek noktası.

¹⁸² Topbaş, Osman Nûri, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, İstanbul: Erkam Yay., 2011, s.109-111.

kendini tâbi tutar ve böylece nefsin hâl ve mertebelerini müşâhede başlar. Nefsin mertebeleri bu bağlamda kaynaklarda genel kabule göre yedi kısımda incelenir:

B. ZÂLİM YAHÛDÎ PADİŞAHI: NEFS-İ EMMÂRE

NEFSİN MERTEBELERİ

1. Nefs-i Emmâre: Emretmekten çok emredici manasınadır. “Emmâre” teriminin kaynağı Kur’an-ı Kerîm’dir. Yusuf Sûresi 53. âyette Allah bize; ان النفس لا مارقبالسوء “*Muhakkak ki nefis, kötülüğü şiddetle emreder*” buyurmuştur. Sarı Abdullah Efendi’ye Hz. Mevlânâ, manasında Yahûdî padişahının emmare nefis olduğuna işaret etmiştir ve Sarı Abdullah Efendi de Yahudi padişahı emmare nefsin sembolü olarak yorumlamıştır.¹⁸³

Nefs-i emmâre mertebesinde “öfke” ve “şehvet” nefis hastalıklarının kaynağı olma niteliğindedir; bu iki mânevî hastalık kişinin nefs-i emmârenin pençesine düşmesine zemin hazırlar. Zîrâ imân etmekten kaçınan ve her türlü kötülüğü yapmak yönünde insana rahat ve huzur vermeyen, günah nedir bilmeyen hevâ ve hevesinin esiri olmuş bu nefis, şeytanın oyuncağı durumundadır. Emmâre nefis cimrilik, hırs, haset, kin, nefret, alay etmek, kibirlenmek, gaflet, şöhrat, gazab ve şehvetten adeta zevk alır vaziyettedir.

Nefs-i emmâreye saplananlar arasında dini zahirî ile yaşayanlar olabileceği gibi yaşamayanlar da olabilir. Bu zemindeki kimse zevkleri için her şeyi yapabilir. Tamamıyla emmarenin kontrolü altında serseri bir mayın gibi hareket eder. Nefs bu aşamada pek çok kötü işlerin içinde olsa da hiç utanmadan övülmeyi, sevmeyi, devamlı alakayı, itaati, bazen de tapılmayı sınırsızca talep eder Nefs-i emmâre bir bukalemun gibi herkesin içinde bulunmaktadır. Ancak bilinç düzeyinden ustaca saklanmaktadır. Bu her renge bürünebilen bukalemunun davranışlarını takip edebilmek için dikkatli bir bakış gereklidir. Emmâre nefsin girdabına kapılanlar sevdiklerini hunharca kırar, incitir, zarar verir. Ancak her durumda kendince haklı bir sebebi vardır. Bu vijdansız nefis “biz” yani rûhumuz ve kalbimiz olmadığı halde bizim sesimizle konuşur. Bizi çok iyi tanıdığı için bizi bizle vurur.

Nakşibendî silsilesinden Alaca Minare Tekkesi Şeyhi Muhammed Sadık Efendi (ö. H. 1209) “*Hz. Şeyh Sadık Efendi Risalesi*” adıyla bilinen bir risale kaleme almış ve bu risalede nefsin her mertebesini bir şehir olarak değerlendirmiştir. Nefs-i emmare için ise şunları kaleme almıştır.

¹⁸³ Sarı Abdullah Efendi, a.g.e., c. I, (467. beyit)

“...büyük ve muazzam bir fenâ şehrine vardım. Bunun enini boyunu gözle ihâta etmek mümkün olmaz. Şehir halkı o kadar kalabalık idi ki, hiçbir çarşısına rahat girilmez. Ahalisi ise, dünyadaki çeşitli kavimlerden meydana geliyordu. Kimi Arap, kimi Türk, kimi Rûm. Kâfirlerin her türlü burda mevcut olduğundan hayretler içinde kaldım. Acaib bir gezintiye çıktım. Şehrin ortasında muazzam bir kale inşâ olunmuş, kalenin burçları göklere dayanmış. Surların dışında kalan bu şehre ezelden beri hakikat güneşinden bir ışık düşmemiş ve düşmemektedir. Ahalisini görünce anladım ki; kent halkının semâları bile karanlık bir ülkedir. Zira meşrepleri köpekler gibi; bir lokma için birbirleriyle hırlaşıp basit bahanelerle birbirlerini parçalarlar. Şehvet ve gazapları gâlip olduğundan, ateş unsurundan olan tabiatları icâbı mağlup ettiklerini katlederler. Zinaya düşkün ve istekli olduklarından bir fâhişe avradın ardına düşerler. Üçü beşi onun ardına düşünce, bazen kıskançlıkla birbirlerini helâk ederler. Livâttan fazla zevk alırlar. Hırsızlık çekiştirme, iftira, içki, yalan ve gıybet sürüp giden âdetleri olup, zerre kadar Allah (c.c)’dan korkmazlar. Bu şehrin ismi nefs-i emmaredir. Burası gaflet ve karanlıklar ülkesidir.”¹⁸⁴

Peki bu gaflet ve karanlıklar ülkesinden kurtulmak nasıl mümkün olur. Bu ülkede kişiyi Allah’tan uzaklaştıran günahlar zâhirî vasıflardan; kötü huylar ise bâtinî vasıflardandır. Bâtında açığa çıkan aşağı vasıflar zâhirdeki yüksek vasıflarla; zâhirde zûhur eden şeyler de bâtındaki vasıflarla arındırılır. “*Muhakkak ki nefsini tezkiye eden kurtuluşa ermiştir*” (eş-Şems, 91/9.) Zîrâ Hz. Peygamber (s.a.v.)’de buyurmuşlardır ki, “*Allah bir kuluna hayır murad ederse, nefsinin ayıplarını ona gösterir*”¹⁸⁵ böylece “*Nefsini bilen de Rabbini bilir*”¹⁸⁶

Kaldı ki; nefsini tanıma hususunda bir gayreti olmayan, nefsinin girift noktalarını çözme gereği duymayan bir kimsenin başkasını keşfetmek konusunda başarılı olması muhaldir. Yine bununla ilgili denilmiştir ki: “*Nefsi hakkında câhil olan, başkası hakkında ve diğer yaratılmışları tanımak ve bilmek hakkında çok daha fazla câhil olur.*”¹⁸⁷

¹⁸⁴ Frager, Robert, *Kalp Nefs, ve Ruh*, (trc. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: Gelenek Yay., 2004, s. 73-86.

¹⁸⁵ Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, nr. 10535; Süyûtî, *el-Câmiü's-Sağîr*, nr. 377.

¹⁸⁶ Ahmed İbn Acibe, *el-Fütühâtü'l-İlahiyye fî Şerhi'l-Mebâhisi'l-Asliyye* adlı eserinde der ki: “*Nefsini bilen Rabbini bilir*” sözü, sûfiler arasında hadis olarak meşhur olmuştur; fakat o, hadis değildir. Hafız Bedreddin Zerkeşî’nin ve hafız Suyûtî’nin *ed-Dürerü'l-Müntehire fî l-Ehâdisi'l-Müştehire* adlı eserinde belirttiği gibi, bu söz Yahya b. Muaz er-Râzî’ye aittir. İmam Nevevî bu sözün bu lafızlarla hadis olarak sabit olmadığını belirtmiştir. Sem’ânî ise onun, Yahya b. Muaz’ın sözü olduğunu söylemiştir. bk. Nevevî, *Fetâvâ'l-İmam Nevevî (el-Mesâilü'l-Mensûra)* s. 504-505 (Beyrut 2007) Süyûtî, bu hadis ve üzerinde yapılan değerlendirmeler hakkında, *el-Kavlü'l-Eşbeh* isimli bir risale yazmıştır. Bu risalede, şeyh İzzeddin b. Ganim’in bu hadisten çıkardığı on delili de zikretmiştir. bk. Süyûtî, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, 2/226-229 (Beyrut 2000). Değerlendirme ve kaynaklar için bk. İbn Acibe, Ahmed b. Muhammed, *İlâhî Fetihler (el-Fütühâtü'l-İlahiyye tercümesi.trc. Dilaver Selvi)*, İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014, 2. Baskı, s. 602-603.

¹⁸⁷ Hucvîrî, *Keşfu'l-Mahcûb* (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul:Dergâh Yay., 1996, s. 309.

Öyleyse bu durumda kişiye düşen, Allah nefsi, emmâre sıfatında değerlendiriyorsa insanın da nefse bakış açısı bu yönde olmalı. Ayrıca ilave olarak da nefse muamelemiz Allah'ın emir buyurduğu şekilde olmalıdır. Zira nefsinin seni etkileyip günaha düşürmesi şeytandan daha şiddetlidir.¹⁸⁸

Bu noktada kul nefsinin tanımaya çalışmalı zaaf ve kusurlarını tespit etmeli, kendisini ciddî bir muhasebeye çekmelidir. Allah'ın her şeyi görüp bilici olduğunu düşünerek tedâviye muhtaç bir hasta gibi boynunu büküp tövbeye yapışmalı, kalben de pişmanlığı yaşamalıdır. Günahlara dönmemeğe azm ü cezm ü kast eylemeli, Allah'tan mağfiret dilemelidir. Zahiren de şeriatı tam yaşamaya gayret etmeli “Lâ ilâhe illâllah” zikrine yapışmalı, “Allah'tan başka ilah yoktur” zikrinin rûh ve hakikatinde derinleşmeye çalışarak nefsinin ilâhlık taslamasından kurtulmalıdır. Böylece tevhîdin kalbe te'sir etmesi ile kul Allah'ın tek büyük olduğunu, gücünü, kuvvetini idrâk eder; kendisinin ise bir hiç olduğunu farkına varır ve bu şekilde tedricen merhale kateder ve üst makama geçebilir.¹⁸⁹

2. Nefs-i Levvâme: Nefis mertebelerinden ikincisi ise nefs-i levvâmedir. Kötü işleri yüzünden sürekli kendini kınayan ve ayıplayan nefis demektir. Allahü Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de, وَلَا اقسم بالنفس اللوامة “Levvâme (pişmankâr) olan nefse kasem ederim...”¹⁹⁰ buyurur.

Bu mertebede kul günaha karşı direnir. Bir günah işlediğinde ise pişmanlık yaşayıp tövbe eder. İşlediği günahlarından dolayı adeta bir çocuk gibi elini yüzüne kapatır. Çekilen zikirlerle; kalbinin karanlıklarında kalan yırtıcı mahlukları, pislikleri, yılanları, çıyanları, örümcek bağlamış merhametini, şefkatini; semirmiş kibrini üzerlerine far tutulmuşçasına net bir şekilde görmeye başlar. Sonra durumundan iğrenir, şiddetle kendini kınar. Ve tüm bu menfî şeyleri hayatından çıkarabilmek için çabalar.¹⁹¹ Zikrullah ve tevbeyle devam eder. Kalbi bir miktar nûrlanan bu kimse gafletten uyanır; Allah'a itaati ile salih amelleri artmıştır. Ancak nefs-i emmearenin kötü huyları fırsatını buldukça açığa çıkmaya devam etmektedir. Fakat kul bundan pişman olmaktadır. Bununla beraber kalbde kin, hased, gibi bazı kötü huylar varlığını sürdürmeye devam eder.

Diğer taraftan şeytan boş durmaz. Salikin yaptığı amellerini kendisine pek süslü, şatafatlı gösterir de kişi kendini pek beğenir. Bu hal kendinde kökleşip yerleşti mi başkalarını

¹⁸⁸ Muhâsibî, Hâris, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, (Ter: Ali Pekcan, İstanbul: Okul Yayınları, 2001), s. 27.

¹⁸⁹ Topbaş, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 135-136; Hasan Kâmil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1980, s. 193.

¹⁹⁰ Kıyâmet75/2.

¹⁹¹ Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, s. 86.

küçümser. Diğer yandan insanlara iyi görünmek için amellerini onlara göstermeye çalışır. Bu şekilde amellerinin kalitesi de bozulmuş olur. Sonra, nasılsa insanlar benim temiz kalbimi, güzel ahlakımı, safiyetimi fark ederler ve beni severler düşüncesiyle amellerini gizler. Böylece riyaya düşmüş bulunur.¹⁹²

Bu makamda belirgin olan riya-şirk üzerinde duran Abdullah Efendi hikâyedeki, Hristiyanların vezîrin hilesini kabul ettikleri bölümde konuyla ilgili bize önemli şu açıklamalarda bulunur: Hileci vezîr zâhiren dört başı mamur bir dîn eri idi ancak batinen riya ve şirk kokan bir nâmertti. Amellerinde samimi değil, yalancıydı. قال الله تعالى من كان يرجو لقاء ربه فليعمل عملا صالحا ولا يشرك بعبادته احداً (Kehf 18/110) [*Her kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa, iyi iş yapsın ve Rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.*] âyet-i kerîmesini delil gösteren Abdullah Efendi, sâlih amel ile kasededilenin ihlâs olduğunu beyân buyurmuştur. Yine bir hadîs-i şerîf ile şunları aktarır: ان اخوف ما اخاف عليكم الشرك الاصغر قيل و ما هو قال الرياء و قال عليه السلام ان ادنى الرياء الشرك وقال عيسى عليه السلام اذا كان يوم صوم احدكم فليدهن رأسه ولحيته ويمسح شفتيه لكيلا يرى الناس انه صائم و اذا اعطى بيمينه فليخف عن شماله واذا صلى فليرخ ستر بابه فان الله يقسم النبأ كما يقسم الرزق¹⁹³ [*Sizin hakkınızda en çok korktuğum husus küçük şirktir.*] “O nedir?” diye soruldu. “Riyâdır”¹⁹⁴ diye cevap verdi. Yine şöyle buyurulmuştur: “Riyanın en azı bile şirktir.”¹⁹⁵ Hz. İsâ da şöyle buyurmuş: “Eğer sizden biriniz oruçlu olursa, insanların kendisinin oruçlu olduğunu anlamaması için başını ve sakalını yağlasın, dudaklarını da silsin (Oruç alameti gözükmessin). Sağ eliyle bir şey verdiğinde bunu sol elinden gizlesin, namaz kıldığında kapısının örtüsünü indirsin. Muhakkak ki Allah rızkı taksim ettiği gibi, övgü ve senayı da taksim eder.”¹⁹⁶ Bir gün Hazret-i Ömer (radıyallâhuanh) bir kimseyi gördü ki, başını önüne eğip mürâkebe halinde duruyor. Buyurdular ki: “*Yâ sâhibe’r-rakabe, boynunu ve başını yukarı kaldır. Huşû rikâbda değil belki kalbdedir.*”¹⁹⁷ Ve Hazret-i Resûl (aleyhi’s-selâm) buyururlar ki, rûz-i cezâda mürâîleri dört isim ile nidâ ederler: يا مراي يا غاوى يا فاجر يا خاسر اذهب فخذ اجرک [Ey riyâkar, ey yoldan sapan (veya azgın) ey fâcir, ey hüsrâna uğrayan, git ve ecrini kendisi için amel ettiğin kişiden al, bizim katımızda senin için herhangi bir ecir yoktur.]¹⁹⁸ Ve İmâm Gazâlî kitâbü’l-erba’inde fasl-ı âşirde riyânın envâ’ını tahkîk

¹⁹² Erzurumlu, İbrahim Hakkı, Marifetneme, Sadeleştiren: Turgut Ulusoy, s. 111.

¹⁹³ Matlab fi beyânî’r-riyâ

¹⁹⁴ İbn Mâce, nr. 1114, 4205; Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliya*, 7/136 (Beyrut 2007, 3. Baskı); Beyhakî, *ez-Zühdu’l-Kebîr*, nr. 316 (Beyrut 1996, 3. Baskı).

¹⁹⁵ İbn Mâce, nr. 3989; İbn Ebi’-d-Dünya, *el-Humûl*, nr. 4.

¹⁹⁶ İbn Mübarek, *Zühd*, nr. 150.

¹⁹⁷ Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’-d-Din*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2004, 2. Baskı, 3/364.

¹⁹⁸ Ebû’l-Leyl Semarkandî, *Tenbihü’l-Gafilîn*, Dîmeşk, 2007, 5. Baskı, s. 33.; Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, 1/74-75 Buradaki kayda göre, hadisi Ahmed b. Meni’, Müsnedinde zayıf bir senetle rivayet etmiştir. Bu rivayete göre, gösteriş yapan kimse kıyamet gününde şu dört vasıfla çağrılır: “Ya kâfir, ya fâcir, ya hâsir, ya ğâdir.”

buyurdıkları mahalde buyururlar ki: “Söz ile olan riyâ, vaaz ve tezkîr ehlinin riyâsı gibidir; lafızları güzelleştirmek, secîli kılmak içinde ihlas ve hakîkî samimiyet olmadığı hâlde insanlar öyle zannetsinler diye sesi inceltip halka karşı hüznün izhâr ederek hikmetli sözler, kıssalar ve selefin kelâmını söylemekle olur. Çok ilim sahibi oldukları zannını uyandırmak için bir çok hadis adamına ulaştıklarını ve hadis ezberlediklerini iddia ederler. Şu hadis sahihtir, şu da zayıftır diye söz söylemeye kalkışırlar. Kalplerinde günah korkusu olmadığı halde insanlar arasında zikir ve iyiliği emretmekle dudaklarını kıpırdatırlar. Gene kalplerinde hiçbir elem ve teessür olmadığı halde günahlardan esef duyduklarını ve münkrerattan öfkelenediklerini izhar ederler. Amel ile riyâ da namazda kıyâmı uzatmak, rükû ve secdeyi güzelleştirmek, başını eğip yere gözünü dikip bakmak, sağa-sola az iltifat etmek şeklinde olur. Sadaka vermek, oruç tutmak, haccetmek, göz kapaklarını sarkıtmak suretiyle tevazu ile yürümek gibi hareketler de böyledir. Fakat Allah bilir ki eğer bu hareketleri yapan kimse yalnız başına olsaydı bunlardan hiçbirini yapmazdı. Namazı gelişi güzel kılar, yürürken de süratle giderdi. Bu tip kimseler bazen hızlı hızlı yürürler de başkasının kendilerine muttali olacağını anladıkları zaman hareketlerini yavaşlatırlar. Ta ki onları gören kimse huşû sahibi olduklarını zannetsin. Talebelerinin ve dostlarının çokluğu ile yapılan riya: Bu gibiler büyük zâtların isimlerini zikrederek kendilerinin büyük zâtlarla görüştükleri zannını uyandırırılar. Feyiz alınan kimselerdendir denilsin diye devlet adamlarının ve âlimlerin kendilerini ziyaret etmelerini severler. Bunların hepsi haram ve büyük günahlardandır.”¹⁹⁹

Analadığımız kadarı ile haram ve günahlara rağbet bu mertebede oldukça güçlü seyretmektedir. Kişi bir yandan Allah’a (c.c.) ve Resulünü (s.a.v.) âşık olduğunu iddia eder, diğer taraftan da kendisine çekici gelen şeyleri de şöyle bir gözden geçirir. Oysa gerçek âşıklar hedeften gözlerini bir an bile ayırmazlar.²⁰⁰

Bu mertebedeki nefsin seyri, seyir lillâh’dır. Âlemi berzah âlemi, makâmı kalbtir. Bu makâmda kişide Allah sevgisi hâsıl olur.²⁰¹

Sıfatları, levm (kınama), fikir, itiraz, kendini beğenme, gizli riya, riyâset dâvası, şöhret hevesi vs. Levvâmede nefs-i emmârenin kimi vasıfları görünmesine rağmen yine de kişi hakkı hak, bâtılı bâtıl olarak bilmektedir. Bu idrak seviyesine çıkan nefis artık rûha tabî’ olmuştur.

¹⁹⁹ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 110a. Ayrıca bk. Gazâlî, *Kitâbü'l-Erbâîn fî Usûli'd-Dîn*, Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2006, 1. Baskı, s. 202.

²⁰⁰ Frager, *Kalp, Nefs ve Ruh*, s. 88.

²⁰¹ Yılmaz, a.g.e., s. 194; Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1989, s. 147.

Nefs-i levvâmeyi nefs-i emmâreden ayıran en bariz yönler; nefs-i emmâre irâde ve şuur bakımından yoksundur, ancak nefs-i levvâme irâdeli hareket eder, şuurlu bir hâli vardır. Emmâre nefs kötülük yapıp iyilikten kaçınırken, levvâme nefs ya kötülüğe hiç yaklaşmaz, yahut kötü işi yapar ancak pişman olur. Emmâreye göre kendinden üstün ma'bûd yoktur, levvâmeye göre ise kendinden üstün bir ma'bûd vardır. Ve O'nun varlığına inanır. Şa'rânî, *Dürerü'l-Ğavvâs*, adlı eserinde Alî el-Havvâstan şunu aktarır: “Heva ve hevesine hizmet eden nefis gerçekte kendi kendine tapmaktadır. Onun sıfatları zâtına ibadet etmektedir.” Nefs-i emmâre kendisinin iyi olduğundan neredeyse emindir, kendinden en ufak şüphesi yoktur, ancak nefs-i levvâmede olan kişi artık kendisine şüpheyile bakmaktadır. Aslında pek de mükemmel olmadığını anlamıştır artık.²⁰²

Nefsin mertebelerine göre karanlıkları ve nurları vardır. Necmeddin Dâye (ö. 654/1256) bu nurlar hakkında der ki : “Nefs-i levvame mertebesinde mavi bir nur zuhur eder. Bu, ruh ya da zikrin nuru ile nefis karanlığının karışımından oluşur. Ruhun aydınlığı ile nefsin karanlığından mavi bir nur doğar. Nefsin karanlığı azalınca ruhun nuru artar ve kırmızı bir nur müşahede edilir. Ruhun nuru galip gelince sarı bir nur ortaya çıkar. Nefsin karanlığı tamamen gidince beyaz bir nur zuhur eder. Ruhun nuru kalbin safasıyla karışınca yeşil bir nur doğar. Kalp tamamen saflaşıp termzi olunca geniş ışığı gibi parlak bir nur ortaya çıkar.”²⁰³

Bu durumda kişi zikrullahı devam eder. Nefsiyle mücadele eden bu kimse kibrinden kurtulmak için tevâzû ve mahviyete sarılmaya uğraşır; kin ve hased içinde ise mü'min kardeşlerini kendisinden üstün görüp onların güzel yönlerini düşünerek, kendisinin de kusurlarını görmeye gayret eder.²⁰⁴ Bu mertebedeki nefsin seyri Allah'a (seyr lillâh)'dır. Âlemi berzah âlemi, makâmı kalbdır. Nefs-i levvâmede bütün bunlara dikkat ederek ilerleyen kişide Allah sevgisi oluşur.²⁰⁵

3. Nefs-i Mülhime: Adını Kur'an-ı Kerîm'deki *فَالْهَمَّافَجُورَ هَاوْتَقْوَاهَا* “And olsun nefse isyânını ve itâatını öğretene”²⁰⁶ âyetinden almıştır. Tövbe, istiğfara devam edip, günahlara yaklaşmamaya özen gösteren, manevî irşâd için gönüllü olan ve bazı nefis mücâhedelerine gayret eden kişi bir merhale daha atlar ve nefs-i mülhime mertebesine ulaşır.²⁰⁷

²⁰² Öztürk, Yaşar Nuri, a.g.e., s. 147-149.

²⁰³ Tosun, Necdet, *Bahâeddin Nakşibend/Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan yayınları, 2002, s. 308.

²⁰⁴ Topbaş, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 136-139.

²⁰⁵ Yılmaz, a.g.e., s. 194; Öztürk, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 147.

²⁰⁶ Şems, 91/8.

²⁰⁷ Topbaş, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 139.

Nefsin bu mertebesi “Nefs-i mülhime”, veya “Nefs-i Mülheme” şeklinde ifade edilmiştir. Nefs-i mülhime ilham eden anlamındadır. Nefs-i Mülheme ise ilham alan manasındadır.²⁰⁸

İlham lehm kökünden gelmektedir. İlham, bir mânânın, bilginin bir anda vasıtasız olarak kalbde doğmasıdır.²⁰⁹ Bu mertebede artık kul ilham ve keşfe mazhar olur. Ancak ilham ve keşfin kapıları her ne kadar kula aralansa da, nefis henüz tamamen benlikten kurtulamamıştır. Ve kişiyi yanlış yola yönlendirebilir. Hele ilham Allah’tan değil de şeytandan geliyorsa kendisi ile gurur duyar, övgüye düşkünlük, kendisini önemseme, kendisini yüceltme tuzaklarına düşüverir. Gizli şirk ve riya Bu sebeple denebilir ki, belki de en kaygan zemin nefis-i mülheme mertebesidir. Manevî tecrübeler ve idrak seviyesinin artması ile ben oldum tuzağına düşmek, ilhamın asıl kaynağını görememek kişiyi kibir ve ucub kuyusuna atar.²¹⁰ Bu sebeptir ki, bu mertebede de nefsine güvenilmemeli, Allah’ın kendisini devamlı izlediğini bilerek, tevazu halinde olunmalı. Fânîlik hatırdan çıkarılmamalı, ölüm sık sık hatırlanmalıdır.²¹¹

Bu şekilde olgunlaşmaya başlayan kul, hayır ve şerri fark etmek noktasında artık hassas bir terâzi gibidir. Her türlü şehvî duygulara karşı direnme kuvvetine haiz olur. Masivadan uzaklaşır. Artık insanların takdirinden çok Allah’ın rızasının derdine düşer. İmânın hakîkati kalbde inkişaf halindedir ve ibadet, zikir, tefekkürün yanında diğer manevî faaliyetlerden de tat almaya başlar, dînî, manevî hakikatleri tecrübe etmeye başlar. “Yaradılanı sev, Yaradan’dan ötürü” sırrına erer, hikmet ve muhabbetle dolar.²¹²

Bu mertebede nefsin seyri alâllah, yani Allah ile seyirdir. Âlemi melekût âlemi, makamı rûh makamıdır.²¹³ Bu minval üzere riyâzet ve mücâhede ile nefis bir miktar terbiye olmuşsa da temiz huylar ve güzel ahlakın tam olarak yerleşmesi için bir mürşidin rehberliğinde zikrullâha devam etmeye ihtiyaç vardır. Böylece hayvanî rûh, yani nefis, sultânî rûhun emri altına girer. Müsamaha, sabır, tahammül kuvveti artar; tevâzû, kanaat, cömertlikte yüksek bir seviye kazanır. Aşk ve vecd içinde Rabbini zikreder. Zikrin gerçek safâsına ulaşır.

²⁰⁸ Değişik kullanımlar ve manalar için bk. Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 235; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimler ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 475.

²⁰⁹ Öztürk, *a.g.e.*, s. 151.

²¹⁰ Frager, *a.g.e.*, s. 92.

²¹¹ Topbaş, Osman Nûri, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 141.

²¹² Topbaş, *a.g.e.*, s. 139; Robert Frager, *a.g.e.*, s. 89.

²¹³ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, s. 194; Öztürk, *Kur’an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, s. 150.

O vakit Allah'tan gelen ilhâmlar ile kainatın sırları kendisine açılır, Rabbinin kudretine hayran olur. Bu tek büyüklüğü gören kul mutmain olur.²¹⁴

4. Nefs-i Mutmainne: *يايتها النفس المطمئنة “Ey itmi’nâna ermiş itaatkâr nefsi!”*²¹⁵ Bu mertebede kul Allah'ın iltifatına nail olma şerefine erer.²¹⁶ Zira kötü ve çirkin sıfatlardan sıyrılıp güzel ahlâka bürünmüş; kendisinde bir sekînet hali ve yakîn oluşmuş böylece mutsuzluk ve huzursuzluk halinden kurtulmuştur.²¹⁷ “Kalb tereddüd ve şüphelerden arınmış, gerçek bir teslimiyetle tam bir itmi’nân ve huzûra ermiştir.”²¹⁸ “Kendisinde öyle bir kemal hâsıl olmuştur ki, Allah'tan gayrısından kaçır ve yalnız ilâhî huzuru diler ve yalnız Allah'ı sevip O'na bağlanır, Allah'ın fiillerini, sözlerini, ahlâkını canla başla kabul edip O'ndan rûhu için hayat, imanı için lezzet alır. Ölünceye kadar şer-i şerîfle amel eder ve irfan nûru ile cennetleri bulur. Sonra bu kâmilin kalbine her ne doğarsa Hz. Peygamber (s.a.v.) söz ve fiilleri ile kıyaslar. Eğer uygun görürse onunla amel eder, görmezse bu şeytandandır der ve yapmaz.”²¹⁹ “Bu makamda beşeriyet fenâ bulup Nûr-ı Muhammedî zuhûr ettiğinden nefis hitâb-ı ilâhî'ye mazhar olur.

Bu makamda seyr, seyr maallâh, makâm ayne'l-yakîn makâmıdır.”²²⁰ Ayne'l-yakînde gönül maddî, manevî âlemlerin hakikatlerini görür hale gelir. Böylece kalbde ne şüphe ne tereddüd kalır. Tam bir teslimiyet, itmi'nân ve huzûra kavuşur. Artık îmanı çelik gibi olmuştur. Allah'a tam bir kul olabilmek için zâhiren ve bâtinen yükümlülüklerini en güzel bir şekilde yerine getirir.²²¹ Allah'a olan aşkından dolayı kulun mutmain nefsi yine O'ndan gelen her şeyden memnûn olur. Bu nefis mertebesindeki kulun gönül dünyasındaki kasırgalar, fırtınalar, çalkantı ve dalgalanmalar yerini dinginlik ve huzura bırakır.²²²

Hz. Mevlânâ'nın olayları vezîr hikâyesi üzerinden anlatmasına rağmen O'nun amacının bu hikâye ile manevî kulağı ve gözü hassas olanlara nasihat vermek, kelimât-ı ilâhiyyeyi dinletmek olduğunu ifâde eden Abdullah Efendi şu izâhlarda bulunur: Zâhir kulağı yani baş kulağı sağır olmadan bâtın kulağı duymaz ve dahi, zâhir gözü yani baş gözü kör olmadıkça da bâtın gözü görmez. O hâlde sâlik vâsıl-ı Hak olmak diler ise öncelikle hissiz, kulaksız, fikirsiz, olsun ki, nefis-i mutmainne derecesine ulaşsın ve böylece de Allah'tan, nefis-

²¹⁴Topbaş, Osman Nûri, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 140.

²¹⁵ Fecr, 89/27.

²¹⁶ Topbaş, *a.g.e.*, s. 142.

²¹⁷ Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, s. 194.

²¹⁸ Topbaş, *a.g.e.*, s., 143.

²¹⁹ İbrâhim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 114.

²²⁰ Yılmaz, *a.g.e.*, s. 194.

²²¹ Topbaş, *a.g.e.*, s. 143.

²²² Frager, Robert, *Kalp, Nefs ve Rûh*, s., 94.

i mutmainneye mahsûs olan “İrcî!” hitâbını işitsin. Âyet-i kerîme de buyrulur ki; كما قال تعالى, (Ey Rabbi ile huzur bulmuş nefis! Sen O’ndan razı, O da senden razı olarak dön Rabbine! Gir (salih) kullarımın arasına, gir cennetime!) ²²³ (Fecr 89/27-30) ²²⁴

Abdullah Efendi nefs-i mutmainneye delil niteliğindeki bu âyet-i kerîme ile ilgili rivâyet ve tefsîrlerden de yararlanarak açıklamalarına şöyle devâm eder: “Mekke müşrikleri Habîb bin Adiyy’i salb ettiklerinde çehresini Medîne yönüne çevirdiler. Bunun üzerine Hz. Habîb (r.a.) Cenâb-ı Hakk’a münâcât edip, اللهم ان كان لى عندك خيرٌ فحوّل وجهى نحو قبلك, (Allah’ım, eğer benim için senin katında bir hayır varsa, yüzümü senin kible tarafına çevir) şeklinde duâ etti. Bu duasına mukâbil Cenâb-ı Hak Hz. Habîb’in (r.a.) yüzünü Ka’be’ye çevirmiştir. Daha sonra ise hiç kimse Hz. Habîb’in (r.a.) yüzünü Ka’be’den döndürememiştir. Abdullah Efendi âyet-i kerîme ile ilgili tefsîrlere de dikkât çekmiş ve şu yorumlarına yer vermiştir: “ Bu âyet-i kerîme de küffârın îmâna râğbet etmesine yönelik bir şevklendirme vardır. Ve bu şu kısımda: عند الموت والبعث takdîr olunmakdır. Ya’nî sâlih ameli olan mü’min-i muvahhide اكراماً له (ölüm anında bir râm (ikrâm) olarak söylenir) ²²⁵ Allah’tan bir hitâb olarak denilir ki, nefs-i mutmainnedeki mü’minin îmânında şüphe olmayıp zikrullah ile sükûn bulmuştur. Ve o kimsenin kalbinde kıyâmet günü Allah’ın cemâlini göreceği konusunda itmînân hâsıl olmuştur. Zîrâ nefis başlangıçta sebebler silsilesi ve vesîleleri mevcûd olana teşebbüs etmiş iken Allah’ın yardımıyla sebebleri terk edip, sebeblerin sebebine yani varlığı zorunlu olan vâcibü’l-vücûda yükselir, yönelir. Kul bu mertebede Hakk’ı bilmek konusunda sâbitlenmiştir, böylece sâlik Allah’ı bilmekle masivadan müstağnî olur; bu şekilde Cenâb-ı Hakk’ı müşâhede eder. O kimse îmânında bir sükûnet bulur ki, korku ve hüzn onun bu dinginliğini bozamaz. Bu sebeble temizlenmiş nefsin bir nevi olan nefs-i mutmainnede, Allah o nefse يا ايها النفس (Ey mutain olmuş nefis, Rabbine dön) hitâbında bulunur. Ya’nî Rabb’inin emrine veya ölmekle vaadine dön demektir. Râziyeten, marziyyeten sana verdiğim şeye râziye ve indallah marziyye olduğun hâlde فادخلنى فى عبادى (Kullarımın arasına gir.) Benim sâlih kullarım cümlesine dâhil ol, وادخلنى جنتى ve o kullarım ile cennetime gir, demektir. Veyâhud mukarreblerle berâber olup, onların nûrlarından istifadelen demektir Veyâhud يا ايها النفس المطمئنة (Ey mutmain olmuş nefis) kullarımdan şunların cesedlerine duhûl ediniz ki, başlangıçta onlardan ayrılmıştınız. Ve senin için hazırladığım sevâb yurduna dâhil ol demektir. Dolayısı ile Hazret-i Mevlânâ (kuddise sırruhu’l-esnâ) buyururlar ki, şayet sen Hak

²²³ Matlab tefsîr-i ircî

²²⁴ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 151a

²²⁵ Bu görüşü destekleyecek rivayetler için bk. Süyûtî, *ed-Dürri’l-Mensûr*, VIII, 513.

yolunda hissiz, kulaksız, fikirsiz olmadıkça nefs-i mutmaine erişemez ve Allah Teâlâ’ dan hitâb olunan irci’î’ nidâsını işitemezsin.²²⁶

5. Nefs-i Râdiye: ارجعى الى ربك راضية مرضية “Sen O’ndan, O da senden râzı olarak Rabbine dön!”²²⁷ âyetindeki “Sen O’ndan râzı olarak” hükmü nefs-i râdiye makâmına işâret olarak değerlendirilmektedir. Bu makâmda dünyalıklar kula cazip gelmez. Allah’ın rızası için kul çırpınıp durur. İstiğna, ihlâs, tefekkür, zikir, şükür hali kendilerinde yer etmiştir. Bu makâmda kul diğer mertebelerdekine nazaran daha ağır imtihanlara uğrayabilir. Manevî yükselişin bir cilvesi olan bu durum kulun hayırda da şerde de Rabbinden razı olup olmadığının bir sağlamasıdır adeta. Bu mertebedeki kul gam ve sürûru eşitleyebildiği oranda manen başarılı olur. Sevinçler de kederler de o kimse için birdir. Ne varlığa sevinirler ne yokluğa yerinirler. Esrâr-ı ilâhîye muttalî olmanın başlangıcı sayılabilecek bu mertebede kul vahdete erişir. Mânâ âlemindeki kemâlâtı müşahede eder. ibâdetlerden hizmetten yorulmaz. Zîrâ her işi Allah için yapmaktadır. Eğer kul yoruluyorsa bunun temelinde mertebe atlamak, kerâmet, keşif ehli olmak gibi amacı bulunabilir. Bu gaye kulun önünü tıkar, emeklerini zayi eder. Bu sebeple tek gaye Allah’ın rızâsı olmalıdır.²²⁸ Bu makâmda nefsin seyri Allah’da seyir (seyr fillah)dir. Zikir ism-i Hayy’dır. Makâm ise müşâhede makâmıdır.

6. Nefs-i Merdıyye: Bu mertebede kulun Allah’tan râzı olduğu gibi Allah’da kulundan râzı olur. Kâmil bir terakki için kulun da Allah’ın rızâsını kazanması şarttır. Böylece kul hâdisâtı hakka’l-yakîn olarak müşâhede eder. Sır kapıları kendilerine açılır. Kötü huyların eridiği güzel huyların bahçesi olan bu nefiste ahlakî meziyetler üst düzeylere ulaşır. Sabır, tevekkül, teslimiyet, rızâ gibi davranışlar bu nefsin belirgin özellikleridir. Bu mertebede kul Allah için mahlukata şefkat, merhamet, sevgi, cömertçe muamele, affetmek, her durumda hassas davranışlar sergilemekten mutlu olur. Nefsini muhasebe ve murakabe eder, şeytanın tuzaklarına düşmemek için bir asker gibi devamlı kalbinin kapısında nöbette olur. “Rabb’in de senden râzı olarak”²²⁹ âyetinin hükmünden çıkarılmıştır.²³⁰ Bu mertebenin makâmı da hakka’l-yakîn’dir. Nefsin bu mertebedeki seyri Allah’dan (seyr anillah)’dır.

7. Nefs-i Kâmile (Nefs-i Sâfiye): Kulun nefsini tezkiye etmesi sonucunda marifet sırlarına erdiği makâmıdır. Bu makâm Cenâb-ı Hakk’ın bir lütfudur, vehbî olarak verilmiştir. Zîrâ bu makâmda kula irşâd görevi verilmiştir. Sadece çalışmakla bu makâma erişilmez,

²²⁶ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 151b.

²²⁷ Fecr, 89/28.

²²⁸ Topbaş, *İmândan İhsâna Tasavvuf*, s. 144-145.

²²⁹ Fecr 89/28.

²³⁰ Topbaş, a.g.e., s. 146-147.

ancak bu mertebeye gelenler çalışanlardır. Bu makâmda kul marifete ermiş ardından da yine halk arasına dönerek onlara rehberliğe başlamıştır. Mükemmel olan, sâfiyete erişmiş bu kimseler hâl ve davranışları insanlara örnek olurlar. Zâhiren halk ile bâtinen Hak ile beraberdirler. “Ölmeden önce ölünüz” sırrına ermişlerdir. Bu mertebede nefsin seyri Allah ile (seyr billâh) birlikte Allah’a doğrudur.

C. BİRİ İKİ GÖREN “ŞAŞI”: YAHÛDÎ PADİŞÂH’IN-NEFS-İ EMMÂRENİN NİTELİKLERİ

Şehvet ve Öfke

Şehvet ve öfke, nefis mertebelerinin hemen hepsinde açık veya örtük bir şekilde bulunur. Bu iki kavram nefis-i emmârenin vasıflarındandır. Bu noktada Sarı Abdullah Efendi, bizlere hikaye içinde hikaye ile insanlığı irşad eden Hz. Mevlânâ’nın “şaşı” hikayesi üzerinden Yahudi padişahın, yani nefis-i emmârenin özelliklerine dikkat çekmektedir.²³¹ Hikayeye göre şaşı çırak bize Hakk’ı ve hakikati görmeyenlerin halini anlatmaktadır. Şaşı bir kimsenin gözünde nasıl ki bir nesne çoğalır ve karmaşık bir hal alır ise Yahudi padişahının da gözünde hakikat dumura uğramıştır. Bu noktada Yahudi padişahın bakışını etkileyen, şaşırtan en mühim bakış açısı hastalığı “öfke” ve “şehvet” duygularından gelmektedir. “Öfkeyi kabartan özellikler arasında; büyüklük taslamak, ucub, mizah yapmak, müstehcen konuşmak, başkası ile alay etmek, başkasını ayıplamak, mücadele etmek, düşmanlık gütmek, hainlik, fazla mal ve mertebeye şiddetle harislik göstererek düşkün olmak gibi sebepler sayılabilir. Bu sebepler insanoğlunda kaldıkça öfkeden kudurmaya mahkumdur.”²³² Dolayısıyla benzer duyguların kendisinde var olması Yahudi padişahının Hz. Îsâ (a.s)’daki hakikat nûrunu görmemesine, böylece de bâtılın kendisine hak görünmesine neden olmuştur. Bu tür kalbî görüş bozukluklarına sebep olan “gazap” ve “şehvet” hastalığı Yahudi padişahının yönünü değiştirmiş, “adalet” ve “doğruluktan” sapmasına Hakk’ı ve hakikati görmez hale gelmesine neden olmuştur. Herhangi bir haksızlık veya gönlünün kırılması, hedeflerine erişmeye engel olan durumların kişide oluşturduğu yoğun kızgınlık hali diyebileceğimiz “gazap” yani “öfke” insanın tabiatında var olan duygulardandır. Ancak bu hissiyat Allah için olursa övülmüştür. Zîrâ Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.); “*Benim ümmetimin hayırlıları dinde hiddetli ve sert olanlarıdır.*”²³³ buyurmuşlardır. Fakat kişi öfke duygusunu kendi emmare nefsi için aktive ederse bu durumda öfke yerilmiştir. Konu ile ilgili Hz. Peygamber (a.s)’ın pek çok hadis-i

²³¹ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. I, (328-335. beyitler)

²³² İmam Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-dîn*, İstanbul: Tuğra Neşriyat, III, 375.

²³³ Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, nr. 1277; Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, nr. 8301-8302.

şerîfi bulunmaktadır. İbni Ömer (r.a.) der ki: Resûlullah'a (s.a.v.) dedim: -Bana bir söz söyle! Fakat azalt! Yani az olsun. Umulur ki, ben onu tam mânası ile kavrayıp işlemiş olayım. Resûlullah: Öfkelenme! Ben aynı suâli iki kere daha Resûlullahtan sordum. O da her defasında "öfkelenme" diye karşılık verdi.²³⁴ Yine Amr'ın oğlu Abdullah'tan rivayet ediliyor. Resûlullah'tan sordum: - Beni Allah'ın gazabından kurtaracak amel nedir? Resûlullah cevap olarak buyurdu ki: "Öfkelenme!"²³⁵ Yine bir hadis-i şerifte de, "*Öfkelendiğiniz vakit abdest alınız. Zîrâ öfke şeytandandır. Şeytan ise ateşten yaratılmıştır. Ateşi ise su söndürür*"²³⁶ buyurmuşlardır.

Evet öfke duygusu ateş tabiatlıdır ve bir kimse öfkelendiği vakit öfke ateşi alevlenir, kalbdeki kanı kaynatırcasına köpürtür, o kan damarlara hücum eder, ve yükselir bu haldeyken insanın yüzü kıpkırmızı olur. Gözleri kan çanağına döner. Öfke kuvvetinin merkezi kalb olduğundan kalp hızlı hızlı çarpar, insan sağırlaşır, bir şey duymaz olur, burun kanatları inip inip kalkar, gözü kararır ve hiç bir şey göremez duruma gelir. Öfkesi onu kör eder.²³⁷ İşte Yahudi padişahı da öfkesinin ateşinden çıkan kara dumanların içinde kalmış, o islerin içinde gerçekleri görememiştir.

Yine "şehvete" insanı körleştiren kuvvetlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şehvetin de merkezi kalbdır. Şehvet, istek duymak; nefsin menfaati için veya maddî zevkleri için duyulan şiddetli arzu olarak tarif edilebilir. Şehvetin orta hali iffetli olmakla açıklanır. Yani Allah'ın buyurduğu yasaklardan sakınmak, temiz ve nezih olmak manasınadır. Bu şekilde şeriata uygun şeyler için arzu ve iştihak duyulması uygun görülmüştür. Diğer taraftan şeriata uymayan fiil ve hareketler için arzu ve iştihak duymak yerilmiştir. Yeme şehveti, konuşma şehveti, bakma şehveti, makam mevki şehveti gibi bek çok kılıkla karşımıza çıkabilir. Ancak her halükarda öfke de şehvet de insanı kör eder ve sağlıklı düşünmenin, sağlıklı kararlar almanın önünü keser.

"Şaşı" hikâyesi ile ilgili olarak şârihlerimiz de benzer yorumlar ile bizlere ışık tutmaktadırlar. Şârihlerimiz Yahudi padişahın şaşı çırak gibi basiret gözünün şaşılığından dolayı Hz. Mûsâ (a.s.) ile Hz. Îsâ (a.s.)'ın tek bir hakikat olan nübüvvetlerini iki gördüğü ifade edilmişlerdir. Buna göre, çırak, şişenin birini kırdığında ikisi de birden kırıldığı gibi Yahudi padişah da Hz. Îsâ (a.s.)'ı kırması ile Hz. Mûsâ (a.s.)'ı kırmış oluyordu.²³⁸ Şârihlerimiz de bu

²³⁴ Ebû Ya'lâ, *Müsned*, nr. 5685.

²³⁵ Gazâlî, *İhyâ*, III, 361. (Taberânî, İbn Abdilber, hasen bir senetle).

²³⁶ Tirmizî, *Fiten*, 26; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, nr. 8290.

²³⁷ Gazâlî, *İhyâ*, III, 365.

²³⁸ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 241.

durumun sebebi olarak “gazab” ve “şehvete” vurgu yapmış, bu iki halin kişide bulunması halinde adâlet ve istikametten ayrılacağına, Hakk’a meyil etmeye ve hakîkati görücü olmaya mani olacağına dikkat çekmişlerdir. Zîrâ bir insanın gönlünde garaz perdesi peyda olduğunda binlerce hüneri dahi olsa nazar-ı erbâb-ı ağrâz katında onun bütün marifetleri yok olur, gayib görünür. Bir gün azîz bir kimseye sormuşlar: Kul ile Allah arasındaki yetmiş perde nedir? O da buyurmuş ki: Âşık Allah’ın cemâlini müşâhede etmekten örtülü olduktan sonra hicab ha yüz bin olmuş, ha soğan zarı olmuş; ne fark eder, her halde netîce birdir. Kul Hakk’ı göremez.²³⁹ Gerek aşırı sevgi gerek aşırı nefret yüzünden o perdeler hakîkatin görülmesine mânî olur. Nasıl ki; bir kadı rüşvet almaya karar verdiğinde suçlu ile mağduru ayırt edemez konumuna düşerse “garaz” ve “şehvet” sebebi ile de Hak ve hakîkat böyle şaşılardan gizlenir.²⁴⁰

D. YAHÛDÎ VEZÎR: ŞEYTÂN

Şeytânın Vesvesesi ve Hileleri

Hikâyede geçen bir diğer sembol ise “Yahudi vezir” sembolüdür. Yahudi vezir; “nefsin düşünceleri”, “şeytanın vesveseleri”, “ikinci akıl” veya “şeytan” olarak değerlendirilmiştir.²⁴¹

Sarı Abdullah Efendi şerhinde, veziri suyu akışından alıkoyacak kadar mekr ve hîle sahibi, ehl-i Hakk’ın yolunu kesen dikkatli bir münafık olarak tanımlar.²⁴²

Hikâyenin bu kısmında münafık vezir, zalim Yahudi padişahına Hristiyanları ve Hristiyanlığı ortadan kaldırmak için bir hîle öğretir. Zalim padişaha, “Katletmekle Nasrânîlerin gönüllerine tesir edilmez. Öldürmenin bir faydası yoktur. Kaldı ki, onlar kendi dînlerini ölüm korkusu ile senden saklarlar. Tek Nasrânî kalmayınca dek onları yok etmenin yolu onların içine girmek onların dînlerini bozmak onları birbirlerine düşürmektir. Bunun için ben onlardan görüneyim, sen bunun yüzden benim elimi, kulağımı kestir; burnumu, dudağımı yadır; herkesin içinde benim öldürülmemi emret. Sonra bir şefaate vesilesi ile kurtulmuş olayım ve sen beni güya kendinden uzağa Hristiyanların içine sür.

²³⁹ Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, vr. 107b; Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 68.

²⁴⁰ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.e.*, vr. 107b; Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 68; Konuk, Ahmed Avni, *a.g.e.* I, 180-181; Tâhirî’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I,242-243.

²⁴¹ Abdullah Efendi, *age*, c., I, s., 556-557(467. beyit]; Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 350; Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 71.

²⁴² Abdullah Efendi, *age*, c., I, v., 107b-108a.

İşte vezir şeytanda Hristiyanların arasına bu suretle girer; Hz. İsa (a.s.)’nın imdad etmesi ile ölmekten kurtulduğunu bin bir yalan ile süsleyerek ballandıra ballandıra anlatır. Hz. İsa (a.s.)’a imânının tam olduğunu, bu dine vakıf olduğunu, usûl ve furûnu gayet iyi bildiğini ve bu dinin cahillerin elinde kalmasını istemediğini söyler, mümin postuna bürünerek Hakk’ın nûrunu ayırt edemeyen çok sayıda Hristiyan’ı kandırır. Bu şeytanlıkla Hristiyanlık dininde vaaz ve nasihatte baş olur.

Bilindiği gibi insanın şeytanla münasebeti Hz. Âdem’le başlamıştır. Şeytanın mücadelesi, Allah’ın “ Âdem’e secde et!” emrine “ene hayrun minh” diyerek insandan kendisini üstün görmesi ile hayat bulmuş ve o andan itibaren, itibarı sarsılan ve çıktığı makamlardan aşağıya tepe taklak yuvarlanan şeytan hiç bitmeyen kin ve öfkesi ile kıyamete kadar sürecek bir düşmanlığa bürünmüştür.²⁴³

“Ahmed b. Ebi’l-Havârî bildiriyor: Ebû Süleyman ve başkalarının şöyle dediğini işittim: “İblis, Karun’un karşısına çıktı. Karun bir dağda ibadet etmek amacıyla kırk sene kalmıştı ve ibadette İsrailoğullarının en ilerisindeydi. İblis ona şeytanlarını gönderdi; ama Karun’la baş edemediler. Bunun üzerine kendisi ona göründü ve onunla beraber ibadet etmeye başladı. Karun, çok ibadet etmesinden dolayı, İblis’e karşı kendini küçümsedi. İblis ona dedi ki: “Ey Karun! İsrailoğullarının hiçbir cenazesine ve toplantısına katılmamanı istiyorum.” İblis, Karun’u bir kiliseye sokana kadar dağdan ayrılmaması konusunda da uyardı. Kilisedekiler, İblis’le Karun’a yemek taşımaya başladılar. İblis ona: “Bu kadarı bize yeterli ey Karun! Üstelik İsrailoğullarının başına ikimiz geçtik” deyince Karun: “Ne yapmamız gerek?” diye sordu. İblis cevapladı: “Bir gün çalışalım; haftanın kalan günlerinde ise ibadet ederiz.” Karun: “Tamam” diyerek kabul etti. Sonra bu davranışlarını da yeterli gördükten sonra İblis ona: “Sadaka vermeyelim ve artık iyilik yapmayalım” deyince Karun: “Ne yapalım?” diye sordu. İblis şu karşılığı verdi: “Bir gün çalışıp kazanalım, bir gün de ibadet edelim.” Bunları da yaptıktan sonra İblis, Karun’u bırakıp gitti. Sonra dünya kapıları Karun’a açıldı.²⁴⁴

Şeytan insanları işte böyle saptırır. Ondan sonrada hiçbir şey yapmamış gibi kenara çekilir. “...Zaten şeytan insanı yapayalnız ve yardımcısız bırakır.” (el-Furkan, 25/29). İkiyüzlü şeytan “...insana “inkâr et” dedi. İnsan inkâr edince de “Ben senden uzağım, ben Âlemlerin Rabb’i Allah’tan korkarım,” dedi. Nihayet ikisinin de sonu, ebedî olarak ateşte kalmaları oldu. İşte zalimlerin cezası budur.” (Haşr, 59/16-17).

²⁴³ Kanca, Fatih, *Kur’ân-ı Kerîm’e Göre Şeytan’ın İnsan Fiilleri Üzerindeki Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010, s.54.

²⁴⁴ İbn Ebi’d-Dünyâ, *Hadislerde Şeytanın Tuzakları*, İstanbul:Ocak Yay., 2007, s. 58-59.

Görüldüğü gibi “şeytanı şeytan yapan en önemli özelliği “enaniyet”idir. Enaniyet aynı zamanda, onun saptırdığı, kendine bağladığı ve kendine benzettiği kimselerin de en büyük alametidir. Enaniyet, şeytanın damgasıdır. Kendi kontrolü altına aldıklarını, kendine bağladıklarını bununla damgalar. Anlaşıyor ki, enaniyeti yüzünden Allah’ın huzurundan kovulmuş olan şeytanın söz konusu hastalığı insanlar için büyük bir tehlike arz etmektedir. Çünkü şeytan insanı kendisine yakın kılmak için öncelikle kendi hastalığını insanlara bulaştırmaya çalışır. Zira şeytandaki gibi gurur, kibir hastalığına yakalanan kimsenin aklı örtülür, şuuru kapanır, kalp gözü körelir, burunsuz ve kulaksız olur. Abdullah Efendi ve Kenan Rifai şerhlerinde bu konuya dikkat çekerler.

Abdullah Efendi, Hz. Mevlânâ’nın bu kıssada bize aceb kasdlar ve garîb hisseler verdiğini ifade etmiş; cân kulağının güşâde ve zevk-i selîm sahibi olmanın gereği için duada bulunmuştur.²⁴⁵

Kenan Rifâî de o vezir şeytanın, kalbi hased ve fesadla dolu olduğu için zahiren burnu, kulağı olsa da manen kulaksız ve burunsuz olduğunu ifâde etmiştir. İlâhî koku, îmân kokusu almaktan, bunu duya duya o güzel kokunun geldiği tarafa yönelmekten gaflette kaldığını bildirmiştir. Ayrıca bu kokuları duyduğu halde şükretmemenin, verilen nîmete küfran olmasından, bunda ısrar etmenin kafirlikle son bulacağını yorumlarına eklemiştir.²⁴⁶

Şeytân bu manada pek çok menfî nitelikleri kendisinde toplamış bir varlıktır. Şeytanın vasıflarına kısaca şöyle bir bakılacak olursa en büyük vasıflarından birinin çok yalan söylemesi olduğu görülür. Şeytan insanın kesin düşmanıdır. Zîrâ âyet-i kerîmede buyrulur: “Şeytân sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman tutun. O kendisine tâbî olanları alevli ateş halkından olmaya çağırır”. (el-Fâtır, 35/6). Bir başka âyet-i kerîmede: “Ben hiç senin çamurdan yarattığına secde eder miyim! Yemin ederim eğer beni kıyamete kadar yaşatırsan pek azı dışında onun neslini (tamamen) kendime bağlayacağım der.” (İsra 17/61,62.)

Şeytânın bir diğer vasfı vesveseciliğidir. Bu onun insanoğluna karşı kullandığı bir çeşit hipnoz metodudur. Gizli bir ses olarak insanın kendiymiş gibi içinden fısıldar. Menfî ve çirkin sözleri yılan zehri gibi insanın kalbine akıtır. Şeytân, nefsin nabzına göre vesvese verir. O ne istiyorsa o yönden telkinde bulunur. Zîrâ onun tek derdi günaha düşürmek, haramlara daldırmak veya kişinin hayır işlemesinin önünü kesmek, sevap işlemesine engel olmaktır. Bu sebeple kendi içlerinde ayrı ayrı memurlar tahsis ederler. Mesela Velehen ve Hınzap isimli

²⁴⁵Abdullah Efendi, *a.g.e.*, v., 108b.

²⁴⁶Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 82-83.

şeytanlar abdest ve namazda insana vesvese vermek için görevlendirilmişlerdir. Karı-kocayı birbirine karşı kışkırtan, evlat-baba, kardeşler arasını bozmak için ise ayrı ayrı görevlendirilmiş şeytanlar vardır.²⁴⁷ Ve bunun gibi pek çok vazifeli şeytanlar bulunmaktadır.

Aynı zamanda fit vermesi, dürtmesi de şeytanın vasıflarındandır. Şeytan ademoğlunun arasını ayırmaya, fisk-ı fücra uğraşıp durur. İnsanların arasına kin ve düşmanlık sokar. (Süleyman İbn Surede (r.a)’dan rivayet edildiğine göre şöyle diyor: Günün birinde Resûlullah ile oturmakta idim. İki kişi kavga ediyorlardı, bunlardan birinin öfkesinden yüzü kızarmış ve şah damarı şişmişti. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: “Ben bir kelime bilirim ki; eğer şu kimse o kelimeyi söylerse, üzerindeki o öfke hâli ondan gider. Eğer Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm dese üzerindeki hâl ondan sıyrılır.”²⁴⁸

Şeytânın bir diğer vasfı da korku politikası gütmesidir. Kendisinden, cinslerinden korkutmak istediği gibi, insanların Allah’ın rızasını umduğu işlere yönelmesinde de kişinin kalbine korku salmaya uğraşır. Sadaka verecek olsa fakirlikle korkutur. Hayırlı işlere karşı kişiyi ümitsizliğe sevk eder. İnsanda var olan korku duygusunu kendi çıkarları doğrultusunda kullanır. Şeytân bu anlamda insanın daha çok sağlıklı düşünemediği, üzüntü, sıkıntı, hastalık gibi anlarını muhakkak değerlendirmeye uğraşır. Mesela ölüm vakitleri de insanın zor zamanlarından biridir. Ve şeytan bu en sıkıntılı anında ölmek üzere olanın îmanını yok etmeye çalışır.

“Hâdîmî merhum Berîka’sında, *Tezkire-i Kurtubî*’den şöyle nakleder: “İnsan ölürken şeytan, babası sûretinde sağından gelir; şefkatli bir edâ ile konuşmaya başlar, Yahûdi dinini över ve o dini kabul etmesini teklif eder. Böylece uğraşır. Eğer bu tesir etmezse, başka bir şeytan anası sûretinde sol tarafından gelir, Nasâra dinini övmeye başlar ve Hristiyan olmasını teklif eder, kabul ettirmeye çalışır.²⁴⁹ Bâzı rivâyetlerde de şeytân eline soğuk bir su bardağı alır, dili damağı kuruyan, ölüm acısı çeken kimseye yaklaşır ve o suyu gösterir: “Eğer küfrü îcab eden bir söz söylersen bu suyu sana vereceğim...” diyerek îmanını almaya çalışır.”²⁵⁰ Ancak salih ve sıddık Müslümanların îmanlarını Allah korur.²⁵¹

²⁴⁷ İbn Mâce, Tahâret, 48; Tirmizî, Tahâret, 43.

²⁴⁸ Bk. Buhârî, nr. 3282; Müslim, nr. 2610.

²⁴⁹ Bk. Kurtubî, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkire fi Ahvâli’l-Mevtâ ve Umuri’l-Âhire*, (tahk. Yusuf b. Ahmed Yusuf Bekrî), Riyad: Beytü’l-Ekâri’d-Devliyye, 2006, s. 56-57.

²⁵⁰ İşler, Mehmet Hulûsi, *Manevî Bünyemizin İki Mikrobu Nefis ve Şeytan*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1968, s. 230.

²⁵¹ “...Allah, gerek dünya hayatında, gerekse ahrette mü’minleri değişmez söze, kelime-i tevhide, bağlı tutar. Allah zalimleri ise saptırır. Allah dilediğini yapar.” (İbrâhim 14/27).

Yine şeytânın korkutması ile ilgili şu hadîs-i şerîfte dikkat çekicidir. “*Güzel rüya Allah’tandır, Rahmanîdir. Fenâ rüya da şeytândandır. Biriniz korkunç bir rüya gördüğünde hemen “Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm” desin ve sol tarafına tükürüp üflesin. Ve o rüyanın şerrinden Allah’a sığınsın.*”²⁵² Bu suretle o rüya gören kimseye zarar vermez buyrulmuştur.

Şeytânın bir diğer özelliği günahları süslemesidir. [*Ya Rab! Beni azdırdığından dolayı andolsun ki, ben de yeryüzünde onların mâsiyetlerini her halde süsleyeceğim. Onları kendilerine hoş göstereceğim; onların hepsini toptan azdıracağım. Bak onlara neler yapacağım neler...*] (Hicr Sûresi 15/39.) diyen şeytan batıl olanı süslerde Hak olarak gösterir, karışıklığa neden olur. Bozuk itikatları doğru gibi göstermeye çalışır. Buna “Şeytânın Telbîsi” denir. İnsanı boş şeyler için teşvik ve tahrik eder. Bunun için sürekli dürtü mekanizmasını kullanır. Şeytân bu şekilde insanların doğru olanı görmesine engel olmaya çalışır. Ancak feraseti olan mümin kimseler süslerin, cilaların, pırıltıların arkasındaki ateşi görür ve kendini şeytana bırakmaz.

Şeytânın bir de unutturması vardır. Ve bu da son derece sinsice insana kurduğu tuzaklarından biridir. Unutmak, hatırdan çıkması manasına gelirken diğer yandan terk etmek anlamına da gelir. Unutmanın sebebi, kalbin zayıf olmasından olabileceği gibi gaflet veya kasıttan da olabilir. En acı unutma kişinin Allah’ı unutmasıdır ki; bununla ilgili “*Unuttuğun vakit Rabb’ini an*” (Kehf, 18/24) buyrulmuştur.

İşte şeytân bu ve benzeri pek çok kötülük kapılarında sabırlı bir dâvetkâr olarak hiç durmadan, dinlenmeden, uyumadan, insanı rahatsız eder, inatla isyana çirkinliklere çağırır durur. Bütün bunları yapabilmek için her yolu dener. Şehvet ve kadın aracılığı ile şöhet, riya, şirk, kibir, ucub, hased, kıskançlık, gibi yollarla insana ulaşır, bulaşır.

Bu manada şeytanın en önemli hedefi insanın kalbidir. Nefis hastalıkları bulunan bir kalb onun kiblesidir. Vesveseleri için muazzam bir tarladır.²⁵³ Zira nefis insanın içinde kötü ve çirkin şeylere meyli bakımından şeytân ile benzerlikler taşımaktadır. Şeytanın arkadaşı dostu olma niteliği taşımaktadır. Bu duruma vakıf olan şeytan da işte insandaki bu kötülüğe meyilli nefis tarafına nüfûz ederek ademoğlunu alt etmeye çalışır. Bu nedenledir ki; nefis

²⁵² Buhari, Rüya, 2.

²⁵³ Şeker, Mehmet Yavuz, *İslam İnancında Şeytan Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E, 1998, s. 65.

şeytandan daha tehlikelidir. Nefis cehennem gibi hep daha fazlasını ister. Çünkü şeytan genellikle nefsi alet ederek insanı yoldan çıkarır.²⁵⁴

Peki şu halde kalbi şeytândan nasıl koruyacağız. Abdullah Efendi bu konuda şeytanın vesvesesinin tesirinden korunmak için ilim ve amelin bir arada olması gerektiğini ifade etmiştir. İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Mâlik, İmâm Şâfi, İmâm Ahmed Hanbel ve İmâm Gazzâli'nin bu konudaki görüşlerine yorumlarında yer vermiştir.²⁵⁵

Bir kimse gereği gibi ilim ve amelde birliktelik sağlarsa bu onun iradesini güçlendirir, ahlakını, cesaretini, takvasını artırır, böylece şeytan emellerinde hiçbir vakit başarılı olamaz. Allah Teâla'yı zikretmek, iman ve ihlas, bütün haramlardan, tamah etmekten, hırstan, hasetten sakınmak bizi şeytana karşı uyanık tutar. Mücadelede istiaze, şeytanın şerrinden çokça Allah'a sığınmak yani “Eûzü billâhi mineşşeytânirracîm bismillahirrahmanirrahim” demek; oruç, namaz, mevzularında da dikkatli davranmak, mal biriktiriciliği yapmamaya, israf etmemeye özen göstermek, vesveseden uzak durmak, tevbeye yapışmak, cemaati terk etmemek, sadaka vermek, Kur'an-ı Kerîm okumak, dua ve niyazda bulunmak bizim maddi ve manevi sıhhatimizi destekler ve bizi şeytana karşı güçlü kılar.

E.MUHAKKİKLERİ SEMBOLİZE EDEN “DENİZ-DALGA” ve “SU-DENİZ-IRMAK” METAFORLARI

Muhakkik; kelime anlamı olarak bir şeyin aslını araştıran doğruluğunu tespit etmeye çalışan sorup soruşturan kimse demektir. İstılahta ise muhakkiki tasavvuf ehli, mârifet ve keşif yoluyla varlıkların, meselelerin hakikatini bilme seviyesine vasıl olan kimse için kullanmışlardır.²⁵⁶ Muhakkikler, yani tahkik erbâbı Hakk'a ermek ve Hakk'ı bulmak için, Hakk'ın sıfatları ile sıfatlanmaya gayret sarf ederler, Hakk'ı âlemde müşâhede ederler ve böylece ilâhî hakîkete erişirler.²⁵⁷

Sarı Abdullah Efendi şerhinde, o dönemin bozulmamış Hristiyanlığa mensub muhakkiklerini yani “Vezirin hîlesine kanmayan bilgili Hristiyanlar”ı, kalplerinde Allah aşkı, Rahmân'ın cezbe nûrunun pırıltılarını taşıyan, zevk ve vicdan ehli kimseler olarak tanımlar. Bu kimseler, muhakikkînin tersi olan “mukallid”lerin hâlini anlarlar, onların sarf ettikleri kelimelerin Hak'tan mı kendilerini göstermek için mi olduğunu, bilgilerini ispatlamak için nefisten mi konuştuklarını ayırt ederler. Bu kimselerin zâhirde ıslah edici, nasihat ehli

²⁵⁴ Kanca, Fatih, *Kur'an-ı Kerîm'e Göre Şeytan'ın İnsan Fiilleri Üzerindeki Etkisi*, s. 51.

²⁵⁵ Abdullah Efendi, *a.g.e.*, I., v., 108b-109a, (348-362. beyitler).

²⁵⁶ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 841.

²⁵⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1188.

görünmeleri bâtinen bozucu ve insanı zelil duruma düşürücü olmaları muhakkiklerin basîret gözünden kaçmaz. Öyle ki, Allah'ın gönül gözünü açtığı ve kendisine hakikatleri bildirdiği kimselere gizli saklı şeyler ayan beyandır.²⁵⁸

İşte erbâb-ı zevk olan muhakkiklere, yalancı vezirin ahvâli de böyle malum olmuş idi. Zîrâ onlar vezirin kelimelerine nazar etmeyip sözlerindeki nûra kalbinde açığa çıkan esere bakmışlardı. Kaldı ki, kalb fânusunda nûr olanlar, nûrsuzları görürler. Basîretleri a'mâ, kalbleri bulanık olan mukallidler ise mekr ve hîlelerinin anlaşılmadığını sanır. Oysa ki, erbâb-ı vicdân huzûrunda rezil rûsva olurlar. Bu taklitçi kimseler tâc, abâ giyerler, tesbih ve seccade ile göz boyarlar, tasavvuf ıstılâhatlarından dem vururlar. Ancak kendi hâlleri olmayan bu sözleri ile çevresindeki insanları zehirlerler.²⁵⁹ Tıpkı beyaz gümüşün eli siyahlaştırdığı gibi, ateşin söndükten sonra siyah kömür olması gibi bir anlık şimşek aydınlığının ardını karanlığın alması gibi vezirin de etkileyici, söz ve hareketleri arkasında bıraktığı ve bırakacağı izler karanlık ve fesadı mayalayacak cinstendi. Zâhiren tarîk-i Hak'da çabuk yürü ma'nâsı varken, bâtınından cana, tarîk-i Hak'da tembellik et tavsiyesi görülüyordu.²⁶⁰

Abdullah Efendi bu manada deniz-dalga sembollerine ilişkin muhakkikleri, vahdet ehli olarak yorumlamış, şerhinde, kalbleri yüz parça, bin zerre olan ehli kesret olanlar vahdet nazarına sahip olamazlar buyurmuşlardır. Nitekim vezîrin, tevhid nûru ile kalbi aydınlanmamış olduğundan, Hz. Îsâ (a.s.) ile Hz. Mûsâ (a.s.)'ın vâhid olduğunu görmedi. Şeker ve zehir bir olur mu hiç derler. Oysa zehir ve şeker sûreten ve hâsseten ayrıdır. Lâkin zehri şekere tebdil olan zevk-i selîm sahipleri vahdet deryasına gark olduklarından çokluktaki ihtilafları görmemişlerdir.²⁶¹

Onlar Rahmanın tutan eli, konuşan dili, bakan gözü, yürüyen ayağı, olmuşlardı. Bu anlamda “Deniz-Dalga” ve Su-Deniz- Irmak” sembolleri; muhakkiklerin basîret gücüne işaret etmektedir. Muhakkiklerin bu kuvvete nasıl eriştiklerini bu semboller aracılığı ile açıklamışlardır. Bu açıklamalarda deniz tektir ve vahdeti ifâde eder. Dalgalar ise kesreti temsil eder. Dalga denizden gayrı değildir, denizin kendisidir, onunla birdir, denizden başkaca varlığı bulunmamaktadır. Aynı şekilde isim değişikliği olsa da; kesreti temsil eden pınar, ırmak, nehrin de aslı sudur. Ve bunlar da deniz ya da deniz suyu ile birdir. İşte bâtın ehli muhakkikler de kelime-i tevhîdi zikretmeyi aşmış, künhüne varmış, hakîkî tevhîde erişmiş

²⁵⁸ Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c.I, varak: 126a., (450. beyit).

²⁵⁹ Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c.I, varak: [126b.] (454. beyit)

²⁶⁰ Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c.I, varak: [126b.] (454. beyit)

²⁶¹ Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c.I, varak: 135a. 501. Beyit.

kimseler olarak çoklukta tekliği yani yalnız Allah'ın varlığını görenlerden olmuşlardır. Hasılı Hak ile bir olmuşlar. Bu da ancak tevhîd nûruna erişmek ile gerçekleşmektedir.

Tevhîd, kelime olarak “birlemek”, “tek kılmak” anlamına gelmektedir. Istılahta da “mutlak manada Allah'ın bir olduğunu, O'ndan başka ilah olmadığını şerik ve nezîrden münezzehe olduğunu, idrâk ve şuûr düzleminde bilmek, yani Allah Teâlâ'nın tek varlık olduğuna inanmaktır. Bu inancın gereği olan tevhidin hakîkatı ise ancak zevk ve keşif ile açığa çıkmaktadır.

Bu hakîkatı destekleyen Kenan Rifâî de şerhinde muhakkıkları gönüllerinde birliğe temayül rûhu, şevk ve cezbe ahengi taşıyan kimseler olarak tarif etmiş, böyle kimselerin vezir gibi şeytanların tuzaklarına düşmediklerini, kâinâta birlik gözü ile bakabildiklerinden nazarlarında tek ve büyük vahdeti taşıdıklarını açıklamıştır.²⁶²

Tâhirü'l-Mevlevî ise şerhinde; yüz her ne kadar bir değilse de yüz rakamının birden husûle geldiğini; bunun gibi ezeli ve ebedî vücûdun da bir olduğu onun da Hakk'ın varlığı olduğu yönünde yorum getirmiştir. Yüz nasıl birden husûle gelmişse mevcûdâtın zuhûru da kendiliğinden değil, mûcîd-i vâhidin icâd ve izhârı eseridir buyurmuşlardır. Dolayısı ile deniz vücûd-u mutlak, dalgalar ve köpükler de eşyânın zuhûru olarak değerlendirilmiş; deniz-dalga ve köpükleri misâl olarak kullanılmıştır ifadesine yer vermiştir.²⁶³ Öyle ki, ifadelerden şu da anlaşılmakta; tevhîd düşüncesi ile vahdet-i vücûd doktrini birbiri ile örtüşüyor ve birbirini çağrıştıran kavramlar şeklinde karşımıza çıkıyor. Bu bakımdan tevhîd düşüncesinin vahdet-i vücûd anlayışına temel olduğunu da söylemek mümkündür.

Avni Bey de denizi bahr-i vahdet olarak zikretmiştir. Buradaki “Âb-ı zülâl”in hayat kaynağı olduğunu ve vücûd-ı mutlaka işâret ettiğini belirtmiştir.²⁶⁴ “Zülâl”in kelime manası içilmesi güzel, tatlı, latif, saf sudur. Albümin anlamına da gelmektedir.²⁶⁵ Yumurtanın akında, kanda bu yapı bulunmaktadır. Ayrıca zikir ile ağızda oluşan suya, tükürüğe de “zülâl” denmiştir. Rifâîlik tarikinde gösterilen kerâmette şiş sokulduktan sonra o noktaya, ağızda zikir ile ıslak olan bu latif sıvı, “zülâl” sürülmekte böylece kerameten bu kısımda kan veya yara izine rastlanılmamaktadır.²⁶⁶ Hâk ile bir olmuş bu muhakkık kimseler de işte böylece vahdet deryasından aldıkları “Âb-ı zülâl” zerrelere ile mahlukata bakmakta, varlığı bir ve bütün olarak görmekteler.

²⁶² Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 90.

²⁶³ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 316.

²⁶⁴ Konuk, *a.g.e.*, s. 210-211.

²⁶⁵ Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, s. 1394.

²⁶⁶ Cebecioğlu, Ethem, Ders Notları.

Bu kısımda incelediğimiz “muhakkîkleri sembolize eden “deniz-dalga, su-deniz-ırmak Metaforları, anlaşıldığı kadarı ile anlatımlarda farklı kelime ve cümlelerin sarfedilmesine rağmen şârihlerimizce benzer yorumlara tâbi olmuş, vahdet düşüncesinin anlatımında deniz-dalga Metaforu ortak bir sembolik dil olarak kullanılmıştır. Ayrıca yine Hz. Mevlânâ’nın misâl ve îzâhatlarını tekrarlayan ifâdelere yer verilmiştir.²⁶⁷

F. TATLI SU VE BALIK: ALLAH AŞKI

Allah âşıkları balığın suda yaşadığı gibi tatlı su ile hayata tutunmuşlardır. Âb-ı zülâl-i bî-rek bu tatlı suyu için kullanılmış bir diğer benzetmedir ve “Allah aşkı”nın “vahdet hâli”nin sembolü olarak kullanılır. Hak âşıkları hayatı ve rahatı sâdece vahdet halinde yakalamışlardır. Sarı Abdullah Efendi’nin anlam katmanları içerisinde verdiği bu yorum Hz. Mevlânâ’nın gönlüne akıttığı açıklamalardandır. Abdullah Efendi şerhinde vahdet deryasına müstağrak olanların mâhîler gibi onunla rahat ve hayât bulduklarını ifâde etmiştir. Abdullah Efendi’nin “orada” kelimesi yerine “onunla” ifâdesini kullanması ‘Allah ile birlikte’ olmaya dikkati çekmektedir. Aşk-ı ilâhiyyeye dalanları görenlerin, bu âşıklar devamlı bu halde bulunmaktan usanmaz mı diye sormalarına mukabil; sonsuz vahdet deryasının, tatlı muhabbet suyunun bu gibi kimseler için hayat kaynağı olduğunu ifâde etmiştir. Zîrâ erbâb-ı aşk mâsiva kuruluşundaki renk cümbüşüne, elvân elvân renklere îtibâr etmez. Kaldı ki, mâhîlerin kururlukla cenkleri vardır. O mâhîler ki, aşk-ı Hüdâ’dan gayrısını bilmez, âşklarını da iki cihâna satmazlar. Cennetten de gılmanda da, hûrîden de geçmişlerdir. Yalnız Allah’ın zâtını cemâlini umarlar. (506. beyite balıklar nasıl suya kanamazlarsa Allah âşıkları da Allah’a kanamazlar. Balıklar nasıl ki, sudan çıkınca boğulup ölürler âşıklar da mâsivâ kuruluşunda karasında bir balık gibi çırpına çırpına can verirler. Oysa Allah ile birliktelik onların canlarına şifa, rûhlarına gıdadır. Bu kimseler basiretli kimselerdir.²⁶⁸

“Basiret ehlinin nezdinde Allah’tan başka sevilen ve sevmeye layık olan yoktur. Resulün sevgisi de böyledir. Çünkü O’nun sevgisi Allah sevgisinin aynısıdır. Alimler ve müttakileri sevmekte böyledir. Çünkü, mahbubun mahbubu, mahbubdur. Zira, ayette “*İman eden kimselerin Allah’a olana sevgisi ise daha kuvvetli ve devamlıdır.*”²⁶⁹ Buyrulur. Bir meşhur hadiste ise, “*Sizden herhangi bir kimsenizin nezdinde Allah ve O’nun Resulü diğer her*

²⁶⁷Konuk, a.g.e., s. 202; Abdullah Efendi, a.g.e., c.I, varak: [126b.] (452. beyit); Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 83-84; Tâhirî’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 288-289.

²⁶⁸Abdullah Efendi, a.g.e., I., v., 140b [306. beyit]

²⁶⁹Bakara 2/165.

şeyden sevimli olmadıkça, kişi iman etmiş sayılmaz”²⁷⁰ buyrulmaktadır. Dolayısı ile Allah ve Resulü’ne (s.a.v) muhabbet her Müslüman için farzdır, bunu pek çok âyet ve hadis de desteklemektedir.

Ebu Bekir Sıddık (r.a.) der ki: “Kim ki, Allah muhabbetinin halisinden tadarsa, bu tadış onu dünya talebinden uzaklaştırır; ve bütün halktan ürkütür!” Yani “muhabbet, marifet ve idrakle mümkün olmaktadır. Kaldı ki, insan sadece tanıdığını sever. Sevmek idrak eden dirinin özelliğidir. Şayet idrak olunan, lezzet ve rahat vericiyse bu idrak edenin nezdinde mahbubdur, yani insan tabiatının ona karşı bir meyli var demektir. Şayet bu meyil kuvvetleşirse adı aşk olur.”²⁷¹

“Aşk, hayvânî, hatta daha aşağılık duygu ve düşünceleri terbiye etmenin şeraite en uygun yolu olarak benliği dönüştürür, nefis ve kişinin şeytanı, cebrâil kesilir. ‘Aşkla tevhid’ denilebilecek bu aşamaya ulaşan insan, Allah’ın tecellilerini gönül gözü ile görüp anlar.”²⁷²

Ahmed Avni Bey’in şerhine bakıldığında da derya ve balık Metaforu karşımıza yine vahdet ve hak âşıkları olarak çıkıyor. Şârih tek renkliliği tatlı su, onda müstağrak olanların ise balıklara benzediğini ve bir renkliliğe dalanların böylece hayat bulduklarını, tek renklilikten bıkip usanmadıklarını ifade eder. Yine şârih, “Âb-ı zülâl olan denizden murâdın vücud-ı mutlak ve “balıklar”dan murâdın “fânî-i fillâh” insân-ı kâmil olan Hak aşığı evliyâullah’ı işâret ettiğini beyân buyurmuştur. Yine kara âlemi kesret âlemi olarak açıklanmış, deniz ise tek renk, bahr-ı vahdet olarak yorumlanmıştır. Ve evliyâullahın karaya vuran balıklar gibi kurulukla başlarının hoş olmadığını ifade etmiştir. Zîrâ bahr-ı vahdet ehlinin kalbi, rûhu, akli, fikri, dili, hâsılı tüm hücreleri dâim zikir ile ıslaktır. Bu kimseler kendilerini unutmuşlardır.”²⁷³

Kenan Rifâî’ye göre de bu kimselerin kendi vücûdlarından fânî olmaları zaruridir. Vahdet deryasının balıkları olan Allah âşıkları sûret ve kesret âleminde ve bir renk ve şekil çokluğu içinde göz alıcı, keskin kuruluk mâsivâ ile mücâdele hâlinedirler. Onların bu hâli birlik rengindeki büyük lezzetin tadını almış bulunmalarındandır.²⁷⁴ Bu aşkın tadıdır. “Aşk, insan soyunun en hakiki niteliğidir. Kendinde ilahî sureti taşıyan Âdem’i Allah aşk ile yaratmıştır.”²⁷⁵

²⁷⁰ Buhârî, İman, 9 (nr. 16); Edeb, 42; Müslim, İman, 66 (nr. 43); Tirmizî, İman, 10. Ahmed, *Müsned*, 3/207.

²⁷¹ Gazâlî, *İhyâu’ulûmi’d-dîn*, (trc: Mehmed A. Müftüoğlu, Tuğba Neşriyat, İstanbul, 1993), IV, 507- 508.

²⁷² Schimmel, Annemarie, *İslamın Mistik Boyutları*, (trc: Ergun Kocabıyık), İstanbul: Kâbalı Yayınevi, 1999, s. 157.

²⁷³ Konuk, *a.g.e.*, I, 216 (506-509 arası beyitler).

²⁷⁴ Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 92-93.

²⁷⁵ Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, s. 156.

Tâhirü'l-Mevlevî de şerhinde balık, deniz gibi sembollerin maneviyat âleminin ince konularını anlamak ve anlatabilmek için kullanılan benzetmeler olduğunu Ahmed Avni Bey gibi ifâde etmiş; insanoğlunun değişime meyilli olduğunu, ancak vahdet halinin tek rengine meftun olan âşıkların suda saf bulaşan balıklar gibi bu deryadan çıkmak istemediklerini; “tatlı bir su lezzetindeki vahdet deryasının balığı olan zevât-ı kirâmın kesret âleminden kaçındıklarını açıklamıştır.”²⁷⁶

Bu yorumlardan da anlıyoruz ki, zevât-ı kirâm aşkla yoğrulmuş ama asla yorulmamış âşıkândır. Sevgileri pek yücedir; ihlas patentini almış çok kaliteli bir hazinedir. Zîrâ aşk kâmil düzeydeki hakiki sevgidir. Seven bu noktada varlığı zatından dolayı sever. Devamlılığına güvenilebilecek bu sevgi Hak sevgisidir. Bu anlamda Hakk’ın bizden menfaati yoktur. Dolayısıyla Hak bizi zatımızdan dolayı seven ilk sevgilidir. Bu bağlamda sevilmeğe değer yegane yakın Hak’tır. O Hak ki, sevgisine de ortak kabul etmez. “La ilâhe illallah” sözü sevmekle yaşanmaktadır. Göz, gönül O’ndan başkasını görmemekte, O’ndan başkasına tapmamaktadır. Kalbini halis hale getirmiş kul için Allah tek mahbub, mabud ve maksuttur. Hali bu olan için de dünya zindandır. Ölüm ise düğün günü adledilir. Bu gibi kimseler Hakk’ı Zâtı için sever. Bilgisinin azlığı ve çokluğu, Allah’tan gelen ihsan, yahut zorluklar, zorlamalar o kişinin sevgisinin derecesine tesir etmez. O Hakk’ı Hak ile bilmiş ve Hak için sevmiştir. Bu sevgide alış- veriş, hesap-kitap kaygısı yoktur. Sebepsiz bir sevgidir söz konusu olan. Ve bu sevgi saf ve pek kıymetli sevgidir. Onlar O’nu daha çok sevmek için yerler, rüyada O’nu görmek için uyurlar. Bu sevginin derecesi belki diğer sevmelere nazaran daha yüksektir. Allah sevgisi dünyada elde edilir. Muhabbet azığı bu âlemde toplanır. Bunun için ilk yapılması gereken şey, dünya meşgalelerinden kesilmek, Allah’tan gayrısının sevgisini kalpten çıkarmaktır. Zîrâ “Allah bir adamın göğsünde iki kalp yaratmamıştır.”²⁷⁷ Bu sebeple kalbi sahibine emanet etmelidir. Sevginin mükemmeli, kalbinin tamamıyla Allah’ı sevmesindedir. Kalbe başka sevgilerin girmesi Allah’a duyulan sevginin azalmasına neden olur. Kulun Allah’ı sevmesinin alametleri Cenab-ı Hak ile mülakatı, nafile ibâdetleri, ölümü sevmesi, Allah’ın sevdiklerini nefsinin isteklerine tercih etmesidir. Aşığa sevgilinin talepleri ne hoş gelir! O kimse dünyada mutlu olur; ahirette de insanların en mutlusu, en fazla Allah muhabbeti taşıyandır.”²⁷⁸

²⁷⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 319-320.

²⁷⁷ Ahzâb 33/4.

²⁷⁸ Gazâlî, *İhyâu ’ulûmi’ d-dîn*, (trc: Mehmed A. Müftüoğlu, Tuğba Neşriyat, İstanbul, 1993), c. 4. s. 530-535. (Muhabbet ve Üns Bölümünden özet niteliğinde)

Muhabbet sıcaklıktır, derinlerde büyüyen “ah!” dır. Muhabbetin kapısı muhabbetin eşiğidir. O eşikte durulmadıkça içeriye girilmesi kolay değildir. Muhabbet, Allah dostlarının hazineleridir. İdrak etmeliyiz ki, gözyaşları ancak Hak için dökülürse incileşir. Kimi Allah’ı seviyor diye seversek Allah’ı sevmiş oluruz. Allah’ı sevmek O’ndan bize hediyedir, ihsandır. Gözyaşlarını çarçur etmemek icab eder, gün gelip o incileri Hak için saçmak gerek. Gözyaşlarının sevinerek aktığı tek mecradır O’nun muhabbet yolu. Allah dostlarının terazileri de aldıkları da sattıkları da aşktır. “Hiçlik makamında âşık kesilen kulun “iş de sensin, sanatı da pazarı da... Âşıklar senin pazarından başka çarşıdan-pazardan bezdiler... Kapında yağmur gibi gözyaşı yağdırmadalar.”²⁷⁹

“Ateşine atıldım; yandım-yakıldım da dumanım tütmedi...

Ateşine su serptim; fayda etmedi.

Gönlümü binlerce çeşit sınadım, denedim;

Seninle buluşmaktan başka hiçbir şey hoşnut etmiyor onu.

Gönlümün aşktan çektiğini kimsecikler çekmedi”²⁸⁰

G. MUM VE ALEV: MÜRŞİD-İ KÂMİL VE İRŞAD

Hikâyede dikkat çeken bir başka sembol “mum ve alev” sembolleridir. Abdullah Efendi “mum” ile mürşid-i kâmil, “alev” ile de irşadı kastetmiştir. Eserde ‘mumun alevi’yle bize diğer kandilleri tutuşturması, alevlendirmesi, yakması anlatılmaktadır. ‘Alev’ ve ‘alevin tutuşturucu olması ile de irşad görevinin devamlılığı dikkatlere sunulmuştur. Şayet, mumun alevi gibi bir mürşid ahrete göçmüş olsa, kendisine gelen tecellî ve cezbe sonlandırılmaz, onun yerine geçen halîfeye inmeye devâm eder. Bu feyiz menbâına ulaşan halîfe, tâliplere feyiz ve cezbe aktarmayı sürdürür.²⁸¹

²⁷⁹Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Dîvân*, (trc: Abdülbâkî Gölpınarlı), İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi, 1974, s. 303.

²⁸⁰ Mevlânâ, *Dîvân*, s. 304.

²⁸¹Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir*, c. 1, s. 446 [675-676. beyitler] Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s.351.

Mürşid, kelime olarak rehber, önder, delil, kılavuz, yol gösterici, yaşlı ihtiyar, şeyh anlamlarına gelir. İrşâd ise “doğru yolu göstermek, mânâden aydınlatmak, Hak yolunu göstermek, gafletten uyandırmak, uyarmak” mânâsındadır.²⁸² İrşâdın gayesi, Hz. Peygamber (s.a.v.)’den nakil ile akla uygun ve tesirli sözler kullanarak, dini hükümleri tebliğ ve Allah’ın emirlerini talim ettirmek, mânevî rehberlik yapmak, kişiyi Allah’a yani ebedî ezeli saadete ulaştırmaktır.²⁸³

Pek çok özellikleri bulunan bu saadet rehberleri, müşid-i kâmiller, tasavvuf ilmi içerisinde üçe ayrılırlar. “Ta’lim şeyhi, sohbet şeyhi, tarikat şeyhi. Ta’lim şeyhi; tasavvufî konularda bilgi aktaran öğretmen statüsündeki sûfî kimsedir. Bu kimseler bilgileri ile insana tesir ederler. Sohbet şeyhi de; insanların konuşmalarını dinlediği hâl ve davranışları ile örnek olan kimsedir ki; bunlar da hâlleri ile insanı etkilerler. Tarikat şeyhi ise; müridini bir anne-baba hassasiyeti ile yetiştirmeye çalışan kimsedir. Bunlar terbiye, teslik, irşâd şeyhi olarak da isimlendirilirler. Bu tasniflerden tarikat şeyhi hakîkî mânâda mürşid-i kâmillerdir ki; bağlanılacaksa bu neviden şeyhlere bağlanılmalıdır.” Hakîki şeyhler Allah’ın dünyadaki halîfesi ve Hz. Peygamber (a.s.)’ın vekili durumundadırlar. Bu kâmiller, mürid ve müntesiblerinin rûh ve bedenleri üzerinde mutlak anlamda söz sahibidirler.²⁸⁴ Terbiye yöntemi olarak seyr ü sülûk, sohbet ve halveti uygularlar.²⁸⁵

Tek mutlak kemâl sahibi Allah “*Biz insanı en güzel biçimde yarattık.*”²⁸⁶; ve “*Onu düzenleyip insan şekline koyduğum ve ona rûhumdan üflediğim zaman hemen ona secde edin.*”²⁸⁷ buyuruyor. *Ahsen-i takvim*²⁸⁸ üzere yaratılmış olan insanoğlu Allah’ın esma ve sıfatlarının tecelli ettiği varlıktır. Ancak yaratılmış olması bakımından insan yine de nakıstır. “İnsan zayıf yaratılmıştır.”²⁸⁹ Bu zayıflığı insanoğlunun nefesine ve şeytana karşı direncini düşürür mahiyettedir. Dolayısı ile insanın zayıf yönlerini güçlendirmeye ihtiyacı vardır. Vahdet-i vücûd perspektifinden bakıldığında esma ve fiilleri ile malum yegane varlık Allah’ın tecelligâhı olan insan, kemâle erdiği vakit Allah’ın zât, sıfat ve esmâlarının en mükemmel mazharı haline gelir. Böylece Ahsen-i takvim sırrına erişir. Bu yönüyle varlıktan sorumlu

²⁸²Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul, Marifet Yayınları, 1995, s. 388; Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1997, s. 579; Abdürrezzak Kaşânî, *İstilahatü’s-Sûfiyye*, Kahire-1992, s. 177; Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 884. Kubbealtı, s. 571

²⁸³Buzlu, Tuğba, *İrşâd Ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri*, Çorum-2015, s. 8.

²⁸⁴ Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma’ İslâm Tasavvufu, Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*, (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul: Altınoluk Yay., 1996, s. 477.

²⁸⁵Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf Ve Tarikatlar*, s. 119.

²⁸⁶ Tîn 95/4.

²⁸⁷ Hicr 15/29; Sad 38/72.

²⁸⁸ Tîn 95/4.

²⁸⁹ Nisâ 4/28.

olması bakımından insan-ı kâmil, Allah'ın yeryüzündeki halifesi durumundadır. Vahdet-i vücûd hiyerarşisindeki ikinci basamak yani taayyün-i evvel, Hakikat-ı Muhammediyye, insan-ı kâmil mertebesidir. İnsanın hakikati burada gizlidir. Varlıktaki kemâlin zirvesi Hz. Muhammed (s.a.v.), kendisinde Allah'ın bütün isimleri, sıfatları kemâl derecesinde tafsili olarak tecelli eden tek varlıktır. Metafizik yani ontolojik anlamdaki Hakikat-ı Muhammediyye, ulaşılmak istenen en yüksek kemâlat derecesidir.²⁹⁰

Hız. Mevlânâ “Yürü git, tezelden Allah’a mensub bir dost ara (zîrâ) böyle yaparsan senin yârin Allah olur.”²⁹¹; “(Kendine bir) pîr seç ve onu, yolun bizzat kendisi bil.”²⁹² buyurmuştur. Zîrâ “Pîr”, insândaki potansiyel kemâlin işlevsel hâle geldiği bir insân prototipi olması yönüyle muhabbet, merhamet kaynağıdır. Hal böyle olunca müriddeki potansiyel muhabbet ve merhamet harekete geçer. Bu sebeptendir ki, sâlikin pîrine duyduğu bağılılık bir tür aşktır, ve bu aşk parçanın (cüzün) bütüne (külle) olan iştiyâkıdır. Bu iştiyâk esâsen kişinin kendi varlığının aslına ve kaynağına duyduğu iştiyaktır. Zîrâ, Allah'ın nûrunu alabilecek letâfete erişmiş kalb olmanın vâsıtası bir insân-ı kâmilidir. Sâlik bu kâmil pîrin gönlü vâsıtası ile nûrdan nasiplenir, mânevî hastalıklarından kurtulur. Dolayısı ile “tarikat ve tasavvufu bu işin ehli olan birinden öğrenmek zâuridir. Öyle ki, şeyhi olmayan bu yolda felâh bulamaz.”²⁹³ Şeyhin gayesi ameli çoğaltmak değil ameli ihlâs seviyesindeki bir kaliteye yükseltmektir. Şeyhe bağlanmanın ilk adımı sadakat ve samimiyettir.²⁹⁴ Bu nedenle pîr, çıkılan seyr ü sülûk yolunda son derece gerekli ve fonksiyoneldir. Bununla beraber, her ne kadar sülûk yolunu yalnız aşanlar olmuşsa bile yine de bu, pîrlerin himmetiyle olmuştur. Yani olgunlaşmak için riâyet ettiği usûller yine bu yolun kâmil pîrlerinden tevârûs etmiştir;²⁹⁵ zîrâ sülûk yolu gidenlerin ayak izleri ile doludur.²⁹⁶

Mürşid-i kâmillerin kalbi takvâ mâdeni ve ilâhî aşk menbâdır. Onlar Allah'ın zıll-i ilâhîdir. Allah için onlara gidenler o hazine den nasiplerini alırlar. Resûlullah (a.s.) “*Her şeyin bir mâdeni (menbâ) vardır; takvânın mâdeni de âriflerin kalpleridir.*”²⁹⁷; yine, Hız. Peygamber (s.a.v.) Hız. Ali’ye (r.a.), “Ey Ali senin vesilenle bir kişinin hidâyete ermesi senin

²⁹⁰Abdulkakim, Yüce, *Tasavvufta insan-ı Kâmil ve Mevlânâ, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı*, Ankara, 2005, s. 63-68.

²⁹¹ Mevlânâ Celâleddîn Rumî, *Mesnevî*, II, b., 23-4

²⁹² Mevlânâ, *Mesnevî*, I, b. 2938.

²⁹³ Küçük, Osman Nuri, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim-Benliğin Dönüşümü ve Mi’râc-ı*, İnsan yayınları, 2018, s., 587-590.

²⁹⁴ Kuşeyri, Abdülkerim, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc: Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2007, s. 723.

²⁹⁵ Küçük, *Mevlânâ’ya Göre Manevî Gelişim*, s., 589.

²⁹⁶ Mevlânâ, *Mesnevî*, VI, b. 510.

²⁹⁷ Abdullah Efendi, a.g.e., (v. 120b-121a), Teberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebîr*, XII, 234; Suyûtî, *el-Câmiu’s-Sağîr*, II, 415, (No:3720); Münâvî, *Feyzül-Kadîr*, No: 3720; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, X, 268. Geniş bilgi için bk. Selvi, Dilâver, *İrşâda Ehliyet ve Mürşid-i Kâmil*, Ankara:Semerkand Yay., 1999.

için üzerine güneşin doğup battığı her şeye sahip olmaktan daha hayırlıdır.”²⁹⁸ buyurmuştur. Bu derece önem verilen irşâd faaliyetleri, dolayısıyla insanı bir olan Allah’ın vahdet küpüne taşımaktadır.

Bu küpe taşınan müridi şeyhi, Allah’a ulaşması için özenle şekillendirebilmektedir. Şeriat ve tarikat ilminde kâmil bir mertebeye vâsıl olmaya gayret eden tâlibin nefsi hastalıklarının teşhis ve tedâvisini yapabilmektedir. Şeyh, Cenâb-ı Allah’a giden yolun tehlike, tuzak, engel, hile ve desiselerinden malumâtlıdır. Allah ve Resûlüne (s.a.v.) duyulan aşk ve iştîyâkı alevlendirme ehliyetine, liyâkatine sâhib olmakla irşâd vâzifesi üzerindedir. Mürşid-i kâmil seyr ü sülûku tamamlatabilmek, rûhun yükselmesi, nefsin ıslahı için uğraş halindedir. Pîr müridânı kâbiliyetine dikkat ederek mânevî eğitime tâbi tutar. O müridinin babasıdır ve müridi de onun mânevî genlerini taşıyan evlâdıdır.²⁹⁹ “Ednası kişiye tövbe telkîn eder ve nefsin emmârelikten levvâme mertebesine yükseltir. Âlâsı ise kişiyi mertebe mertebe terakkî ettirerek nefs-i sâfiyyeye ulaşmasına vesîle olur. İçindeki kıymetli cevheri açığa çıkarır da o kimse de pîri gibi sırlı bir iksîr olur.”³⁰⁰

Sühreverdî, mürşidi Ebü’n-Necib es-Sühreverdî’nin, ashabından birine, “Müridlerden birine ancak kalben ve halen en safi olduğu vakitte konuş” tavsiyesinin naklettikten sonra der ki: “Bu faydalı bir vasiyettir. Çünkü söylenen söz, toprağa düşen buğday tanesi gibi müridin kulağına düşer. Müridlerin öyleleri vardır ki, onun için sade kulluk, bedenî ameller ve iyilerin yolu uygun ve güzel olur. Yine müridlerden bazıları da kurbiyyet hâline ve kalbî amelle yüce muameleler için seçilmiş mukarrebunların yoluna uygun kabiliyet sâhibidir. Ebrâr ve Mukarrebûnların her birisi için bir başlangıç ve bir de nihayet noktası vardır. İşte mürşid-i kâmil bâtınlara nazar ve vukûfiyet sâhibidir. Her şahsa neyin güzel ve uygun olduğunu bilir.”³⁰¹

Buradan da hareketle diyebiliriz ki; şeyhin yöneldiği asıl nokta rûhtur. O, ruhi yolla müridin istidâdına göre, Hz. Peygamber’i (s.a.v) örnek alarak müridin mizacındaki sertliği gidermeye ve ahlakını güzelleştirmeye çalışır. Gerçek şeyh mânevî bir silsile ile Hz. Peygamber’e (s.a.v) bağlıdır; bağlı olması aranır. Bu durum, salık için emniyet olduğu gibi,

²⁹⁸ Buhari, Cihad, 143.

²⁹⁹ İz, Mahir, *Tasavvuf*, İstanbul: Kitapevi, 2000, s.156; Yılmaz, Hasan Kâmil, *Anahatları İle Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyât, 1997, s. 184.

³⁰⁰ Konuk, Ahmed Avni, *Tedbirat-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayan: Mustafa Tahralı), İstanbul: İz Yay., 1992, s. 399.

³⁰¹ Geniş izah için bk. Sühreverdî, Şihabüddin, *Avârifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf* (trc: Dilâver Selvi), İstanbul: Semerkand Yay., 2011, 8. Baskı, s. 536-537.

İslam tasavvufunu diğer mistik hareketlerden ayırana önemli bir özelliktir.³⁰²Hakîki bir şeyh Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyyenin ışığından asla ayrılmaz, az yer, az uyur, az konuşur; namaz, oruç, hac, zekat nevî ibâdetleri yapmaya düşkün olur. Devâmlı olarak tefekkür ederek, Allah'ın büyüklüğünü hatırlından bir an çıkarmaz ve sürekli Allah'ı zikreder. Bir tarikat şeyhi ayırıcı değil birleştiricidir. İslâm kardeşliğini güçlendirir. Kimseyi işinden gücünden uzaklaşmaya sevk etmezler. Şeyhler güzel ahlaklı, itidâlli, mevkî ve makâm hırsından halas olmuştur. Malâyânî ile vaktini heba etmez, zarîf, latîf, takva sahibi ve nûr yüzlüdürler. Bakıldığında Allah'ı hatırlatırlar. Bütün bunlar bir kimsenin mürşid olduğunun en önemli göstergelerindendir.³⁰³

H. İSÂ KÜPÜNDE BOYANAN YÜZ RENKLİ GÖMLEK

Hikâyede geçen bir diğer sembol de “İsâ küpünde boyanan yüz renkli gömlek” meteforudur. Bu sembolü şârihlerimiz anlam katmanları içinde değerlendirmiştir. Ahmed Avni Konuk, İsâ küpündeki tek renkliliği saf ve berrak olan nübüvvet nûru olarak ifâde etmiş muhakkiklerin bu safa küpünde latîf ve sâde renkli olduğunu, böylece karmaşık bâtıldan kurtulduklarını izah etmiştir.³⁰⁴

Tâhirü'l-Mevlevî de İsâ küpünü rengarenk kumaşların çıktığı vahdet küpüne teşbih etmiş; her türlü renk ve şekilde mahlukların zuhûr ettiğini ve eşyada görülen kesretin tek kaynağının vahdet olduğunu anlatmıştır.³⁰⁵

İlgili beyitlere topluca mânâ veren Kenan Rifâî de aynı şekilde yorumlarında İsâ küpündeki tek rengi vahdet olarak açıklamıştır. İsâ'nın mizaç küpündeki tek renk olan hakikat ehlinde, nefsin ihtiras ve ihtilâflarının zıt renklerinden eser kalmayacağını, birlik nûru ile aydınlanacaklarını ifade etmiştir. Dolayısıyla hakikat erenlerinin bu tek renk deryada bulunmaktan haz aldıklarını beyan buyurmuşlardır.³⁰⁶

Hak yolunu göstermek için varlığını eriten zevk ve vicdan sâhibi muhakkiklerin irşâd etme yönünü açıklamak amacıyla Abdullah Efendi “İsâ küpünde boyanan yüz renkli gömlek” sembolünü anlam katmanları içinde şöyle açıklamıştır: ‘Mürşid’ ‘İsâ’nın küpü’ gibidir. Tâlipler kendisine yöneldiğinde her birisinin kalbine Allah aşkını nakşeder, zâhir ve

³⁰² Selvi, Dilaver, *Kur'an ve Tasavvuf*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017, s.310-311.

³⁰³ Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 118-119.

³⁰⁴ Konuk, Ahmed Avni, *a.g.e.*, s., 211. (506. Beyit)

³⁰⁵ Tâhirül Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 318 (505. Beyit).

³⁰⁶ Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 92-93 (505 – 527arası beyitler).

bâtınlarındaki nefsânî duygu, düşünceleri, beşerî sıfatlara âit boyaları kaldırır. Îsâ'ın küpü"ndeki tek renklilikten murâd, nübüvvet ve şerî'atıdır. Çok renklilik ise ümmetin ahlakındaki çeşitliliği ifâde eder. Her türden insan bu küpün içinde nefsinin hastalıklarından kurtulup tevhîd nuruna kavuşurlar. Aynı şekilde mürşid-i kâmil fabrikasına giren kimse de buradan aldığı feyiz ve bereket ile "havâtır-ı nefsânîyye ve elvân-ı sıfât-ı beşerriyye"den kurtulur, kâmil bir insan olarak toplum içinde yer alır. Bu insân-ı kâmil fabrikasına giren nûr-u muhabbetullah'a erişerek tevhîdin tek renkliliğine ulaşır.³⁰⁷

I. AMBARDAKİ BUĞDAYI ÇALAN FÂRE SEMBOLÜ

İnsân, kâmil olma yolunda ilerlerken bu seyrine yani Allah'a varma gayretlerine engel olan aldatıcı unsurların başında kişinin kendi nefsi bulunmaktadır. Nefis dışarıdaki şeytanın içerdeki en sadık casusudur. Öyle ki, bu casus insanı şeytandan daha büyük zararlara uğratacak kadar tehlikelidir.

Dolayısı ile Hz. Mevlânâ'nın bu tehlikeye dikkat çekmek için verdiği fâre sembolü bize kötülüklerin asıl azmettiricisini işâret etmektedir. Fâreler çok iyi duyar ve çok iyi koku alırlar. Fârelerin tükürüklerinde insan veya hayvan tenini hissizleştiren bir salgı bulunmaktadır. Ve kesici dişlerinin yüzeyi aşındıkça yenilenebilmektedir. Özellikleri bakımından benzerlikler gösteren nefis fâresi de içimizden geçirdiğimizi işitip, kokusunu almaktadır. Avını uyuşturarak hakkından gelen, içimizin korunaklı bu varlığının dişleri her daim bileğilidir. Dolayısı ile Hz. Mevânâ'nın asırlar evvelinden böyle bir sembolü kullanması ve şârihlerimizin yorumlarda bulunması bizim iç dünyamızdaki fârelere dikkati çekmektedir.

Bu manada yorumda bulunan şârihlerimizden Kenan Rifâî, "ambardaki buğdayı çalan fâre" sembolünü insan vücûduna ve gönlünü ise ambara teşbih etmiştir. Şârihe göre buğdaydan murad da rûhun muvaffak olduğu çalışmalar, îmân ve ihlâstır. Fâre ise nefistir. Şerhde, Yahûdî vezîrin şeytanlıkla Hıristiyanları aldattığı gibi insan vücûdunu kullanan yani beden arzu ve isteklerinden yola çıkarak hareket eden nefiste şeytanla uyuşan savaş kodları ile rûhun iyi hareketlerini adım adım kötüye sevk edip; yapmış olduğu iyilikleri de yok eder. Bu durumda öncelikli olarak fârenin içeriye sızamayacağı bir gönül hazırlamalı ve fâreden de temizlemelidir. Îmân ve ihlâs kapanları kurulu olarak gönül kapısında bekletilmeli gelen fâre içeri girememelidir. Yani nefsin sapkınlıklarından, hatta nefisten kurtulmak gerekmektedir.

³⁰⁷Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, c. 1, s., 83. [140a.-140b.] (505. Beyit); Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 352.

Yine şârih “Kalp huzurda olmadıkça namaz, namaz olmaz” hadîs-i şerîfini kalb kıblesi olan Allah’a tam döndüğü vakit huzurunda bulunduğu varlıkta erir. Gönül ambarının deliklerini fark eden kul buraları eli dili gözü kulağı ile iman ve ihlas ile tıkar. Hristiyanların vezîre aldandığı gibi aldanmamak için kendi düşüncelerini devamlı kontrol eder; ben bunu neden yaptım. Allah için mi yoksa başka bir amacım mı vardı diye. Kalbinde Allah aşkının yakıcı ateşi kendisinde bulunan kimse hakîkatte iyi ile kötüyü kalp ile hâlisi sezen ve seçen bir rûha sahiptir. Vezîre kanan avâm gibi aldanmaya elverişli ve ham rûhlu değillerdir.³⁰⁸

Pişmemiş, olgunlaşmamış avâm eşyayı da olayları da olduğundan farklı görür. Varlığın arkasındaki sırta vakıf değillerdir. Nefsin hîle ve tuzaklarından habersiz bu kimseler eve giren hırsız için feryat figan koparıırken gönül sarayını talan eden, ahiret rızkını hebâ eden fâreden haberi bile yoktur. Yine bu duruma dikkat çeken şârihimiz Ahmed Avni Bey de konu ile ilgili benzer yorumlarda bulunmuş; insan kalbini ambara, sıdk ve ihlası buğdaya, iblîs laini fareye benzetilmiştir. Sıdk ve ihlas kalbde güç elde ettikçe gönül gözü açılır. Bu ilâhi bir kuraldır. Sâliklerin kalbindeki azdan çoktan sıdk ve ihlasın kuvvetlenememesinin kalb gözünün aralanamamasının, melekût âlemine açılamamasının nedeni her gün kalb ambarına sızan ve oradaki buğdayları aşırın fâre yani şeytanın vesveseleridir. Bu durumda sâlik ilk etapta hâvatır-ı fâside ve şeytan vesveselerinden kurtulmalı, onların emirlerine tâbi’ olmaktan kaçınmalıdır. Nitekim hadîs-i şerîfde “*Namaz ancak kalbin huzuru ile tamam olur*” şeklinde buyrulan hadîs-i şerîf için şârih; namazı kılmakla her ne kadar ilâhî emir yerine getirilmiş olsa da; içerde fâre işbirlikçisi, düşmanı, yiyicisi var iken namaz seni alay-ı illiyine taşıyamaz, senin derecenin artmasına vesile olamaz şeklinde yorum getirmiştir.³⁰⁹

Tâhirü’l-Mevlevî de konuyu şerhinde benzer cümlelerle şöyle ifâdelendirmiştir: “Yıllardır yaptığımız tâat ve ibâdetler eğer yapıldığı halîyle dursalar idi şimdiye kadar baya bir yekûn tutardı. Ancak anlaşılıyor ki, bir taraftan topladığımız iyi ameller diğer taraftan kayba uğramış, sevabı ve iyi tesîrleri uçup gitmiştir. Gönül zevki ve kalb huzûru dağılmıştır. Zîrâ sadrımıza yerleşen vesveseci şeytan ambara girmiş hırsız fâre gibi açtığı delik sayesinde ambarı da içindekileri de mahvetmiştir. Geriye ise iyi amelin ifâsına çalışmaktan beden yorgunluğu ve yıpranması kalmıştır. Kabul olunuyorsa ancak farzları edadan başkaca elde avuçta bir şey kalmamıştır. Manevî hazlar ve hakîkat neş’esi yakalanamamıştır. Ancak durum böyle bile olsa Allah’ın emirlerini yerine getirmeye çalışılmalıdır. Zîrâ kişinin “gerçek tövbesi çektiği tövbeler arasında gizlidir”; kalb huzuru ile kıldığını namaz da kıldığını namazlar arasına

³⁰⁸ Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 74.

³⁰⁹Konuk, Ahmed Avni, a.g.e., s.189.

sırlanmıştır. Bu sebeple ambarı hırsız fâreye bırakamak olmaz. Elimizden, dilimizden geldiğince gayret etmeliyiz. Zîrâ gayret kuldan yardım Allah'tandır. Dolayısı ile öncelikle şeytanın vesveselerine mahal verecek delikler kapatılmalıdır. Diğer şârihlerimiz gibi Tahirü'l-Mevlevî de, Mevlânâ'nın dikkatimizi çektiği Hz. Peygamber (s.a.v.)'in "Namaz ancak kalb huzûru ile olur" meâlindeki hadisini tekrar etmiş ve kalb huzûrda olmadan namazda kemâle ulaşamayacağı namazın hakikatine erişilemeyeceğini açıklamıştır.³¹⁰

Sarı Abdullah Efendi'ye gelince ise diğer şerhleri kapsarcasına açıklamalarda bulunmuş; sâlih âmellerin şeytândan korunması gerektiğini vurgulamış, bu minvâl üzere şerhini dereceli bir anlatım şekli ile gerçekleştirmiştir.

Şârihe göre, burada bir manada ambar insanın vücudunun, buğday sâlih amellerin sembolüdür. Buna göre bizim hayatımız sâlih amellerle doludur sanırsınız; ancak âhrette mîzân kefesinde tartıldığında telef olduğu âşikar olur. Çünkü ibâdet yapılmışsa da nûr açığa çıkamamıştır.

Bir başka mânâda ambar vücûddur; buğday ibâdetin zevki, nûru yani eseridir. Yine fâre de azılı hırsız şeytânın sembolü olarak yorumlanmıştır.

[*Şeytân* كَمَا قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّ الشَّيْطَانَ لِيَجْزِيَ مِنْ ابْنِ آدَمَ نَجْرَى الدَّوَامِ، إِلَى آخِرِ الْحَدِيثِ *Âdemoğlunun damarlarında kanın dolaştığı gibi dolaşır*]³¹¹ hâdis-i şerîfini delil olarak kullanan şârihimiz, diğer bir anlam katmanında ise "ambar"ı gönlün, "buğday"ı kalb huzûru ve zevkinin, "fâre"yi de nefis ve şeytânın sembolü olarak açıklamıştır. Fâre sıfatlı nefis ve iblis kötü düşünceler ile kalb ambarımızı kemirmiş her yerinde delikler oluşturmuştur. Nefsin fikirleri (hevâcis) ve şeytânın sinsi fısıltılarına aldanış, ibâdetin rûhunu bir girdap gibi içine çekmiş, böylece ibâdet zevksiz, tatsız tuzsuz, sadece şekilî olarak kalmıştır. Bu yorumun bir benzerini Bursevî'nin şerhinde görmek de mümkündür.³¹² Zîrâ "vücûd ambarında" "amel hubûbatını" fâreler zayi etmemiş olsaydı gönül bahar kokan zevk, şevk; sıdk ve sâfayla dopdolu olurdu.³¹³ O halde ürkütücü fârelerden kurtulmanın bir yolunu bulmak şarttır. Gerekirse onları içine zehir katılmış kıyma ile etkisiz hale getirmelidir. Bunun için nefsin hile ve tuzaklarından Allah'a sığınmak salih ve sıdıklarla berâberlik fâreleri uyuşturur, halsizleştirir ve felce uğratar. Sâlih amellerin sonucuna ilişkin; لَوْلَا ان الشَّيَاطِينَ كَمَا قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ، [Eğer şeytanlar Âdemoğullarının kalplerini يحومون على قلوب بني آدم لنظروا إلى ملكوت السموات]

³¹⁰ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 257-260.

³¹¹ Müslim, nr. 2175.

³¹² Bursevî, İsmail Hakkı, *Ruhu 'l-Mesnevî*, II, s.73.

³¹³ Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, v. (111a-111b), [378-385. beyitler]; Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 352-353.

sarmasaydı göklerin melekûtuna bakarlardı.]³¹⁴ hâdis-i şerîfi ile konuya açıklık getiren Abdullah Efendi, bu şekilde kişinin sâlih âmellerini nefis ve şeytândan koruyabileceğini ve kalbinin aşk, şevk, sıdk ve sefâ ile dolup taşacağını ifâde buyurmuşlardır.

İ. ÇAKMAKA TAŞINDAN ÇIKAN KIVILCIMLARI SÖNDÜRMEMEYE ÇALIŞAN HIRSIZIN KARANLIK PARMAĞI SEMBOLÜ

Bir sâlikin en büyük gayesi ilâhî aşktır. Zîrâ fenâfillaha aşk ile ulaşılır. Kişide samimiyet ihlas varsa aşka yol bulur. İhlas ve sadakatle Allah’a kul olmak ibâdetlere devam etmek aşığı mâşuğuna kavuşturur. Kemâl derecesine varmış îmân ile yapılan tâ’at ve ibâdetlerden nûrlar, kıvılcımlar açığa çıkar. O kıvılcımlar gönlü tutuşturur, yakar; böylece meydana gelen aşk ve cezbe nûrları kişiyi Allah’a götürür.

Ahmed Avni Bey konuyla ilgili beyitlerde vücûdu, çakmak taşına ve a’mâl-i sâlihayı, çakmak demirine, gönlü, fitile ve kıvılcımı, a’mâl-i sâlihanın nûrâniyyetine teşbih buyurmuştur. Şârih Hz. Âdem’in en büyük düşmanı olan hasetçi iblis lâinin yeryüzünde bir insân-ı kâmil yetişmesin diye, kalbe aks eden sâlih amellerin nûrâniyetini, kıvılcımlarını gizli bir hırsız olarak, karanlık tabîatıyla, nefsimizin kendisi ile örtüşen riyâ ve ucub gibi parmaklarını kullanarak söndürür şeklinde yorumda bulunmuştur.³¹⁵

Tâhirü’l-Mevlevî ise Hz. Mevlânâ’nın, kalbin aydınlanmasını, kalbin gaflet uykularından uyandırılmasına; tâat ve ibâdeti de çakmağın çakılıp, içimizdeki aydınlanmayı sağlayacak kıvılcımın çıkmasına ve fitilin tutuşmasına benzetmiş, daha kibritin, muma veya kandilin fitiline dokundurulmadan önce söndürülmesi gibi karanlıkta gizlenmiş olan hırsız şeytânın, insanoğluna verdiği vesvese ve telkinlerle tâat ve ibâdetlerinin nûrânî kıvılcımlarını söndürdüğü yönünde, diğer şârihlerimizle benzer yorumlarda bulunmuştur.³¹⁶

Kenan Rıfâî de şerhinde kıvılcımları söndüren şeytânın yerine ondan daha da tehlikeli olan nefsi yerleştirerek açıklamalarda bulunmuştur. Şârih nefsânî ihtirasların, bitmek bilmeyen arzu ve isteklerin, uzun emellerin, dünyalıkların görünmeyen siyah elbiseler giyinmiş hırsızlar misâli temiz kalpli gönüllere atlayan kıvılcımları, yani Allah aşkının nûrlarını söndürdüğünü ifâde etmiştir. Yine, şârihe göre Hak aşkının tam ortasında bulunan ateş hâline gelmiş demir, mürşid-i kâmillerdir. Allah aşkı ile kor olmuş bu demir yalnız

³¹⁴ Ahmed, *Müsned*, 2/353; Zebîdî, *İthâfî’s-Sâde*, 4/190; 5/24.

³¹⁵ Konuk, *a.g.e.*, s. 190.

³¹⁶ Tâhirü’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 261.

Rabbinin istediği yönde eğilir, bükülür. Ve istidâdı olana bu demirden çıkan yıldız gibi kıvılcımlar âdeta koşar. Ancak ne yazık ki, gözleri ve gönülleri her türlü ışıktan yoksun etmeye çalışanlar o kadar çoktur ki, akıllıca olanı şerlerinden Allah’a sığınarak tedbirli hareket etmektir. Böylece kişi Hakk’ın cezbesiyle, aşkıyla kıvılcımlanan gönlünü hırsızlardan sakınmış olur ve tuzaklara düşmez.³¹⁷

Sarı Abdullah Efendi’de de yine anlam katmanları ile sembollerin açıklandığını görmekteyiz. Şârih bir anlam derecesinde çakmak taşını pîre, çakmak taşından çıkan kıvılcımı ise pîrin nazarına teşbîh etmiştir. Bir mürşid-i kâmilin bakışındaki aşk ateşi ve cezbe nûrları kabiliyeti olan sâlikin gönlünü tutuşturur.

Bir başka anlam derecesinde ise şârih, çakmak taşını pîrin nutkuna, kıvılcımları ise cezbe nûrlarına, yanışı tâlibin hararetlenen kalbine, hırsız mäsivâyâ, yani Allah’ı devre dışı bırakan her türlü şeye, karanlığı ise beşeriyet ve tabiat hükümlerine teşbîh etmiştir. Benzer yorumları Bursevî’nin şerhinde de görmek mümkündür. Bursevî, age.,II, 81-82. Şayet bir sâlik samimi duygular ile mürşidinin sohbetine dahil olur, kalb kovasını onun kor haline gelmiş kalbine doğru uzatırsa gönlünde cezbe nûrları parlamaya başlar. Fakat sâlik halihazırda nefsinin arzu ve isteklerinin kalbine çektiği karalıklardan kurtulamamış ise gönlünde bir ışık hâsıl olmaz, nefsi bir bulut gibi şeyhinden gelen cezbe nûrlarının, önünü kapatır.

Diğer bir anlam kurgusunda da, çakmak taşı, tâlibin tââtının, çakmak taşından çıkan kıvılcımlar tâatın nûrlarının; karanlık, nefsâniyetin, hırsız, şeytanın vesvesesinin sembolü olarak kullanılmıştır. İb’âdetin nûrları ile âşka istidâdı olanın kalbi yanar ve nûrlanır. Şayet nefsâniliğin simsiyah örtüsüne bürünmüş gizli hırsız, ışığı yakalamış kalbe vesvese parmağı ile müdahale ederse; kalbdeki rûhânî aydınlanma gereği gibi zevk edemez, söner ve kaybolur.³¹⁸

Eğer hergün ihlas ile gelen amel buğdayları zayi olmasa, şeytan vesvesesine yem olmasa gönül ambarı pür zevk ü şevk olur; sıdk ve sefâyla dopdolu olurdu. Zîrâ damlaya damlaya göl olur. Demek ki, gizli karanlık bir el bu damlaları çalmada. İşte Hz. Mevlânâ bu

³¹⁷ Rifâî, *Şerhli Mesnevî*, s. 74.

³¹⁸ Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir*, c. I, s.316-320 [378-385. beyitler] (varak 112b.); Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 353.

ma'nâyı açıklamak için "çakmak taşından çıkan kıvılcımları söndürmeye çalışan hırsızın karanlık parmağı" sembolüne yer vermiştir.³¹⁹

Hız. Pîr, avamın zâhir bilgi ile yetinmesini ve bu durumun basîrt gücünü engellemesi hakkında kaleme aldığı "halîfe ve Leylâ hikâyesi ve "kuşun gölgesini avlamaya çalışan ebleh avcı" sembolleri karşımıza çıkar.

J. HALÎFE ve LEYLÂ HİKÂYESİ

Meşhur hikâyede Mecnûn'un aşkı dillere destandır. Leylâ'yı merak eden halife bir vesile ile Leylâ'yla karşılaşır ve: "Mecnûn'un sevdasından perişan olduğu, aklını yitirdiği kişi sen misin! Sen öyle ahım şahım güzel de değilmişsin." diye gördüklerini söyler.

Bu hikâyede Leylâ ve halife sembolleri nazar-ı dikkate verilmiştir.

Sarı Abdullah Efendi, halîfenin Leylâ'ya dair bilgisini "zâhir ilim"³²⁰ olarak değerlendirmiş; zâhirî ilimlerin cehâlet ve gafletten ibâret olduğunu ifâde etmiştir. Bu noktada, günümüzde bombaların yapılması, nesillerin, hayvanatın, nebâdatın gen dengeleri ile oynanması, dîni tahrifler, tahribât ve yok etmeye programlanmış zihniyet yapısının, Allah'tan uzaklaştıran, faydadan ziyade zararlı ilimleri, hakîkâten cehâlet ve gafletin acı örneklerinden sayılabilir. Dolayısı ile şârihe göre zâhirî ilme vâkıf olanlar aslında zan sâhibi kimselerdir. Kendilerinin ilim sahibi olduklarını zannetmektedirler. Oysa Hakîkî bilgi, Hak bilgisi bâtinî ilimdir.³²¹ Bu ilmi tahsil usûlünün başı bilmediğini bilmek; ilmin sahibinin Cenâb-ı Hak olduğunu idrak etmektir. Kişi bu noktada Allah'ın bildirmesi ile bilir, bildiklerini de yine Allah yolunda fonksiyonel hale getirir. Kendindeki, potansiyellerini, istidâtlarını keşfeder, içindeki gizli hazineyi araştırır, bulur, ve derinliklerindeki hakikat bilgisine erişir şeklinde yorumlara yer vermiştir.³²²

Tâhirü'l-Mevlevî ise Şeyh Sa'dî'nin; "Halîfe, Leylâ'nın güzelliğine Mecnûn gözü penceresinden bakmalıdır" sözünden hareketle yorum getirmiş ve Leylâ'ya Mecnûn olarak bakmak gerektiğini, aksi halde Leylâ'nın hakikatteki cemâlini göremeyeceğini ifâde etmiştir. Şârih buna göre, Abdullah Efendi'den farklı olarak, Leylâ'nın gerçek yüzünü Ashâb-ı Kehf

³¹⁹ Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir*, c. I, varak 112b.

³²⁰ Zâhirî ilimler: İslâm âlimleri ilimleri ikiye ayırmış ve okuyarak, çalışarak, araştırma yaparak edinilen, öğrenilen ilimlere verilen genel addır. Mantık, matematik, fizik, kimyâ, biyoloji, geometri gibi fen bilgilerinin yanı sıra, kelâm, fıkıh, tefsîr gibi dînî ilimler bu guruba girmektedir. (*Dînî Terimler Sözlüğü*, c. 2. s. 307.)

³²¹ Bâtinî ilim: Tasavvuf ilminine verilen genel isimdir. Konu ile ilgili Serrâc Tûsî; zâhir ve bâtin ilimlerini birbirinden soyutlamanın uygun olmayacağını, zîrâ bu ilimlerin sıhhatlerini kanıtlayan Kur'an ve sünnetten delillerin olduğunu ifâde etmiştir. Tûsî, *el-Lüma'*, s. 23-24.

³²² Abdullah Efendi, *a.g.e.*, c. I, v.118a-118b., 412. beyit; Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 354.

gibi olan gizli Allah dostlarına; Mecnûn'u ise bu gizli velileri tanıyabilen sâdık, âşık gönüllü ârif kimselere teşbih etmiştir.³²³ Açıklamalarında evliyâların her devirde bulunduğunu ifâde için: “*Ashab-ı Kehf'in varlığı, geçmiş zamana münhasır değildir. Hala da Ashab-ı Kehf'ten sayılacak kimseler vardır ki, hem mağarası, hem yâri, onunla beraberdir. Lakin onları göreceğ göz lazımdır.*” Buyurmuş; Allah dostlarını tanımak için gözden göze fark olduğunu haber veren şârih şöyle devâm etmiştir: “*Bazısı sureti, yani eşyayı müşahade eder de, manaya karşı kapalı kalır. Sonra muhabbet ve nefret gibi hisler de hakiki görüşe mani olur. “Rıza gözü ve muhabbetle bakış, her türlü ayıbı görmekten acizdir. Nitekim gazap gözü de bütün kötülükleri görür ve meydana kor.”*”

Benzer ifâdeler ile Kenan Rifâî de Allah dostlarına dikkat çekmiş ve Leylâ olan Hak dostlarının hakikatlerini, içlerindeki ilâhî güzellikleri görmek için Mecnûn olmak lazım geldiğini, onun berrak gönül gözleri ile Leylâ'ya bakmak gerektiğini ifâde etmiştir. Oysa halîfe, baş gözü ile bakmıştı Leylâ'ya. Bu bakışla Halife, Leylâ'nın dış güzelliğine karşı uyanık, iç güzelliğine karşı ise uykuda idi. Bir rûh, mânâlara, sır ve yüceliklere uyanık olduğu oranda Allah'a yakındır. Şayet varlıkların maddelerine karşı uyanıklık sergilemek, hikmetlere gönül gözünü kapatmaya sebebiyet verir. Bu durum dikkat dağınıklığına, zihin, gönül bulanıklığına, geçici zevkler ve aşağılık duyguların davranışa dönüşmesine neden olur; beraberinde de kişiyi şeytanî hislere ve düşüncelere sevk eder. İşte bunun farkında olan veliler de gözlerini dünyaya kapatmış rûhlarının mânâ âlemine açılmasına fırsat vermiş kimselerdir.³²⁴ Bundan dolayıdır ki, velinin uykusu bile ibadet sayılmıştır.³²⁵ Zîrâ bu uyku şeytanın ve avenesinin hilesini bozacak niteliktedir, şeklindeki açıklamalarına yer vermiştir.

Ahmed Avni Bey ise şerhinde sembolleri ontolojik açıdan ele almış ve halîfenin Allah hakkında dalgın bir uyku içinde olanları temsil ettiğini, bu nedenle Leyâ'nın güzelliğini göremediklerini ifâde etmiştir. Açıklamasında bu kimselerin uyanıklığının dünya ve içindekilere yönelik olduğunu, bunun ise şeytânın taarruzu tehlikesini doğurduğunu beyan buyurmuştur. Devamında da bir rüya âlemi olan âlem-i hayâlde şeytânın hayâlini yani insanı Allah'tan uzaklaştıran şeyleri hûrî gibi görmenin ve zevk tohumlarını bu çorak topraklara dökmenin o kimsenin âkıbetine zarar verdiğini bu ihtilâmdan geriye ise baş ağrısı, yorgunluk ve pisenmenin kaldığını ifâde buyurmuştur.³²⁶ Bu anlamda denebilir ki; uyku sırasında da

³²³ Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul: Selam Yayınları, 1971, I, 271-272

³²⁴ Rifâî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 194-195.

³²⁵ Rivayetin aslı, “*Âlimin uykusu ibadettir*” şeklindedir. Bk. Aclûnî, *Kesfu'l-Hafa*, nr. 2865.

³²⁶ Konuk, Ahmed Avni, *a.g.e.*, s.194-195.

uyanikken de Allah dostları şeytanın, mâsivânın koynuna girmez; aynı zamanda şeytan, mâsivâ da Hakk’a uyanık kimselerin koynuna giremeye yol bulamaz.

K. EBLEH AVCI

Hiz. Mevlânâ’nın hakikatleri aktarmak maksadıyla kullandığı bir diğer sembol de “ebleh avcı” sembolüdür.

Abdullah Efendi şerhinde; “Ebleh avcı” semâda uçan kuşun gölgesini izleyen ahmak bir avcıdır. Avcı, kuşu avlamak maksadıyla gölgeyi ok yağmuruna tutar. Bu anlatımda “kuş”tan murad Allah’ın “isim ve sıfatlarıdır”. “Gölge” ise dünyanın sembolüdür. “Ebleh avcı” da dünyaya kendini kaptırmış, âdeta onun sadık hizmetkârı olmuş kişiyi temsil eder. Avcının attığı oklar nefesinin ifâdesidir. Onun “ömür tirkeşi” “nefes okları” ile dolu iken, her attığı ok tirkeşini boşaltır. Mâsivâ çamuruna batmış bu kimse böylece ömrünü boş yere tüketip durur.³²⁷

Buradaki sembollere baktığımızda dikkatimizi çeken en önemli unsur Allah’ın isim ve sıfatlarını temsil eden “kuş” sembolüdür. “*En güzel isimler (el-esmâü’l-hüsna) Allah’ındır. O halde O’na o güzel isimlerle dua edin...*” (Araf 7/180.) “Cenâb-ı Hakk’ın bitmez tükenmez, sayılara gelmez isimleri ve sıfatları vardır. Bunlardan 99 tanesi Esmâ-i Hüsnâ diye mazbûr ve meşhûrdur.”³²⁸ şeklinde aktarımda bulunan Tâhirü’l-Mevlevî de kuştan maksadın Allah’ın isim ve sıfatları olduğunu, gölgenin ise onların mezâhiri olan eşyâyı temsil ettiğini beyan eder. Kuşu görmeyip de gölgesini yakalamaya çalışmak kuşun zâhirine değil mazharına yönelmek demektir ki; buda boşa koşan avcı gibi dünyâyâ gönül bağlayanların mahrûmiyetine sebeptir. Şâyet illa bir gölgenin peşinden gidilecekse zıll-i İlâhî olan halîfe-i Hakk’ın izinden gitmelidir. İrâde ve arzularını Allah’ın rızası için yok etmiş, insân-ı kâmil, bir insanın mürebbîsi ve mürşidi olursa, o kişi kuşun gölgesinin peşinde koşup yorulmaktan kurtulur. Zîrâ bu gibi kimseler hakikat güneşinin gölgesidir ve Allah yolunda diridirler; dünyaya karşı ise ölmüşlerdir.³²⁹

³²⁷Abdullah Efendi, a.g.e., , c. I, s. 332-333, (420-424. Beyitler); Aytekin, *Sarı Abdullah Efendi*, s. 354.

³²⁸ Tâhirü’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, I, 275.

³²⁹ Tâhirü’l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, c.I, s. 275-277.

Dünyaya ölmüş olan sufilerin bakış açısı ile Allah'ın isim ve sıfatları celâlî ve cemâlî olarak kategorize edilmektedir.³³⁰ Mun'im, Hâdî gibi Allah'ın ihsân, lutuf ve rahmetiyle ilgili sıfatlar, Cemâlî sıfatlar Müntakım, Mudîl gibi kahır, izzet ve azametle ilgili sıfatlar ise Celâlî sıfatlar olarak sınıflandırılmıştır. Tüm yaratılmışlar ilâhî isimlerin tezâhürüyle var olmaktadır. Zât ise kendi kendine vardır; esmâ, sıfât, na't da Allah ile mevcûttur. Zât'ın varlığına muhtaç olan eşya ve mahlûkât aynı zamanda Zât'ın niteliklerini bize yansıtır. Bu anlamda Hakk'ın halk ile münâsebeti esmâ, sıfât ve na'tla mümkündür. Buradan da anlaşılıyor ki; Allah'ın sıfatları, ne onun Zât'ıdır, ne de Zât'ından gayrıdır. Ancak diğer taraftan da bütün bu özellikler Allah'ın zât'ı ile halk arasında bir perde niteliğindedir.³³¹

Bu perdelenmeler mevzu bahis olurken Abdullah Efendi'nin şerh-i şerîfnde bir esmâ dikkat çekici olarak karşımıza çıkmaktadır. O esmâ da "Hû" ism-i şerîfidir. Abdullah Efendi "Hû" esmasının ism-i â'zam olduğunu açıklamış ve "Hû" ismine yönelik şu ifâdelerde bulunmuştur: " 'Hû' bir isimdir ki, zâhîrîn bâtını ve bâtının zâhîridir. Ve kelime-i celâlede olan elif ve lâm mâ-beyninde; sırdan sırâ ve hakikatden hakîkate bir sırr-ı hafî vardır. Ve beyne'l-lâm ve'l-hâ dahi sırr-ı sırr-ı sırdan bir sırr-ı hafînin sırrı vardır. Ve her bir sırr harf-i 'hâ'da nihâyet bulur. Ve bu dahi ma'lûm ola ki, 'Hû' dâhil ve hâric olan nefeseynin hakikatidir. Abdullah Efendi, daha sonra وفيه إشارة لقوله تعالى، والله يقبض ويبسط الى ان يتم حكم القبض والبسط يرجع اليه بقوله تعالى واليه ترجعون [Bilakis her şey O'nun ezelî ilminde takdir ettiği gibidir. Onda, Allah Teâlâ'nın, "Kabzedene ve bast eden (daraltan ve genişleten) Allah'tır.] (Bakara 2/245) âyetine bir işaret olduğunu belirtmiş devamında kabz ve bast hükmü tamam olana kadar, [Siz O'na döndürüleceksiniz.] (Bakara 2/245 ayetinde belirtildiği üzere, her şeyin O'na döneceğini beyan buyurmuştur."³³²

Abdullah Efendi 'Hû' esması üzerinde dururken, diğer taraftan tevhide işaret eden bu konuyu Arapça şu şiir ile de desteklemiştir:

”ما وَّحْدَ الْوَاحِدِ مِنْ وَاحِدٍ

از كُلِّ مَنْ وَحْدَهُ جَادِدٍ

تَوْحِيدٍ مَنْ يَنْطَلِقُ عَنْ نَعْتِهِ

عَارِيَةِ ابْطَلِهَا الْوَاحِدِ

³³⁰ Çakıroğlu, Selim, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2006, s. 5.

³³¹ Çakıroğlu, *İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Recebiyye Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, s. 310-312.

³³² Abdullah Efendi, *a.g.e.*, v. 130a -130b.

توحيدہ اِيّاه توحيدہ

ونعت من ينعته لاحد³³³

[Aslında tek olan Allah'ı hiç kimse (hakkı ile) birlemedi

Çünkü O'nu (kendince, belirli sıfatlarla) birleyen herkes (aslında O'nu) inkar etmektedir

O'nun sıfatından bahseden kimsenin tevhidi ariyettir (kendisine geri çevrilir)

Onun söylediklerini vahid olan Allah iptal etti.

Asıl tevhid O'nun kendisini tevhid etmesidir.

O'nun sıfatlarını (kendi kıt aklıyla) dile getiren kimse, hakikatte O'nu inkar etmektedir.]³³⁴

Perdelenmenin 'ebleh avcı' sembolü üzerinden bir başka anlatımını kendisinde gördüğümüz Kenan Rifâî de aynı şekilde şerhinde, avcının akılsız bir budala gibi gücünü kuvvetini boş yere tükettiğini; zavallı biri olarak, tirkeşindeki okları heba ettiğini, kaçan gölgeyi de vuramadığını açıklar. Şârih açıklamalarına şöyle devâm eder: Böyle avcılar hayat torbasındaki altın kıymetindeki zaman oklarını gâfilâne harcayıp bitirir. Bilmez ki arkasından koştığı gölge Hakk'ın isim ve sıfatlarının aksidir. Aslı bırakıp da hayâlin peşinden gitmek, hayatı zay edip, avuçları boş, kalbi karanlık kalmaktır. İnsanı bu karanlıktan kurtaracak kimse Allah'ın inâyeti ile Hudâ erenleridir. Aslında onlar da birer gölgedir. Ancak bu kimseler Allah'ın dünyadaki akisleridir.³³⁵

“Bilesin ki rûh insanın vücûduna bürünüp bu kalıb içinde insan olabilmek için nice mâceralar geçirdi: Yüce semâlardan indi. Mânâ ve misâl âlemlerine uğradı. Hava, ateş, su oldu, toprak oldu; nebat ve hayvan oldu. Böylece sana ulaştı. Muradı sende sensiz kalmak, tekrar geldiği yüce vatana dönüp, ilâhî varlığa karışmaktır. Eşkıya gibi yol kesici olma, en büyük sevgiliden ayrılmış rûhun, firâkından kan ağlamada. Onu sevgiliye, senin Hak yolu buluşun erdirecek. İşte bu doğru yolu bulmak için sana yol gösterecekler ancak o Hudâ erenleri, Allah'ın velîleridir.”³³⁶

³³³ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 130b.

³³⁴ Şiir, Abdullah el-Ensârî el-Herevî'ye aittir. O, 100 makamı anlattığı *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserinde 100. Makam olan Tevhidi işlerken, kendisine Tevhidle ilgili sorulan bir soruya bu beyitlerle cevap verdiğini söyler. bk. Herevî, Abdullah el-Ensârî, *Kitabu Menâzili's-Sâirîn*, Beyrut: Dâru'Kütübi'l-İlmiyye, 1988, s. 139. Sözün açıklaması için bk. Tilimsânî, Afîfüddin Süleyman b. Ali, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, (tahk. Âsım İbrahim Keyyâlî), Lübnan: Booos-Pupliser, 2013, 1. Baskı, s. 402-404.

³³⁵ Rifâî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 79-80.

³³⁶ Rifâî, *Şerh-i Mesnevî*, s. 79-80.

Açıklamalarını vahdet-i vücûd mertebeleri üzerinden yapan Avni Bey ise şerhinde havada uçan kuş”tan maksadın Allah’ın ilminde sâbit bulunan hakâyık-ı eşyâ olduğunu; gölgeden muradın ise bu hakâyıkın gölgeleri olan suver-i dünyevîye olduğunu buyurmuştur. Ahmak avcı da eşyanın hakikatinden habersiz yaratılmışların sûreti peşinde koşan dünyâ ehli kimseleri temsilen kullanılmıştır. Ok da yine hayat için alıp verdiğimiz nefeslerdir. Tirkeşden yani ok mahvazasından murad da aynı şekilde beşer ömrünü temsil etmektedir buyurmuştur.³³⁷

Açıklamada bahis konusu olan hakâyık-ı eşyâ varlığın hakikatidir. Eşyânın hakikatının gölgeleri olan isim ve sıfatlar ahadiyyet ile kendini açar, belirler ve sınırlar. Böylece teccelî süreci başlar. “Ahadiyyet mertebesi yani taayyünsüzlük mertebesi hiçbir isim ile isimlenmemiş, hiçbir sıfat ile de sıfatlanmamıştır. Akıl, zeka, idrak bu mertebenin künhüne varacak yeterlilikte değildir. Lataayyün mertebesinde bütün sıfat ve nisbetler bi’l-kuvve olarak Zât’da mündemic olup, O’nun لازمıdır, asla O’ndan ayrılmaz. Mutlak vücûd esmâ ve sıfat mertebesine tenezzül eder. Allah’ın isimleri sonsuzdur. Ancak hepsinin delâlet olunanı tek bir Zât’tan ibâret bulunduğundan bu çokluk tek bir ayn, tek bir hakîkattir. Âlemin zâtı Zât’ı Kâdir’den temeyyüz etmiştir ki bu da isimdir. İsim ise Zât’ın gayrı değildir.”³³⁸

Ancak her ne kadar isim Zât’ın gayrı değilse de gölge misâli aynı da değildir. Dolayısı ile gölge peşinde koşmak boş yere emek harcamaktır. Bu yüzden gayretin kuşu yakalamaya yönelik olması gerekir. Bu sebeptendir ki, bizi kuşa ulaştıracak bir mürşide ihtiyaç vardır. Bu anlamda mürebbîsi, tüm esma ve sıfatların mazharı, insan-ı kâmil olduğunda onu, esâsen hayâl olan yaratılmış sûretlerin ve çeşitli isimlerin esâret-i gölgelerinden kurtarır. Son nefes selâmetine vesîle olur. Sadece ilâhî muhabbete uyanık ve diri olan bu gibi kimseler bütün isim ve sıfatların mazharı olduğundan Allah’ın yeryüzündeki zilli yani gölgesi addedilir. Zîrâ nâkıs insânlar muhabbet duydukları şeylerin kulu iken; bu kâmiller sırf Allah’ın kuludurlar ve âlemin zübdesi ve rûhudurlar. Kâmil insânın varlığı icmâldir; yani toplayıcı niteliğe sâhiptir. Bu nedenle Allah’ın yeryüzündeki gölgesi olurlar.³³⁹

Rabbine nazar etmez misin? Zilli nasıl uzattı. Halbuki istese idi, onu sâkin kılardı. Ba’dehû biz ona güneşi delîl kıldık; sonra onu bir kolayca kabz ile kabz ettik.” (Furkân, 25/44,45). Allah’ın birliğine vurgu yapılan bu âyet-i kerîmenin tefsîri için şârih şunları ifâde buyurmuştur: “Ey Peygamber’im! Rabbin olan Allah’a nazar etmez misin, esmâsının ve

³³⁷ Konuk, *Mesnevî Şerhi*, s. 196-197.

³³⁸ Konuk, *Füsus Şerhi*, II, 46; Çakıroğlu, *İsmail Hakkı Bursevî’nin Tuhfe-i Recebiyye Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, s.6.

³³⁹ Konuk, Avni, *Mesnevî*, s. 196-197

sıfâtının zıllarını âlem-i kevnde tafsîlen ve icmâlen nasıl neşr etti? İstese idi o zılları sâkin kılar ve neşr etmezdi. Fakat bu neşirden sonra zâtımızın güneşini o zıllar üzerine delîl yaptık; yani tecellî-i Zât'ımız o zılların önüne düşüp rehber oldu; sonra da o gölgeleri kendi cânibimize kolayca bir kabz ile kabz ettik. Yani güneş buzu nasıl eritip deryâyâ doğru çekilmesine vesîle olur ise şems-i zâtın tecellîsi de buz gibi donuk olan yaratılmışların gölgelerini aşk ateşi ile eritip Zât deryâsı cânibine çekilmesine vesîle olur. Ve bu, gölgelerin zıllın sahibi tarafına rücû' etmesine delîl niteliğindedir. İşte insân-ı kâmil de nâkıs kimseleri hastalıklı karanlıklardan Zât güneşinin nûru ve aydınlıkları yönüne çekmek için böylece delîl olur.³⁴⁰

L.VEZÎRİN 16 TOMAR YAZMASI VE HALVETE GİRİŞ METAFORU

Hikâyenin bu kısmında, hîle ve desise uzmanı olan vezîrin, Hristiyan kabîleleri arasında tam bir fitne fesat oluşturmak gayesi ile çalışıp çabalamaya devâm ettiği anlatılır. Buna göre vezîr, o emîrleri kendisine kul köle edecek kadar inandırmayı başarır. Diğer taraftan da o emîrlerin her birine verilmek üzere, on iki tomarı yazıp hazırlar. Bu tomarların her birinde biri diğerinin zıddı olan dînî hükümler kaydedilmiştir. Bu tomarlarda vezîr, imân ve ihlâs ile ilgili farklı insân düşünüş ve inânışlarını ve çeşitli inânış farkları ile ihtilâflarını didikliyor; bu zıddiyetleri, okuyanı inandıracak kuvvetli deliller göstererek, edebiyat, felsefe, yorum gücüyle ortaya atıyordu. Gayesi ise sadece kendi ellerinde bulunan tomara inân bu dînin önde gelenlerini birbirine düşürmek ve onlara imân eden Hristiyan kavîmleri arasında tam anlamıyla bir tefrika ve kargaşa çıkarmaktı. Hîlede havaya bile düğüm atacak kadar usta olan vezîrin tomarlara yazdığı sözler ve hükümler, tek hakîkati yalnız kendi tomarında kayıtlı sananları şaşırtır nitelikte idi. Hakîkati yalnız kendi tomarında zanneden her bir emîr, diğer tomarlara inânmayacak ve inânışı sebebiyle de öbür Hristiyan emîrleri ile tam bir zıtlık ile ihtilâfa düşecekti. Oysa ki, bu tomarlarda kayıtlı ve birbirine aykırı görünen her türlü inânış cümleleri, farklı düşünüş ve hükümler, hakîkatte Hakk'ın çeşitli görünüşlerinden birer numûne idi. Dıştan bakanlar için birer zıddiyet ve tefrîka ifâdesi gibi görünen bu hükümler, bu tenbih ve nasihatler, basiret ehli için birer ayrılık yolu değil bir tevhit yolu idi.³⁴¹

Tâhirü'l-Mevlevî de tomarları Hristiyanlığı fırka fırka bölen bir vasiyetnâme olarak değerlendirmiş tarihte Katolikler ve Protestanlar arasındaki çatışmalardan bahsetmiş, vezîrin

³⁴⁰ Konuk, Avni, *Mesnevî* s.196-197

³⁴¹ Rifâî, Kenan, a.g.e., s. 87-90.

Hristiyanlık dininde, birbirine muhâlif görünümlü hükümleri bilinçli olarak karıştırdığını, ve bunu bir ayrılık gayrılık unsuru olarak kullandığını ifâde buyurmuştur. ³⁴²

Abdullah Efendi de “on altı tomar”ı yine Hz. Mevlânâ’nın rûhundan kalbine geldiği gibi yorumlamıştır. Buna göre “on iki burç” (Koç-Boğa-İkizler-Yengeç-Aslan-Başak-Terazi-Akrep-Yay-Oğlak-Kova-Balık) “dört unsur”a (hava-su-toprak-ateş) tesir edip unsurları hareketlendirir. Bu nedenle unsurlar ile burçların toplamı olan “on altı tomar” mevzu bahis olmuştur. Abdullah Efendi yorumunda, burçların insanlara tesir etmesiyle ilgili olarak müneccimlerin yanlışlıklarını fâilin burçlar olmadığını hakîkatte, bütün varlığın Allah’ın hükmü altında olduğunu, Fâil-i mutlakın Cenâbı Hak olduğunu beyan etmiştir. Buna göre burçların müstakil bir tesirinin olması söz konusu değildir. Kaldı ki, burçların kendileri birer âlet durumundadır. Zîrâ her burç için vekîl bir melek halk edilmiştir. Âdemoğlunun meleklerden üstün olabilme potansiyeli düşünülürse, esâsen Allah’ın izin vermesi hâlinde insânın burçları bile yönetebileceği, burçların üzerine çıkabileceği bilgisini de buradan çıkarmak mümkün olabilir.

Diğer taraftan şârih, “tomarların farklı farklı olmasını” “şerîatin hükümleri”nin ve “seyr ü sülûkteki mertebelerin” çeşitli olması ile açıklamıştır. Şöyle ki, şerîatin hükümleri zamâna ve kişilere göre değişiklik gösterir. Meselâ İslamiyet’in zuhûr ettiği ilk zamânlarda, isteyen kimselere orucunu tutması, isteyen kimseye ise fakirlere yemek yedirmek emredilmiştir. Sonraki zamânlarda ise oruç tutmak farz olmuş, yemek yedirme konusu ise oruç tutmaya güç yetiremeyenlerin fidyesi olarak kabul edilmiştir. Kıskançlıklarından ne yapacaklarını bilemeyen Yahûdiler, “Muhammed ashâbına bir gün bir şeyi emrediyor, diğer gün bir başka şeyi emrediyor” diyerek bu durumdan haksız yere eleştiri konusu çıkarmaya çalışmışlardır. İşte aynı şekilde “Yahûdi vezîr” de, Hristiyanlıkta bir bozguncu unsur olduğundan, Hz. Îsâ’nın tek renkliliğini anlamamış; o dönemde henüz bozulmamış İncil’in emirlerine uymaktan uzak kalmıştır. Bu nedendir ki, vezîr sapan saptıranlardan olmuştur.

Bir üst yorumunda ise Abdullah Efendi bu 16 tomarı “Seyr ü sülûktaki çeşitlilik” ile ilişkilendirmiş; tomarlarda geçen hükümlerin sâlikin mertebesine ve istîdâdına göre olmaklığı ifâde edilmiş; bir mertebede bulunan sâlik için gerekenin, diğer sâlik için gerekmediği beyan buyrulmuştur. ³⁴³

³⁴² Tâhirü’l-Mevlevî, a.g.e., s. 284. (467. Beyit)

³⁴³ Sarı Abdullah, a.g.e., c. I., v.129b. [467. beyit]; Aytekin, Üker, a.g.e., s. 354.

Istilahta mekâm kıyâm ve ayakta duracak yer ma'nâsındadır.³⁴⁴ Makâmlara kul, kesbi ile ulaşır. Her makâmın başlangıç ve bitiş noktaları vardır. Bu iki arada sâlikte bir çok haller vukû bulur. Her makâma âit bir ilim ve her hâle âit bir işâret mevcuttur. Makâm çalışılarak kazanılan, riyâzet, mücâhede ibâdet ile elde edilen ahlâkî yapılanmadır. Gayrete bağlıdır. Tevbeden başlar sırasıyla, inâbe zühd, tevekkül şeklinde devâm eder.³⁴⁵

Makamlar Hakk'a yakınlık için ihdâs edilmiş vâsıtalarlardır. İkiliğin kalkmasına ve sâlikin tevhid ehli olmasına vesîle olan yol, bu makamlardır. Makamlar bir insân-ı kâmilin özel terbiye metotları ile mücâhede ve riyâzet neticesinde husûle gelir.³⁴⁶

Hâl ise şimdiki zaman, geçmiş ve gelecek olmayan zaman; mâzînin nihâyeti ve müstakbelin başlangıcı; oluş, bulunuş, sûret, keyfiyet, durum anlamlarına gelmektedir.

Istilahta da sâlikin mânevî bir terbiyeden sonra, elde ettiği güzel hasletlerin kendisinde yerleşip istikrâr bularak, her hâliyle belli olmasıdır. Hâlin meydana gelişi makâmın zıddı olarak kulun irâdesi dışındadır. Hâl ilâhî mevhibeden kalbde meydana gelen neş'e, hüzn, kabz, bast, şevk, heybet, üns ve benzeri ma'nâlardır.³⁴⁷

Tomarlarla ilgili Avni Bey de benzer şekilde hal, makam ve istidad bahislerine dikkat çekmiş, tomarda yazanların ma'nâları hakîkattir; ve her birerleri muktezâ-yı hâle ve merâtibe ve isti'dâdâta göre doğrudur buyurmuştur. Ancak alelittlak alınırса doğru değildir. Meselâ vezîr birisine, “senin tab'ının kabûlü merdûddur ve fenâdır diyor; fakat bu nefis-i emmâre mertebesinde olanlara göredir; nefis-i levvâmeye ve ondan yukarısına göre değildir. Zîrâ, nefis-i levvâmede bulunan sâlikin tab'ında hatâsından dolayı nedâmet zâhir olur; nedâmet-i tab' ise merdûd değil, makbûldür. Birisinde de bunun aksi olarak, tab'ının zevkine göre hareket et! diyor. Nefis-i emmârede tab'ın zevki fesâd maâsîde olup aslâ nedâmet etmemekte olduğundan, bu söz nefis-i emmâre mertebesinde bulunanlar için doğru bir tavsiye değildir; fakat levvâmede ve mülhimede olanlar için doğru olabilir. Vezîr bunları mutlak olarak yazıp, merâtibi yekdiğerine tahlîl etmekle, her iki mertebe ehlini ıdlâl etmiş oluyordu.

M. VEZÎRE TÂBÎ OLAN 12 HİRİSTİYAN BEYİ: NEFİSTE BULUNAN 12 TABÎ KUVVET

³⁴⁴ Hucvîrî a.g.e., s.289.

³⁴⁵ Hucvîrî a.g.e. s. 521.

³⁴⁶ Eraydın, Selçuk, s. 153.

³⁴⁷ Eraydın, Selçuk, a.g.e., s.187.

Abdullah Efendi, Hz. Mevlânâ'nın rûhundan aldığını ifâde ettiği şerhinde pâdişâh-ı cuhûddan murâdın emmâre nefis ve vezîrden murâdın nefsin hevâ, hevesleri ve havâtır-ı şeytânîyyedir ki, tahkîk erbâbı bunları 'akl-ı sâni' ve 'şeytân' olarak ta'bîr etmişlerdir. Diğer yandan ise vezîre tâbi olmuş hisardaki on iki bölük ve bunların beylerini insanın nefsine destekçi olan on iki tabîi kuvvet ile yorumlamıştır. Bunlar: 1-öfke yani gazap, 2-şehvet, 3-kin, 4-kibir, 5-gurur, 6-hased, 7-hırs, 8-cimrilik, 9-taassup, 10-gıybet, 11-dünyaya duyulan muhabbet ve 12-bitip tükenmek bilmeyen istekler, arzular (tûl-i emel)dir. Ayrıca anâsır-ı erba olan hava, su, ateş ve toprak ile bu sayı 16 ya çıkar ki; onunla da hileci vezirin yazdığı 16 tomara işâret etmiştir. Bu kuvvetlerin görevi tabîat ağacını yemeye ve dünyayı mamûr etmeye davete yardım etmektir. Abdullah Efendi, vezîr denen bu menfî oluşuma 'tâbi' olmayı, yıldızlara âit malumatlarla; burçların ve yıldızların etkisinde ve bu tesîr edişin esâretinde kalmak ile yorumlamıştır. Buna göre tabiat hapishanesindeki gönül gözü kapalı kimseler, yedi tane yıldızın ve onların 12 burçtaki zuhûrunun ve eserlerinin ahkâmlarına tâbidirler.³⁴⁸

N. TAHTA KILIK VE ELMAS KILIÇ

Abdullah Efendi, mukallidlerin mânâsız kelimeler yığınını, tomarlara veya kılıfındaki tahta kılıca benzetmiştir. Tahta yanacak bir maddedir ve yanmaktan gayrı işe yaramaz. Aynı şekilde insânî rûh, cesed kılıfında iken insân sûretinde görünür ve insân olarak değerlendirilir. Ancak öldüğü vakit, kılıfından çıkan tahta kılıç misâli hakîkati beden kılıfından açığa çıkar. Bu şekilde insân sûretli kimselerin çoğunun, aslında cehennemde yanmayı hak etmiş yırtıcı hayvân sûretlerinde oldukları âşikâr olur.³⁴⁹ Bursevî'nin aynı beyitlere ilişkin şerhinde bu mânâyâ yakın yorumlar da yer almaktadır.³⁵⁰

Elmas kılıç ise muhakkiklerin sözlerinin ve cezbesinin sembolü olarak değerlendirilmiştir. Zîrâ mürşid-i kâmilin sohbeti tâlibi mâsivâ ilgisiden keser.³⁵¹

Abdullah Efendi, 'avâmın i'tikâdı, muhakkik ve mukallidin farkına yönelik de açıklamalarda bulunur: "دل بدوداندترسایان تمام" Hristiyanar tamamen gönüllerini o vezîre verdiler. Ve onun sevgisini kalberine koyup ona inandılar. Esâsen câhil kimseleri bir şeye inandırmak zor değildir. Ancak tualım ki, gönül vermişler خود چه باشد قوت تقلیدعام taklîd 'avâmın hod ne kuvveti olur. Zâten 'avâmın taklid kuvveti nedir ki... كما قيل اعتقادالعوام كزب الحمار

³⁴⁸ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 127b. ; Aytekin, Üker, a.g.e., s. 354, (467. Beyit)

³⁴⁹ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 110b. ; Aytekin, Üker, a.g.e., s. 356, (717-721. beyitler)

³⁵⁰ Bursevî, a.g.e., c. II. s. 547-8

³⁵¹ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 111a. ; Aytekin, Üker, a.g.e., s. 356 (717-721. beyitler)]

(تقوم ساعة ويسقط ساعة) [Nitekim denilir ik: Avâmın i'tikadı eşeğin tüyleri gibidir, bir vardır bir yoktur] Bu ifâdede iki yönlü tenbîh bulunur. Biri şudur ki, 'avâmın 'itikâdında devâm ve sebât olmaz. Şu vecihle ki, taklîd ettiği kimesenin zevk ve hâline tâlib olmayıp ancak kelimelerine ve 'ibârelerine tâlib olurlar. Bu kimselere, otuz yıl bir şeyhin sohbetine devam edip bu kadar zamandır sohbe gidiyorsun, hani ne biriktirdin, mahsulün, ürünün nedir diye sorsan bu kadar ümmet-i Muhammed gidip geliyor sevap işliyor, ben de varıp sevâbda bulunuyorum derler. Ve mukallidinden birkaç güven duyduğu kimse inandığı şeyhi inkâr etse, avâm o şeyhin etrafından parça parça dağılırlar. Ve bir tenbîh de şudur ki, evlîya-i kirâm mürîd ve muhabbet çokluğundan belli olmaz. Mürşid-i kâmil talebinde olan âşıklar, şeyhinden nişân ve derdine dermân ister. Nişân nedir dersin Mesnevî Şerîf de şöyle beyân buyurulur (Pâk olanların işleri parlak ve değerlidir.)

Bu noktada muhakkik ile mukallidin farkına yönelik ifâdelerine ise şu şekilde yer vermektedir: Bir kimsenin mürşidinden Rahmânın cezbe nûrlarını; ve Hak aşkının ateşini talep etmesi muhakkîkîn vasıflarındandır. Şâyet bu tâlibin kalbinde kâmil pîrin nazarından aşk ateşinin parıltıları ve îmân nûru âşikâr olsa, onun îmânı ve inancı keşf ve şuhûda dayalı olduğundan, şeyhinin mürşidliğini cümle âlem inkâr etse, yahut ikrâr etse onun bu konudaki inancını etkileyemez değiştiremez. Bu nedenledir ki; Hazret-i Mevlânâ kuddise sırruhu'l-a'lâ, 'avâmın i'tikâdında sebât yoktur diye buyurmuşlardır. Aynı şekilde hikâyede yer alan Hz. Îsâ'nın dîni üzerine olan 'avâm da در درون سینه مهرش کاشتند O mukallid ve mürâ'î vezîrin sevgisini gönüllerinin içine ektiler ve پنداشتند می Onu Hazretî Îsâ (aleyhi's-selâm)'ın kâ'im-i makâmı sandırlar. Ancak haberleri yoktu ki, اوبه سر دجال يك چشم لعين O vezîr zâhiren âlim ve mürşide benziyordu. Lâkin, Allah'ın kullarını delâlete düşürme noktasında tek gözlü yalancı deccâl idi. Şöyle ki, zâhiri ma'mûr idi, ancak bâtın gözü kördü. Bu mevzuda şârih konuyu كما قال عليه السلام, تكون في اخر الزمان دجالون كذابون يأتونكم من الاحاديث بمالم تسمعون انتم ولا اباؤكم فايكم konuyu (Ahir zamanda daha önce ne sizin ne de babalarınızın duyduğu hadisleri nakleden yalancı birtakım deccaller gelecektir. Onlardan sakının ki sizi yoldan saptırmaları ve fitneye düşürmesinler.)³⁵² hadîs-i şerîfi ile desteklemiştir. Ve Hazret-i Mevlânâ'nın, her devirde yalancı ve deccâl sıfatlı kimselerin olduğuna dikkat çektiğini ve o fitnecilerin tuzağına düşmemek için devamlı dua etmek gerektiğini beyan buyurmuştur.³⁵³

O. GÜLEN NAR VE İÇİ KARANLIK LÂLE

³⁵² Aynı manada bk. Heysemî, *Mecmau'z-Zevâid*, 7/333.

³⁵³ Abdullah Efendi, *a.g.e.*, v. 111a.

Gülen narla anlatılmak istenen, olgunlaşması ile çatlamış ve taneleri yani dişleri görünen nar ifâde edilmektedir. Bu sembolde nar kâmil mürşidin sembolüdür. Narın gülmesiyle mürşid-i kâmilde unutkanlığın olmaması ve bugünün işini yarına bırakmaması kastedilmektedir. Nar taneleriyle kâmil mürşidin, tâliplerin kalblerine ilâhî cezbe-i aktarması, zevk ve hâl vermesi ifâde edilmektedir. Kâmil mürşid sohbetinde muhabbet incilerini saçar ve vahdet esrarından haber verir. Böylece sâlikteki her türlü şek ve şüphe ortadan kalkar.

Abdullah Efendi, konuyla ilgili, hikâyede vezîre tâbi olanların cümleleri üzerinden mürşidin mümeyyiz vasfına yönelik şu ifâdelerde de bulunur: Kâmil mürşidin bir alâmeti de şudur ki, sohbetleriyle müşerref olan ve kelimelerini işiten kimselerde havâtır-ı nefsânîyye ve şeytânın vesveseleri kalmayıp, mürşidin te'sîrinden kalbinde Allah'a muhabbetin nûrunu müşâhede eder. Zîrâ insân-ı kâmil, hakikat-ı Muhammediyye nûrunun, sıfât-ı ilâhiyye ve zât-ı ilâhiyyenin mazharıdır. Ve ulvî süflî bütün yaratılmışların en a'lâsı insân-ı kâmilin kalbinde tecelli eden nûr-ı Muhammedî'dir. Bu sebeble ile mürşid-i kâmil ile yeryüzünde olmak gökyüzünde meleklerle olmakdan a'lâdır. *كما قيل, من اراد ان يجلس مع الله ان فليجلس مع اهل التَّصَوُّف* (Nitekim denilmiştir ki: Kim Allah Teâlâ ile oturmak isterse, ehl-i tasavvuf ile otursun.)³⁵⁴ Dolayısı ile Hak yolunda bir üstad edinmek vaciptir.³⁵⁵

Bu konuda, tomarın birinden Abdullah Efendi şu çıkarımlarda bulunur: “الرَّفِيقُ ثَمَّ التَّرِيقُ” (Önce yol arkadaşı bul, sonra yola çık) sözünden hareketle bu yolda bir üstâd taleb et. Zîrâ *الاحرامون والاولياء الله عرايس* (Allah'ın velileri, Allah'ın mahrem dostlarıdır; onları ancak ilahi huzura girenler görebilir)³⁵⁶ İlâhî huzurda oluş ise her dâim abdestli bulunmayı ve namazda olmayı gerektirir. Abdullah Efendi, Hz. Mevlânâ'nın kendisine ma'nen buyurduklarını şöyle aktarır: “Biz tarîk-ı aşk ve muhabbeti Şems'den gördük. Sen dahi tâlib isen onun eteğini bırakma. Şems Tebrizî hayatta değildir dersin eğer Hüsameddîn Çelebî ile sohbet et ki, Şems'nin sırrının kimde olduğunu sana bildirir.” Şârih de bu anlatılandan hissenin, hakikat güneşinin nûrundan kalb aynası parlak olsun isteyen âşıklar server-i tarîkat ve hakikat yolunun mürşidi olan Şems hazretlerinin meşrebinde, aşk âteşi ve cezbe-i Hak ihsânlarını taşıyabilecek bir kâmil velînin, yüce eşiğine yüzün sürüp eteğini bırakmamak olduğunu ifâde etmiştir.³⁵⁷

حاسب عاقبت بينى نياى در حسب Haseb âbâ u ecdâd ile şeref ve mefâharete derler. Ya'nî haseb ve nesebde âkıbet-bînlük bulamazsın.” Bu beytin iki açıdan üzerinde duran şârih açıklamalarına

³⁵⁴ Ebû Bekir Temastânî'ye ait benzer bir söz için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, s. 556.

³⁵⁵ Abdullah efendi, a.g.e., v. 153b.

³⁵⁶ Söz, Bayazid-i Bistâmî'ya aittir. bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc. Dilaver Selvi), s. 497.

³⁵⁷ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 122b.

şöyle devâm eder: “Bir yön budur ki, Hakk yolunda sülûk etmene ilerlemene soy-soptan kimseler veya şeyhzâde mollâzâde vesîle olmaz. Ancak belki, bir kâmil mürşid ve Hakk’a vâsıl olmuş bir üstâd lâzımdır. Bu yüzden üstâd taleb etmek, aşk ateşi ma’denin derinliklerine inmek gereklidir. Sonra onun nazarında yanıp yakılmak icâb eder. Zîrâ üstâd taleb etmek herkese vâcibdir. Şu âyet-i kerîmeye binâen ki, *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ* (Ey iman edenler! Allah’tan korkun. O’na yaklaştırmaya vesile arayın.) (Mâide 6/35) Burada ‘vesîle’den murâd kâmil mürşid ve Hakk’a vâsıl olmuş ârif kimselerdir denilmiştir.³⁵⁸ Yine bir başka âyet-i kerîmede *كَقَوْلِهِ تَعَالَى، وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يَكْلِمَهُ اللَّهُ إِلَّا وَحْيًا أَوْ مِنْ وَرَاءِ حِجَابٍ أَوْ يَرْسُلَ رَسُولًا* (Allah bir insanla sadece vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder) (Şûrâ 42/51) buyurulmuştur. Zîrâ en doğru yol olan Allah’ın birliğine inanmak noktasındaki seyr ü sülûk, resûl ve nebî veyâhud Allah’ın yeryüzündeki halîfesi durumundaki mürşid-i kâmil olmadıkça müyesser olmaz. Bu sebebedir ki, Allah kendisine ulaşılacak kanalları kapatmamış; *ظَاهِرِينَ عَلَى الْحَقِّ* (ظاهرين على الحق) (Ümmetimden bir topluluk Allah’ın kıyamet emri gelene kadar Hak üzere gitmeye devam ederler.)³⁵⁹ hadîs-i şerîfinde de belirtildiği üzere kişiyi Hakk’a ulaştıracak kâmil vâsita her devirde olagelmıştır.³⁶⁰ Yine Nahl sûresindeki âyet-i kerîmede *فَسْئَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ* [Eğer bilmiyorsanız, zikir (ilim ve kitap) ehline sorun] (Nahl 16/43) buyurulması da üstâd taleb etmek içindir. Bu anlamda biline gelen Hazret-i Mûsâ (aleyhi’s-selâm) ve Hazret-i Hızır (aleyhi’s-selâm) kıssasında da bu mevzunun önemi gözler önüne serilmiştir. Zîrâ Hazret-i Mûsâ (aleyhi’s-selâm) ulû’l-azm ve Kelîmullah iken ledünnî ilmi tahsîl sadedinde üstâd talebi ile me’mûr olunca, Hazret-i Hızır (aleyhi’s-selâm) mülâkî oldu. Bu anlamda denebilir ki, bir büyük peygamber bile bir kâmil mürşide muhtaç ise sıradan insanların durumu ne ola. Bu noktada da açıklamalarda bulunan Abdullah Efendi âyete delillendirdiği şu ifâdelere yer verir: *ان اكرمكم عند الله اتقيكم* [Allah katında en değerliniz, en takvalı olanınızdır] (Hucurât 49/13) Dolayısı ile Allah katında insanların ekremi ve ekmeli takvada zirve olandır. O hâlde kâmil üstâdı taleb ve mürşid-i kâmile mürâca’at etmemek, doğru olmaz. Böyle kimseler için her devide tehlike söz konusudur. Bu gibileri, kendilerini kurtuluş ehli sansalar da Kur’an-ı Kerîm ve sünnet-i seniyyeyi rehber edinmiş vâris-i nebevî olan evliyâ-i kirâma, enbiyâ-i izâma ittibâ’ etmedikleri için niceleri sırât-ı müstakîmden sürçüp, nefs ve şeytân yoluna düşmüşlerdir. Şâyet mürşiddeki hakîkât kokusunu alıcı

³⁵⁸ Vesileyi mürşid-i kâmil olarak da yorumlayan müfessirlere örnek olarak bk. Bursevî, İsmail Hakkı, *Tefsiru Ruhi'l-Beyân*, (Tahk. Ahmed İzzu İnâye), Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001, 1. Baskı, 2/468; İbn Acibe, *Bahrü’l-Medid/İbn Acibe Tefsiri* (trc. Dilaver Selvi), 2/684-685.

³⁵⁹ Buhârî, İ’tisâm, 10; Müslim, İmâret, 53; Tirmizî Fiten, 27, İbn Mâce, Mukaddime, 9; Ahmed, *Müsned*, 5/34, 269, 278.

³⁶⁰ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 118a- 169b.

olsalardı, zan, hayâl, bahs ve cidâlden kurtulmuş ve nûr-ı Muhammedînin çerâğ ı olan mürşid-i kâmil ile sırât-ı müstakîmi görüp lâlenin karanlığına bürünmüş mukallidler gibi hatâ etmezlerdi.³⁶¹

Abdullah Efendi şerhinde, iç i karanlık lâle sembolü de, kapsülünün karanlık olması nedeniyle kalbi simsiyah mukallide teşbih edilir. Lâlenin karanlığına bürünmüş mukallidlerin mürşid-i kâmilden işittiğ i bâtinî ilimler kendisi için bir mânâ ifâde etmez. Mukallid zâhiri ilimle donanmış olsa bile bu hâliyle mürşid-i kâmilin huzuruna varsa da kâmil mürşid o kimseyi muâyene eder ve derûnuna nazar edince, kalbindeki kesret karanlığını, mâsivâ bulanıklığını fark eder, hîlesini anlar. Zîrâ gözü olana gizli yoktur. *يوم تبلى السرائر* [O gün, bütün sırlar açılıp ortaya dökülür] (Târık 86/9) İmânsız kimse sûretâ insân görünür fakat mânâsı sîreti bozuktur ve sonu ateştir.³⁶²

³⁶¹ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 133b-134a.

³⁶² Abdullah Efendi, a.g.e., v. 168b-v. 169b-170a.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YAHÂDÎ-VEZÎR HİKÂYESİNDE SEMBOLLER DIŞINDA DEĞİNİLEN BAZI TASAVVUFÎ VE DİNÎ KONULAR

Hız. Mevlânâ, bütün Mesnevî’de yaptığı gibi, Yahûdi Vezîr hikâyesinde de, sıkça mesajlar verir, anlatılan konuyla veya konuşmayla bir münasebet kurup vermek istediğı mesajı dile getirir. Bu mesajların çoğı tasavvufi konularla, bazıları diğér dini alanlarla ilgilidir. Şarihler, bu mesajları bazen kısa, bazen genişçe açıklamışlardır. Bahse konu hikâyede verilen mesajlarıve yapılan açıklamaları iki ana başlıkta toplayabiliriz. Biri, tasavvufî alanda, ikincisi ise itikadi, fikhî ve ahlakî konulardadır.

A. TASAVVUFÎ KONULAR

Yahudi Vezir hikâyesinde ve şerhlerinde şu tasavvufi konulara değinilmiştir.

Kalbin körelmesi ve kapanması.

Kul İle Mevla Arasındaki Yetmiş Bin Perde.

Basireti K r Eden İki Hastalık: Gazap-Şehvet.

İlahî Muhabbeti Tahsil Yolu.

Sahib-i Hal Kimdir?.

Ârifin Hâli.

Ehlullahtan Mahrumiyete Sebep: Haset.

Mürşitle Sohbet Âdabı ve Manevi Terbiyede Usul.

Maddi ve Manevi Nimetlere Şükür.

Kötü ve İyi Huyların Melekut Âlemindeki Karşılığı: Zebanî-Rıdvan.

Nefsin  l m : Mevt-i İr d -Mevt-i Tabii.

H  İsmının Sırrı.

Rab ta-i Mürşid.

Zühd ve Dünya Nedir?

Bekabillaha Ulaşma Yolu.

Gönül Kulağının A ılması.

Menev  Mesh=Siretin Değışmesi.

Mürşide Karşı Muhabbet ve Edep.

Kamil Velinin Yakına ve Uzağı Tasarrufu.

Kalp Kulağı.

“Rabbine D n” Hitabına Mazhar Olan Nefs (Ruh).

Fena-Mahv.

Tevhid Çeşitleri.
Halvet-Çile.
Cem', Tefrika, Cem' fi't-Tefrika.
Fena Fillah Mertebesindeki Kulların Hali.
Mürşitte Fânî Olmak.
Cenab-ı Hakk'ın Nâibleri

BAZI TASAVVUFİ KONULARA ŞARİHLERİN YAPTIĞI AÇIKLAMALAR

1. Kul İle Mevla Arasındaki Yetmiş Bin Perde...

Sufilerin bu tabiri kullanmaları, “Allah'ın nurdan ve zulmetten yetmiş bin perdesi vardır”³⁶³ hadisine dayanır. Sarı Abdullah Efendi, bu hadisi, Yahudi Vezir Hikayesinde dünyaya karşı zühdü konu eden 478. beyitte nakleder ve Cenab-ı Hakk'a ulaşmak isteyen kimsenin yapması gereken şeyleri şöyle hatırlatır:

“Tecellî-i Zât'a mâni' olan seyr-i sıfâtve hucûb ve kuyûdâtve cümle makâmât her ne ise meks etmeyip (durup oyalanmayıp) ve değme bir menzilde eğlenmeyip mertebe-i fenâ-i fenâyâ kadem-nihâde etmekle, bezl-i himmet edip, bekâ-billah saâdetine nâ'il olursun. Târik-i dünyânın dünyâ ardınca yeldiği gibi ta'allukât-ı kevneynden kat'-ı alâka edenlere dahi cemî'-i makâmât musahhar olup zîrâ sıfât zâta tâbi' olduğu gibi tecelliyât-ı sıfâtta olan makâmât dahi tecellî-i zâtta olan müşâhedâta tâbi'dir.”

*"Yüce Allah'ın perdesi nurdur, şâyet perdesini açacak olsa, gözü (Zâtının tecellileri) bütün varlıkları yakardı"*³⁶⁴hadisi de konumuzla ilgilidir.

Sarı Abdullah Efendi, Hz. Mevlana'nın,

330- *Gazap ve şehvet gibi haller, insanı şaşı yapar ve ruhun istikametini değiştirir.*

331- *Garaz gelince, yani insan garazla bakınca, hüner gizlenir. Gönülden kalkan yüzlerce perde, göz önüne gerilir*”manasındaki beyitlerini açıklarken, kalbin kin ve gazezle perdelendiğinde hakikati göremediğini belirtir ve şu anektodu aktarır: “Aziz insanlardan birine, “Abd ile Rab arasında yetmiş bin hicâb nedir?” diye suâl olunmuş, o zat da şu cevabı vermiş:“Âşık müşâhede-i cemâlden mahcûb oldukdan sonra hicâb gerek yüz bin olmuş gerek soğan zarı olmuş, ne fark eder.” Abdullah Efendi meramını şu mısra ile özetler:

³⁶³Taberanî, *el-Kebir*, nr. 5802; İbn Ebi Asım, *es-Sünnet*, nr. 788; Heysemi, *ez-Zevâid*, 1/79; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, nr. 2994.

³⁶⁴ Müslim, İman, 292, 293; İbn Mâce Mukaddime, 14, (nr. 195-196); Ahmed, *Müsned*, 4/401; İbn Hibban, *Sahih*, nr. 266; Ebû Ya'la, *Müsned*, nr. 7263.

*“Bir kıla kılma nazar kalma geri,
Yohsa bağlar yolunu senin o kıl.”*

Tasavvuftaki seyru sülûkün hedefi, kalbi Hakk’ı müşahededen perdeleyen manevi hastalık kötü huyları temizleyip onu marifetullah ve ahlak-ı hamide ile süslemektir.

Esasen sufiler, Cenab-ı Hakk’ın zatını hiçbir şeyin perdelemeyeceği görüşünderirler. Perdelenen insanın nefsidir. Bu konuda İbn Ataullah-ı İskenderî, *Hikem* adlı eserinde der ki:

“Yüce Allah’ın “kahrîr” sıfatının bir delili de Kendisi’yle birlikte olmayan bir şeyle seni perdelemesidir.

Her şeyi ortaya çıkaran yüce Allah iken bir şeyin O’nu perdelemesi nasıl düşünülebilir?

O her şeyle birlikte zuhur etmişken yani herşeye vücut vermişken herhangi bir şeyin O’nu perdelemesi nasıl düşünülebilir?

O her şeyde kudreti ve hikmetiyle zâhirken bir şeyin O’nu perdelemesi nasıl düşünülebilir?

O, sana her şeyden daha yakinken başka bir şeyin O’nu perdelemesi nasıl düşünülebilir?”³⁶⁵

İskenderî diğer bir Hikmet’te bunun sebebini şöyle açıklar:

“Cenâb-ı Hak senden perdelenmiş değildir. Perdeli olan senin gözündür. Çünkü O perdelenmiş olsaydı, O’nu perdeleyen şeyin O’nu örtmesi gerekirdi. O’nu örten şey O’nu kuşatmış demektir. Bir şeyi kuşatan ise o şeye (kâhir) üstündür. “Halbuki kulları üzerinde kâhir olan O’dur.” (Enâm 6/18)³⁶⁶.

Şeyh Ebû Said Ebû’l-Hayr (440/1049), der ki: “Kul ile Mevla’sı arasındaki perde ne yerdir, ne göktür, ne Arş’tır ne de Kürsî. Zannın ve benliğin sana perde olmuştur. Onu aradan kaldırıncı Hakk’a erersin.”³⁶⁷

Bu hal, seyir fillah’ın neticesinde ilahî ahlak ile süslenmektir.

*“Sen çıkınca aradan,
Kalır seni Yaradan.”³⁶⁸*

³⁶⁵İbn Acibe, Ahmed b. Muhammed, *İkazü’l-Himem fi Şerhi’l-Hikem*, (tahk. Asım İbrahim Keyyâlî), Beyrut, 2005, 1. Baskı, s. 65-72.

³⁶⁶İbn Acibe, *İkazü’l-Himem*, s. 98.

³⁶⁷İbn Münevver, Muhammed, *Tevhidin Sırları/Esrarü’t-Tevhid*(trc. Süleyman Uludağ) İstanbul: Semerkand Yayınları, 2015, 1. Baskı, s. 317. Ayhı manada Beyazid-i Bistamî’nin şöyle dediği nakledilir: “Bir kere yüce Allah’ın derganında münacaat edip, “Ya Rabbi, sana nasıl gelebilirim” dedim. Şöyle bir nida işittim: “Ey Beyazid, Nefsini üç talakla boşa (onu tamamen terk et), sonra “Allah” de.” Bk. Attar, Feridüddin, *Tezkiretü’l-Evliya*, (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Semerkand yayınları, 2013, 1. Baskı, s. 255.

³⁶⁸Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 318.

2. Basireti K r Eden İki Hastalık: Gazap-Şehvet...

T hir 'l-Mevlev , yukarıdaki 330-331. beyitleri açıklarken, “Rıza ile bakan bir göz, hiçbir ayıp görmez, nitekim garazla bakan bir g z de, olanca kötülükleri meydana çıkarır” sözünü paylaştıktan sonra der ki: “Evet, bir şahıs yahut herhangi bir Şey için insanda bir garaz peyda oldu mu, o garaz kalın perdeler Şeklinde insanın gözü ile baktığı o şahıs yahut o Şey arasına gerilir. Gerek aşırı sevgi ve gerek aşırı nefret yüzünden olsun, o perdeler, hakikatin görülmesine mani olur. Onun için bir Şey hakkında hüküm verilecek mi, önce ona karşı olan hislerden, mümkün mertebe tecerrüt etmeli, kabil olduğu kadar tarafsız bulunmalı, ondan sonra hüküm verilmelidir.”

3. İlah  Muhabbeti Tahsil Yolu

Sarı Abdullah Efendi, Mesnev 'de geçen,

“356- Ey insanlar! Zaman İsa devridir. Onun dinine ait esrarı candan, gönülden (benden) dinleyiniz” beytini açıklarken, bu sözü söyleyen yahudi vezirin, aslında yalancı ve hilek r biri olduğunu, sözünün eri ve ehli olmadığını, Hz. Mevlana'nın bu beyitle erbab-ı s l k  uyardığını, sureta hak konuşan ve salih gözüken nice zalimlerin din adına laf edip insanları helak ettiğini belirtir. Bu arada gerçek İslam  limlerinden, dört mezhep imamından örnekler verir. İmam Ahmed b. Hanbel'in örnek haliyle ilgili Őu olayı nakleder:

“Riv yet olunur ki, bir gün bir kimse İm m Ahmed Hanbel'e,
“İhl s nedir? diye su' l eyledi. Ahmed b. Hanbel,
“İhl s, amellerin  fetlerinden kurtulmaktır” diye buyurdu. Adam,
“Tevekkül nedir?” diye sordu. İmam,
“Allah'a güvenmektir” dedi. Ya'n  nas binde Hakk'a 'itim ddır demektir. Adam,
“R z  nedir?” diye sordu. İmam,
“İŞleri Allah'a teslim etmektir” buyurdu. Sonra adam,
“Muhabbet nedir?” diye su' l eylediklerinde, İmam,
“Onu BiŐr-i H f 'den su' l ediniz. BiŐr-i H f  hay tta iken ben muhabbetten cev b vermezem”³⁶⁹ buyurdu.

Sarı Abdullah Efendi, devamla der ki: “İm m Ahmed Hanbel'in, “Muhabbeti BiŐr-i H f 'den su l ediniz” sözünden anlaşılan Şudur: Muhabbet  yle bir keyfiyettir ki,

³⁶⁹ Olay için bk. Attar, *Tezkiretü 'l-Evliya*, s. 336.

sözle ifade edilemez. Muhabbetullâhdan haber isterseniz mürşid-i kâmil olan Bîşr-i Hâfî'nin eline yapışınız ki o size muhabbetden bî-kıyl u kâl haber vere demektir. İmdi tarîk-i Hakk'a sâlik olan tâliblere bu cevâb kâfidir ki, mürîdi irşâd eden söz değil belki mürşidde olan sûziş-i aşkdır. Pes 'âkıl olan sûret-i zâhireye ve mücerred kıyl u kâle aldanmayıp âteş-i aşk hangi mürşidin kalb-i ocağında yanarsa kazganın onda kaynata. Ve illâ kelimât-ı mesrûkaya (ehil olmayanlar tarafından ondan bundan çalınarak nakledilen sözlerle) aldanırsa -Allah korusun- vezîr-i pür-tezvîrin dâmına giriftâr olanlar gibi bu dahi hâr u zâr olur.”

Bundan şunu anlıyoruz: İlâhi muhabbet, kitaplardan, sözlü nakillerden ve hikâyelerden değil, bütün varlığı ile onu tadan ve içinde yaşayan kâmil insanlardan öğrenilir.

4. Sahib-i Hal Kimdir

Sahibi hal temkin makamına ermemiş mürüdan için kullanılan bir terimdir denebilir. 383. Beyitte geçen konuya ilişkin Abdullah Efendi şöyle açıklamalarda bulunur. “Bu makamda müridin henüz gönül kapısı bekçiliğine iktidârı yoktur. Bu sebeble havâtır-ı nefsâniyyeden bir fikr-i mâsivâ gizlice müridi kesrete düşürünce cezbe-i Rahmânî ve aşk-ı Sübhânî'den lemeât-ı rûhâniyyenin örtülür def'-i havâtır edip gönül ehli olayım dedik sıra mâsivâ düşünceleri başına hücum edip mürşidinin kalb semâsından hakikat güneşinin ziyâsı ona kapalı olur. İşte müride bu mertebede sâhib-i hâl derler. Konuyu Abdullah Efendi şu açıklamaları ile sürdürür: “Zîrâ teveccühde ber-karâr olmayıp, ahyânen mürşid-i kâmilden nazar oldukda hâne-i kalbi münevver olub fî'l-hâli girü kesrete düşüp nice zamân bu hâl ile imtihân olunur. İmdi bu hâlde tâlibe lâzımdır ki, ehl-i fenâ olan fukarâ ve ihvânı ile muttasılan sohbetden hâlî olmayıp gönülde müştâ'il olan nûr-ı muhabbetullâhı söyündürmeye ve ocağında âteş-i aşkı eksik etmeye ve bâr-ı mâsivâyı ve düzd-i efkârı kalbinden ihrâc etmeye bezl-i himmet ve pîrden istimdâd eyleye. Ve mümkün oldukça ecnebîden uzlet edip kesbin dahi helâlinden eyleye. Ve ahvâlini ehl-i hâl olmadıktan sonra vâlideyninden ve ehl-i 'iyâlinde dahi setr eyleye hattâ nûr-ı muhabbet-i Hudâ kalbinde müstakar olup ol dahi ehl-i fenâ menzilin bula.”

5. Ârifin Hâli

Hiz. Mevlânâ Ashâb-ı Kehf kıssasındaki hikmetlerden haberler vermektedir. Abdullah Efendi konuyla ilgili olarak 391-393. beyitlere dikkat çekmiş ve şu yorumlara yer vermiştir:

“Te’vilât-ı Kâşanî’de³⁷⁰“Ashâb-ı Kehf” ârif-i billâh olan evliyâdır. Halk âlim-i billâh olanların dünyaya karşı râğbeti olduğunu zannederler; oysa ki, evliyâullah Hak’tan gayri her şeye karşı durgundur. Hak Sübhânehû ve Teâlâ onları gâh hayır cihetine taklîb eder ve gâh hikmetini izhâr için muktezâ-yı tab’ ve şevagil-i cismâniyye cehtine cihetine tahvîl eder. Ve onların kuvâ-yı Neşleri fenâ-i bedenlerinde onlara mülâzemet eder.”³⁷¹ Allah’ın irâdesi karşısında ölü gibi olan ârif kimselerin hâllerini âyetler ışığında açıklamaya şârih şu şekilde devâm eder:

“İbn Atâ, [Biz onları sağa ve sola döndürürdük.](Kehf 18/18) âyeti hakkında şöyle demiştir: “Onları kabz ve bast, cem ve tefrika hallerine döndürürdük. Onları tefrîk ettiğimiz şeylerden cem ederdik böylece ayn-ı cem’in ma’nâsını elde ederlerdi. Ariflerden biri de şöyle demiştir: Onları fenâ ve bekâ, keşf ve perdelene, tecellî ve istitâr halleri arasında çevirirdik.”³⁷² Ebû Saîd Harrâz da şöyle demiştir: Eğer Hak ile fânî ve O’nunla bâkî iseler bu fenâ mertebesidir. Onlar ne uyuyan gibidirler de uyanık gibidirler. Kendi vasıfları onlardan fânî olmuştur ve Hakk’ın vasıfları onlarda zâhir olmuştur.”³⁷³

Buradan çıkarılacak netice odur ki; ârif-i billah olanların hâli kendi nefisinden mâsivadan âzâdeliktir. Bunlar görünüşte dünyaya karşı uyanık ve gözü açık sanılır, lâkin ârifler hakîkatte bu âlemden bağlarından niğmetlerinden vazgeçmiş ve kurtuluş bulmuşlardır. Âriflerin zâhir ve bâtınları ilâhi kudret elindedir, hareketleri de sükunetleri de Hakk’ın tasarrufundadır. Avâmın cehli ve gafleti gâlib geldiğinden hakikat kendilerinden örtülmüştür. Ârif-i billah ise îmân-ı şühûdî ve yakîn ile gaflet ve cehâletten kurtulmuşlardır.

Hazret-i Mevlânâ şöyle beyân buyururlar: شب و خفته از احوال دنیا روز و شب: Ârif-i billâh gece ve gündüz ahvâl-i dünyâdan huftedir. ربّ چون قلم در پنجهء تقلیب ربّ. Rabbü’l-İzzet’in taklîbi elindeki kalem gibidir. Nitekim [Mü’minin kalbi Rahmân’ın iki parmağının arasındadır.]³⁷⁴ buyuruğunda olduğu gibi ârif-i billâh da ilâhî değişikliklere tâbi’dirler.”

6. Ehlullahtan Mahrumiyete Sebep: Haset

Hz. Mevlana’nın,

³⁷⁰ Kaşani tefsiri

³⁷¹ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 116b.

³⁷² Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Hakâikü’t-Tefsir*, (tahk. Seyyid İmran), Beyrut, 2001, 1. Baskı, I, 406.

³⁷³ Bakî, Ruzbihân, *Arâisü’l-Beyan fi Hakâiki’l-Kur’ân*, II, 410.

³⁷⁴ Müslim, nr. 2654. Benzer bir rivayet. Ayrıca bk. Tirmizî, Deavat, 89; İbn Mâce, Mukaddime, 13; Ahmed, *Müsned*, 4/182; Beyhakî, *Şuabü’l-İman*, 1/475.

“429- Şeytân, Âdem’e olan hasedinden, ona secde etmeye utandı. Yine o şeytan, hasedinden saadetle cenk etmeye kalkıştı.

430- Sülûk yolunda hasetten daha zor ve daha tehlikeli bir geçit yoktur. Hasut olmayan kimseye ne mutlu!”beyitlerinde ifade ettiği gibi, ehlullahtan mahrumiyete sebep olan hased yılanı insanın boğazına sarıldı mı sülûk yolunda o kimsenin önü kesilir, ilerlemesi durur. Abdullah Efendi bu tehlikeye şöyle dikkat çeker: “Allah aşk ve muhabbet hazînesinin anahtarını kullarından kimin eline verse, sâhib-i ‘atâ ve kudret odur. Hasûd bir kimseye bu ‘ata ve kudret verilmez. Zîrâ hased, sıfat-ı şeytâniyyedir. Hased haddi aşmaktır. Nitekim kovulmuş şeytân hasedinden Âdem’e secde etmeyip merdûd-ı ebedî oldu. Aynı şekilde mürşid-i kâmil ve Allah dostlarına hased ve ta’n eden ve ona,“ben sizden daha hayırlıyım” diyen sâhib-i pindârlar dahi ilâhî cezvelerin envârından mahrûm ve atabe-i evliyâdan uzak kalırlar.”³⁷⁵

Şarih, Mesnevî’nin, “*كلو ز آدم ننگ دارد از حسد Ki, ol şeytân-ı racîm hasedinden Âdem’den (aleyhi’s-selâm) neng tutar. Ya’nî ârî eder. Ammâ hakîkatde با سعادت جنگ دارد از حسد hasedinden saâdet ile cenk tutar.*” beyitlerini ise şu şekilde yorumlar: “Şeytan, hasedinden melâ’ike ile sâcidînden olmayıp kendini ebedi devlette ve sonsuz saâdette vusûlden mahrûm eyledi. Ve rahmet-i Rahîm’den uzak olup ebdi yalancı ve kovulmuş oldu. Hz. Âdem’den de mahrum oldu.”

7. Mürşitle Sohbet Âdabı ve Manevi Terbiyede Usul

Hiz. Mevlanâ, Yahudi Vezir hikâyesinde halvete giren vezire, halvetten çıkması ve kendileriyle birlikte olması ricasında bulunan müridlerin halini anlatırken, onların dilinden mürşidin, müridin terbiyesinde dikkat edeceği şu ince noktalara dikkat çeker:

“577-Yük taşıyacak hayvana kudretine göre yük vur. Zayıf insanlara da takatleri miktarı iş buyur.

578-Her kuşun yemi cüssesine göre olur. İncir, her kuşun lokması olabilir mi?

579-Süt emen bir çocuğa süt yerine ekmek verecek olursan, o ekmeği hazmedemeyeceği için biçâre çocuğu ondan ölmüş bil!

580-O çocuk dış çıkarınca ekmeği kendiliğinden arar.

581- Kanat tüyleri çıkmamış kuş yavrusu uçmaya kalkışacak olursa, düşer ve yırtıcı bir kedinin lokması olur.

³⁷⁵ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 123a.

582-Kanat tüyleri çıkınca, onu yükseklere doğru uçurur, uçmadan zahmet çekmez, külfet etmez; iyyin, kötünün ıslığını da beklemez.”

Sarı Abdullah Efendi, Hz. Mevlana'nın bu beyitlerde, vezire tabi olanların hali üzerinden mürşidle sohbet adabını ve tarikat erbanının hallerini açıkladığını söyleyerek der ki:

“Erbâb-ı sülûk ibtidâ-i hâlde tıfil mesâbesindedir. Çünkü كَلَّمَ النَّاسَ عَلَى قَدَرِ عَقُولِهِمْ”³⁷⁶ mîsdâkınca herkesin mikdârın bilip esrâr-ı tarîkat ve güftâr-ı hakikatdan her birine söz söyleme ve söylediğin takdîrce havsala ve iz'ânına göre söyle.”

Abdullah Efendi, aynı beyitlerin açıklamasında seyru sülûkte mübtedî ile mühtehinin bir olmadığını, mübtedîye gizli sırlardan bahsedilirse, ya inkara ya da ilhada düşeceğini; inkarın sebep-i hizlan olduğunu, ilhada düşenin ise felah bulmayacağını söyler ve işin başında olan salık için uygulanacak terbiye usulünü şöyle özetler:

“Belki, sâlikin terbiyesi bî-kıyl u kâl nice zamân nazar ve himmet ile gerekdir. Hattâ hakâyık-ı eşyâya ve mebd-i meâda kendi vicdânıyla ma'rifet kesb edip keşf ü şuhûd mertebesin buldukda ol söyleyeceğin esrâr ve maânî bilâ-telkîn kendi vücûdundan zâhir olmaya başlar.”

Abdullah Efendi, kamil mürşidi mahir bir doktora benzetir ve onun saliki adım adım hakikatlere nasıl ulaştırdığını şöyle özetler:

“İmdi her bir sâlik ne menzilde ve ne dâirede idiğin bilib marazına göre ilâc hazmına göre lokma yedirmek mürşid-i kâmillere mahsûsdur. Gayrının onda medhali yoktur. Zîrâ mürşid-i kâmil evvelâ tâlibin kalbine aşk âteşin yakıp tâlib dahi sûziş-i derûn hâsıl edip mücâhedede cânlar eritip muktezeyât-ı nefsanîyye nâr-ı cezebât ile yanıp mahv olduktan sonra esrâr-ı hakâyıktan ona mikdârınca bir söz açar ondan sonra mertebesine göre bir söz dahi açıb bu üslûb üzre hadd-i kemâle varınca terbiye eder.”

Tahirü'l-Mevlevî, bu beyitlerdeki ince nükteleri müridler dile getirmiş gibi görüp söyle yorumlar: “Müridler vezirin sohbetinden ayrılmaya tahammül edemeyeceklerini, kendilerine verilen şu emrin bir serçeye bir inciri yutmak teklifi gibi olacağını söyledikten sonra, kemâl kesbetmemiş bir müridin, şeyhinden ayrılmasının, süt emen bir çocuğun ekmek gevelemesi, kanat tüyleri çıkmamış bir kuş yavrusunun uçmaya çabalaması ile farksız olduğunu bildiriyorlar. Süt emerken ekmek yedirilen çocuk ölür. Uçmaya heveslenen kuş yavrusu da kedilere lokma olur. Binâen aleyh biz de senden ayrılır ve sohbetinden mahrum kalırsak, aynı âkıbete uğrarız. Çocuğun dişleri çıkınca ekmek araması ve yemesi, kendiliğinden uçmaya

³⁷⁶ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafa*, nr. 592. Burada verilen hadis; “İnsanlara akılları ölçüsünde konuşmakla emrolunduk” şeklindedir. Aynı konudaki diğer rivayetler ve kaynakları verilmektedir.

başlaması gibi, bizde mürebbi ve mürşidden mütağni bir hâle gelirsek o vakit halvete gir inzivaya çekil ne istersen yap diyorlardı.”

Kenan Rifâî, bu beyitlerin şerhinde kamil insanların, terbiye halkasına girenlere istidatlarını aşan bir teflikte bulunmayacaklarını, aksine onları himmet gölgesinde bakışları ve irşatları duarisenide uzun müddet tutarak onları hayvanî duygulardan yontulmuş ve kurtulmuş bir dereceye yükselittiklerini söyler.³⁷⁷

Mürşitle sohbet adabı, tasavvuf kitaplarının ana konularından biridir. Mesela İmam Sühreverdî tasavvuf adabını işlediği *Avarifü'l-Meârif* adlı eserinde, müridlerin için mürşidin yanında süt emme ve süttten kesilme döneminin bulunduğunu söyleyerek der ki: “Süt emme dönemi; mürşidin sohbetine ve terbiyesine devam etme dönemidir. Bunun ne kadar süreceğini mürşid bilir. Mürid için, mürşidinin izni olmaksızın sohbet ve mânevî terbiyeden ayrılması doğru değildir. Ancak mürşidinin izni ile ayrılabilir. Mürşid, müride ancak, onun kendisinden ayrılma vaktinin geldiğini ve onun nefsinin tek başına idare etmeye güç yetireceğini bildikten sonra, kendisinden ayrılmasına müsaade eder. Müridin kendi başına kalması ise; artık (Cenâb-ı Hak’tan mânevî ilim ve ilhâm alıp) anlama kapısının kendisine açılmasıyla başlar. Mürid, ihtiyaç ve mühim işleri Allah Teâlâ’ya arz edebilme ve O’nun tarif ve uyarılarına göre çözüp murâd-ı ilâhiyeyi anlama rutbesine ulaştığı zaman, artık mürşidinden ayrılma vakti gelmiştir. Mürşidinden ayrılma vakti gelmeden kendiliğinden ayrılırsa; önüne, dünyaya dönme, hevâsına tâbi olma gibi, vaktinden evvel süttten kesilen çocuğun ma’ruz kalacağı sıkıntı ve engellere benzer mânialar çıkar ve onu zarara sokar.”³⁷⁸

Sufi müfessirlerden Ahmed İbn Acibe, Yunus sûresi 39. ayetinin tasavvufî işaretlerinde, arifi billah kamil bir şeyhin sohbetine girmeden, hiç kimsenin zan ve evhamlardan (şek, şüphe ve boş kuruntulardan) temizlenemeyeceğini söyler ve kamil mürşide teslim olan müridin elde edeceği sonucu şöyle özetler:

“Mürid, nefsinin kâmil şeyhin önüne atar, (ona teslim eder); şeyh onu sürekli Hak yolunda manen ilerletir. Nihayet onu ilâhî huzura ulaştırır ve kendisine, "İşte sen ve Rabbin!" deyip aradan çekilir. İşte o zaman, kuldaki şek, zan ve evhamlar kalkar, hepsi yok olup gider; kul ayne’l-yakin ve hakka’l-yakin derecelerine yükselip Hakk’ı müşahedeye ulaşır.”³⁷⁹

B. DİĞER DİNİ KONULAR

³⁷⁷ Rifâî, *Şerhli Mesnevî-i Şerif*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı, 2017, 9. Baskı, s. 87.

³⁷⁸ Bk. Sühreverdî, Ömer b. Muhammed, *Avarifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf* (trc. Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand, 2011, s. 123-124.

³⁷⁹ Bk. İbn Acibe, Bahrü'l-Medid/İbn Acibe Tefsiri (trc. Dilaver Selvi), Yunus Suresi 39 ayetinin Tasavvufî İşaretleri.

Yahudi Vezir hikayesinde ve şehirlerinde itikadi, fikhî ve ahlâkî bir çok konuya değinilmiş, şarihler ve özellikle Sarı Abdullah Efendi bu konularla ilgili geniş ve güzel açıklamalar yapmışlardır. Abdullah Efendi'nin açıklamalarını aşağıda verdiğimiz metin içinde görmek mümkündür. Bu konuları başlıklar halinde şöyle sıralayabiliriz:

Gerçek Âlimlerin Ahlakı.

İncil'in Tahrif Edilmesi.

Deccal.

Hidayet ve Dalalet Allah'ın Elindedir.

Ashab-ı Kehf.

Zaman Nedir?

Hiz. İbrahim'in Hak Mücadelesi

Fiillerin Meydana Gelmesinde Mutezile İle Ehl-i Sünnetin Görüşü.

Fırak-ı Dâlle-Fırak-ı Nâciye.

Hiz. İsa'nın Bazı Mucizeleri.

Kur'an'ın İcazı ve Sufilerin İşari Yorumları.

Hârut-Mârut Kıssası.

Sofestâiler.

Ehl-i Sünnetin Cebir Anlayışı.

Siccin ve İlliyyin Erbabı.

Resûlullah'ın (s.a.v) İncil'de Anlatılması.

SONUÇ

Mevlânâ Celâledîn-i Rûmî (ö. 672/1273) kendi döneminden günümüze kadar gerek şahsiyeti gerekse fikirleri ile İslâm tefekkür ve irfânının canlılığına katkısı olan her an aktif bir mutasavvıf ve düşündürdür. Onun ilmî genişliği, tasavvufî derinliği, edebî yönü yüzyıllardır İslâm tasavvuf ve fikir geleneğinde dikkatleri hep çekmiş ve bu yönlerini sergilemiş olduğu eserleri önemli bir ilgi odağı olmuştur. Doğuda da Batıda da eserleri pek çok dile çevrilmiş ve araştırılmıştır. Özellikle *Mesnevî Şerîf* ile ilgili çok sayıda tercüme, şerh yayınlanmıştır. Hz. Mevlânâ'yı anlamak için düşünmeyi gerektiren kimi ifâdelerinin, şiirlerinin bazen hikâyelerinin, çeşitli sembollerin varlığı açıklamalara ihtiyaç duymuş; bu da pek çok Mevlânâ yorumcularının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bunlardan Sarı Abdullah Efendi, Ahmed Avî Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Kenan Rifâî; yazmış oldukları şerhleri ve şârihlerin, Hz. Mevlânâ'nın *Mesnevî Şerîf* inde yer alan, Yahudi Vezir ve Hristiyanlar hikâyesinde geçen sembollere bakış açıları tezimizin konusunu teşkil etmiştir.

Türkçede simge, remiz, amblem, anlamlarına gelen; üzerinde toplumsal bir uzlaşımın söz konusu olduğu, varlığın hakikatine işaret eden; farklı anlamları hatta zıt anlamları dahi kendinde toplayabilme, duygu-düşüncelerin zihin fezasındaki uzantılarını, boyutlarını incelikli biçimde aktarma noktasında etkin bir anlatım şekli olarak karşımıza çıkan sembol, Hz. Mevlânâ'nın kullandığı dilin en önemli unsurlarından biridir. Bu nedenledir ki, Hz. Mevlânâ'nın bir konu hakkındaki düşüncelerini tespit edebilmek için anlatımlarında kullandığı sembolleri çözmüş olmak gereklidir.

Bu anlamda biz de tezimizde Sarı Abdullah Efendi'nin *Mesnevî*'nin birinci cildine yazdığı beş ciltlik şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı eserini, sınırlandırmak açısından merkeze alıp diğer üç şerh ile mukayeseli bir şekilde ilerleyip hikâyede geçen sembollerin değerlerini ortaya koymaya çalıştık.

Yahudi Vezir ve Hristiyanlar hikâyesinde Hz. Mevlânâ, mevzu olarak Yahudi padişahına hizmet eden dalalet ehli vezirin Hristiyanlığı bozmak ve ortadan kaldırmak için hile ve desiselerle dolu sinsî mücadelelerini ele almaktadır. Bu mücadeleler esnasındaki dikkat çekici hadiseler erken dönem Hristiyanlık tarihinin bazı spesifik konularını hafızalarda tazeler niteliktedir. Zira bu hikâyede bahsi geçen Yahudi vezir kimi şârihlere göre Pavlus olup, Hristiyanlık dinin tahrif ve tebdil edilmesinde rol oynamış bir şahsiyettir.

Mesnevî'de öyküleri kuşatan bir öykü bulunur. Hikâyeler hakîkatin perdeleridir. Bu perdeleri aralayanlardan Sarı Abdullah Efendi Hz. Mevlânâ'nın mânevîyatından aldığı feyiz ve işâretle bu şerhi yazmaya başlamıştır. Abdullah Efendi, diğer şârihlerden farklı olarak hikâyeyi mısra mısra ele almış, ilk önce tercümesini vermiş sonrasında da şerh etmiştir. Bütün dikkatini muhtevâyâ vermiş, şerh esnasında, kelâm-ı kibârlar, Arapça, Farsça, Türkçe şiirlerden yararlanmıştır. İslâm tefekkür sahasındaki kaynaklara başvurmuş, yaptığı atıf ve iktibâslar ile şerhini zenginleştirmiştir. Yer yer sufilerden alıntılar yapmış, tasavvufi yorumlara yer vermiş, seyrü sülûk makamlarından bahsetmiş, bu işte mürşid-i kâmile olan ihtiyacı dile getirmiş, kâmil insanın hallerine ve yüksek vasıflarına dikkat çekmiştir.

Abdullah Efendinin yer yer değindiği bir konu da Hakikat-i Muhammediye'dir. Ona göre cümle âlem hakîkat-ı Muhammediye'nin sûreti ve nakşıdır. Zîrâ müdebbir-i mevcûdât "hakîkat-ı Muhammediye"dir. Hz. Mevlâna da bu konuyu çokça işler. Her devirde bulunan insan-ı kâmil de bu hakikatin bir aynasıdır, nûr-ı Muhammedînin günümüze yansımasıdır. Sadık talipler ondan bu nuru tahsil edebilirler.

Abdullah Efendi, sembolleri şerh ederken literal-lafzî yorumların ötesine geçmiş, sembollere katman katman mânâ vermiş; "*Şârih-i Mesnevî*" unvanını alacak kadar ustaca yorumlarda bulunmuştur. Kendisindeki ilim ve irfân ile Hz. Mevlânâ'nın bu hikâyede kullandığı sembollerin anlamlarını bütün derinlik ve genişliği ile ortaya çıkarmış, böylece tasavvuf düşünce geleneğine katkı sağlamıştır.

Diğer taraftan üslûb ve meşreb farklılıklarına rağmen genel anlamda şârihlerimizin hikâyeyi şerh ederken Kur'ân-ı Kerîm âyetleri ve hadîslere başvurdıkları gözlenmiştir. Şârihlerin her biri İlâhî isimler, İnsân-ı kâmil, vücûd mertebeleri gibi tasavvufî konulara işâret eden sembolleri, İbn Arabî metafiziği bağlamında ele almış ve Allah-âlem, Allah-insân, insân-âlem ilişkisi ekseninde yorumlamışlardır. Zâlim Yahûdî padişahı, nefis-i emmârenin; vezîri, şeytan lâinin; bilgili Hristiyanları, Allah ve dostlarını tanıyanların; denizi, vahdet deryasının, mumu, mürşid-i kâmilin; balıkları muhakkîklerin sembolü olarak yorumlamışlardır. Buradan hareketle tasavvufî gelenek ekseninde temâyüz etmiş bu önemli mutasavvıfların sembolleri vahdet-i vücûd düşüncesi çerçevesinde, ekberî geleneğin terminolojisi ile izah ettiği; dolayısıyla da tasavvufî düşüncenin en mühim temsilcilerinden olan İbn Arabî çizgisinde yorumlar geliştirdikleri söylenebilir.

KAYNAKÇA

Affî, Ebu'l-Alâ, *Fusûsu'l-Hikem Okumları İçin Anahtar*, (Tercüme: Ekrem Demirli), İstanbul: İz Yay., 2006.

Akdoğan, Muhammed, *Ahmed Avni Konuk ve Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi Adlı Eserindeki Hadislerin Değerlendirilmesi* (II,III ve IV. Ciltler), Konya 2009, Yüksek Lisans Tezi, Yök İzinli Tezler Kataloğu.

Akün, Ömer Faruk, “Sarı Abdullah” MEBİA, X,

Aliyyü'l-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa fî'l-Ahbâri'l-Medûa*, (tahk. Muhammed b. Lütî es-Sabbağ) Beyurt: El Mektebetü'l-İslâmiyye, 1986, 2. Baskı.

Altınok, Bâkî Yaşa, *Hacı Bayrâm Velî Bayramîlik Melâmîler ve Melâmîlik*, Ankara: Oba Kitabevi, 1995.

Araz, Nezihe, *Anadolu Evliyalari*, İstanbul: Hikmet Gazetecilik (Tan Matbaası), 1972.

Arpağuş, Sâfi, *Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nin Tasavvuf Çalışmaları Açısından Önemi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Cilt-Sayı 45, Eylül 2013, ss. 31-50.

a.mlf. *Mevlânâ ve İslâm*, İstanbul: Vefa Yay., 2008.

Attar, Feridüddin, *Tezkiretü'l-Evliya* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul: Semerkand yayınları, 2013, 1. Baskı.

Ayçiçeği, Bünyamin, *Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları, 2014.

Aydın, Mehmet, *Dinler Tarihine Giriş*, Konya: Din Bilimleri Yayınları, 2008.

Aytekin, Ülker, *Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi*, İstanbul 2002 (Doktora Tezi) Aynı isimle baskı: Konya: Umde Yayınları, 2017.

Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadîkatü'l-Cevâmi*, (haz: Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul: İşaret Yayınları, 2001.

a.mlf. *Mecmuâ-i Tevârih*, (haz: Fahri Ç. Derin-Vâhid Çabuk), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.

Ayvazoğlu, Beşir, *Güller Kitabı-Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1992.

Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Yayınları.

Ayverdi, Sâmîha, *Ken'an Rifâi ve Yirminci Asrın Işığında Müslümanlık*, Kubbealtı Yay.

- Baklı**, Sadruddin Rüzbihan, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiki'l-Kur'ân*(tahk. Ahmed Ferid el-Mezîdî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008, 1. Baskı,
- Banarlı**, Nihad Sâmi, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, I-II, İstanbul 1976.
- Barkçin**, Savaş Şafak, *Ahmed Avni Konuk Görünmeyen Umman*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- Baytop**, Turhan, İstanbul Lâlesi, Ankara: Kültür Bakanlığı, 1992.
- Bursalı**, Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Meral Yayınevi, 1975; c.1-3.
- Bursevî**, İsmail Hakkı, *Tefsiru Ruhi'l-Beyân*, (Tahk. Ahmed İzzu İnâye), Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2001, 1. Baskı, c.1-10.
- Beğavî**, Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Tefsiru'l-Beğavî/Meâlimü't-Tenzîl*(tahk. Halid Abdurrahman el-Ak-Mervan Sivâr), Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2002, 5. Baskı, c.1-4.
- Beydâvî**, el-Kâdî Nasiruddin, *Envârü't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Dimeşk, 2000, 1. Baskı, c.1-3.
- Buzlu**, Tuğba, *İrşâd Ve Tebliğ Faaliyetlerinde Yöntemlerin Belirlenmesi Açısından İhtida Hareketleri*, Çorum, 2015.
- Cebecioğlu**, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Ceylan**, Can, *21 Yüzyıl Türkiye'sinde Tarikat Hayatı ve Tasavvuf Anlayışı: Rifâî Şeyhi, Ken'an Rifâî' nin Günümüzdeki Takipçilerinin Sanatsal, Kültürel ve Siyasi Faaliyet ve Tavrıları* (tez.yok.gov.tr/Ulusal Tez Merkezi), İstanbul, 2014.
- Cilacı**, Osman, “*Genel Hatlarıyla Dinler Tarihi*”,Konya, 1994.
- Çakıroğlu**, Selim,İsmail Hakkı Bursevî'nin *Tuhfe-i Recebiyye Eserinin Tahkik ve Değerlendirmesi*, (Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2006
- Çetin**, Nuran, “*Sembol*” *Türk Dünyası Edebiyat Kavramları ve Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Ankara, 2006, c.1-5.
- Çınar**, Kadir, *Çarmıha Gerilen Hz. İsa Değildi*, İstanbul: Düşünce Yayınları, 2004.
- Demirci**, Kürşat, “Hristiyanlık”*DİA*, XVII, İstanbul, 1998.
- Demirel**, Şener, “Sembol, Sembolik Dil ve Bağlamında Mesnevî'nin İlk 18 Beyitindeki Sembolik Unsurlar”, *Türkoloji Araştırmaları*, 2012, c. VII, sayı: 3, ss. 915-947.
- Demirli**, Ekrem, *İslam Metafiziğinde Tanrı ve İnsan*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2009.
- a.mlf.**,*Sadreddin Konevî'de Bigi ve Varlık*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2005.
- Dinler Tarihi Ansiklopedisi**, İstanbul: Gelişim Yayınları, trs. c.1-3.
- Eraydın**, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: İFAV, 2011. 9. Baskı.

Erzurumlu, İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, (Sad.: Turgut Ulusoy), Erzurum: İ.Hakkı Hz. Cami ve K. Yapı ve Yaş. Derneği, 1979, c. 1-4.

Fayda, Mustafa, "Siyer Ve Megâzî", Tdv İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyer-ve-megazi#1> (27.06.2019).

Frager, Robert, *Kalp Nefs, ve Ruh*, (trc. İbrahim Kapaklıkaya), İstanbul: Gelenek Yay., 2004.

Fîrûzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakup, *Basâiru Zevî't-Temyiz fî Letâîfî'l-Kitâbi'l-Azîz*, Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, trs., c.1-6.

Gazâlî, Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Beyrut: Dâru Sâdır, 2004, 2. Baskı.

a.mlf., *İhyâu Ulûmi'd-dîn*, (trc: Mehmed A. Müftüoğlu) İstanbul: Tuğba Neşriyat, İstanbul, 1993. C.1-4.

a.mlf., *Kitâbü'l-Erbâîn fî Usûli'd-Dîn*, Beyrut: Dârü'l-Minhâc, 2006, 1. Baskı.

a.mlf., *Hak Yolunun Esasları* (trc. Dilaver Selvi) Semerkand: İstanbul 2006.

a.mlf., *er-Risâletü'l-Ledünniyye (Mecmûatu Resâili'l-İmam Gazâlî içinde)*, Beyrut: Dârü'l-Kütbi'l-İlmiyye, trs.

Gölpınarlı, Abdülbâkî, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul 1992.

Göregen, Mustafa, "Ahmet Mithat Efendi'nin Hıristiyanlıkla İlgili Görüşleri", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:2, Kars 2014, s. 165-183.

Göktaş, Vahit, *Hicrî IV. Asır Buhara'da Tasavvuf Kelâbâzî Örneği*, İstanbul: Meydan Yayıncılık, 2008.

Güç, Ahmet, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Şâmil Yayınevi, 1991, II.

Güçlü, Abdülbâkî, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara: Bilim ve Sanat Yay., 2002.

Güleç, İsmail, *Mesnevî Üzerine Araştırmalar*, İstanbul: H Yayınları, 2010.

a.mlf., *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, İstanbul: Pan Yayıncılık, 2008, s. 165.

Gündüz, Şinasi, *Pavlus Hıristiyanlığın Mimarı*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2004.

Güngör, Metin, *Ahmed Avni Konuk ve Mesnevî-i Şerîf Şerhindeki Tasavvuf Düşüncesi*, Bursa 2010, Yüksek Lisans Tezi, (Danışman Mustafa Kara),Yök İzinli Tezler Kataloğu.

Gürer, Dilaver, *Fusûs 'l-Hikem ve Mesnevî'de Peygamber Öyküleri II*, Konya: Mebkam Yayınları, 2007.

Hucvirî, Ali b. Osman el-Cüllâbî, *Keşfu'l-Mahcûb*, (Haz.: Süleyman Uludağ), İstanbul: Dergâh Yay., 1996.

- İbn Acibe**, Ahmed b. Muhammed, *İlâhî Fetihler*(trc. Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2014, 2. Baskı,
- a.mlf.** *Bahrü'l-Medîd fî Tefsiri'l-Kur'ânî'l-Mecîd/İbn Acibe Tefsiri*(trc. Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand yayınları, 2012, 1. Baskı, c.1-11.
- a.mlf.** *İkazü'l-Himem fî Şerhi'l-Hikem*, (tahk. Asım İbrahim Keyyâlî), Beyrut, 2005, 1. Baskı.
- İbn Arabî**, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem* (Ta'likât: Ebü'l-Alâ Afîfî), Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1980, 2. Baskı.
- İbn Ebi'd-Dünyâ**, *Hadislerde Şeytanın Tuzakları*, İstanbul: Ocak Yay., 2007.
- İsfehânî**, Rağıb, *Müfredatu Elfâzi'l-Kur'ân*, (Tahk. Safvân Adnan Dâvûdî), Dımeşk 2002. 3. Baskı.
- İşler**, Mehmet Hulûsi, *Mânevî Bünyemizin İki Mikrobu Nefis ve Şeytan*, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1968.
- İz**, Mâhir, *Tasavvuf*, İstanbul: Kitapevi, 2000.
- Kahraman**, Ahmet, “*Mukâyeseli Dinler Tarihi*”, İstanbul: Mârifet Yayınları, 1999.
- Kanatlı**, Hasan, *Dünya Dinleri Ve İnanç Mezhepleri Tarihi*, İstanbul: Evrensel Değerler Yayıncılık, 2011.
- Kanca**, Fatih, *Kur'ân-ı Kerîm'e Göre Şeytan'ın İnsan Fiilleri Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul- 2010.
- Kaşânî**, Abdürrezzak, *Istılahatü's-Sûfiyye*, Kahire, 1992.
- Koçu**, Reşad Ekrem, “Abdullah Efendi (Sarı)”, İA (İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat) 1958 (c.1-11).
- Konuk**, Ahmed Avni, *Mesnevî Şerîf Şerhi*, (haz. Selçuk Eraydın ve Mustafa Tahralı), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2006.
- a.mlf.** *Tedbirat-ı İlâhiyye Tercüme ve Şerhi*, (haz.: Mustafa Tahralı), İstanbul: İz Yay., 1992.
- Kurtubî**, Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed, *et-Tezkire fî Ahvâli'l-Mevtâ ve Umuri'l-Âhire*, (tahk. Yusuf b. Ahmed Yusuf Bekrî), Riyad:Beytü'l-Ekâri'd-Devliyye, 2006.
- Kübra**, Necmuddin Ahmed b. Ömer, *et-Te'vilâtü'n-Necmiyye fî't-Tefsiri'l-İşârî es-Sufî*(tahk. Ahmed Ferid el-Mezidî), Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015, 2. Baskı, c.1-6.
- Küçük**, Osman Nuri, *Mevlânâ'ya Göre Manevî Gelişim-Benliğin Dönüşümü ve Mi'râc-ı*, İstanbul: İnsan, 2009.
- Kuşeyrî**, Abdülkerim b. Hevazin, *Kuşeyrî Risâlesi*, (trc: Dilaver Selvi), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2007, 8. Baskı.

Mekkî, Ebû Talib, *Kûtü'l-Kulûb/Kalplerin Azığı*(trc. Yakup Çiçek-Dilaver Selvi-Ali Kaya), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2004, 2. Baskı, c.1-4.

Misalli Büyük Türkçe Sözlük, (Derleyen: İlhan Ayverdi. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2016. c.1-3.

Muhâsibî,Ebû Abdillâh Hâris b. Esed, *Nefsini Bilen Rabbini Bilir*, (trc: Ali Pekcan), İstanbul: Okul Yayınları, 2001.

Müstakîmzâde, Süleyman Sa'deddîn, *Tuhfe-i Hattâtîn*, (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâl), Ankara: Türk Tarih Encümeni, 1928.

a.mlf. *Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye*, İstanbul Üniversitesi, İbnü'l-Emîn Bölümü, nr: 3357, vr.

Ölmez, Tomris, *Mesnevî Şârihi Sarı Abdullah Efendi Hayatı ve Eserleri*, (Bitirme Tezi) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İstanbul.

Öngören, Reşat, "Konuk, Ahmet Avni", DİA (TDV İslâm Ansiklopedisi), <https://islamansiklopedisi.org.tr/konuk-ahmet-avni> (27.06.2019).

Özemre, Ahmet Yüksel, Abdest ve Kurbanın Remzî (Sembolik) Anlamı, (Makale 2005)

Öztürk, Esmâ, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Geçişte Tasavvufî İrfânî Gelenek: Ahmed Avni Konuk Örneği*, Ankara 2015, Doktora tezi, Danışman: Prof. Dr. Ethem Cebecioğlu, Yök İzinli Tezler Kataloğu.

Öztürk, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerîm ve Sünnete Göre Tasavvuf*, İstanbul: İFAV (Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.), 1989.

Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebir*, Beyrut: Dâru'l-Kütubi'l-İlmiyye, 1990, 1. Baskı, c.1-32+Fihrist

Resmî, Ahmed Efendi, *Halîfetü'r-Rüesâ*, (haz: Müctebâ İlgürel, Recep Ahıskalı), İstanbul 1992.

Rifâî, Kenan, *Şerhli Mesnevî*, Kubbealtı Neşriyat, 2012.

Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn, *Dîvân*, (trc. Abdülbâkî Gölpınarlı), İstanbul: İnkılâp ve Aka Basımevi, 1974.

a.mlf.,, *Mesnevî*, (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı) Maarif Vekâleti (c. I-VI) İstanbul 1942-1946.

Sâmi, Şemseddin, *Kâmûsü'l-A'lam*, İstanbul: Mîhran Matbaası, 1311, IV, 2916.

Sâmiha Ayverdi, *Dost*,Kubbealtı Neşriyat, 2013.

Sarı Abdullah Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul 1287-1288. c.1-5.

Sarmış, İbrâhim, *H. İsâ ve Mesih İnancı*, İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2010.

Schimmel, Annemarie, *İslâmın Mistik Boyutları*, (trc. Ergun Kocabıyık), İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 1999.

Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahman, *el-Makâsidü'l-Hasene fî Beyânî Kesirin mine'l-Ehâdisi'l-Müştehire ale'l-Elsine*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2006, 2. Baskı.

Selvi, Dilaver, *Kur'an ve Tasavvuf*, Ankara: Gece Kitaplığı, 2017.

a.mlf., *İrşâda Ehliyet ve Mürşid-i Kâmil*, Ankara: Semerkand Yay., 1999.

Sert, Selahattin, *Büyük Uygarlıkların Doğuşu*, İstanbul: Ozan Yayıncılık, 2009.

Sühreverdî, Şihâbüddin Ömer b. Hafs, *Avârifü'l-Meârif/Gerçek Tasavvuf* (trc: Dilâver Selvi), İstanbul: Semerkand Yayınları, 2011.

Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Hakâikü't-Tefsir*, (tahk. Seyyid İmran), Beyrut, 2001, 1. Baskı, c.1-2.

Süyûtî, Abdurrahman Celaledin, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsiri'l-Me'sûr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1993, c.1-8.

a.mlf., *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsiri bi'l-Me'sûr* (tahk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), Kahire 2003, 1. Baskı, c. 1-17.

a.mlf., *el-Câmiü's-Sağîr fî Ehâdisi'l-Beşiri'n-Nezîr*, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981, c.1-2.

Şarkâvî, Cemâleddîn, *Hristiyanlıkta Pavlos Gerçeği*, İstanbul: Ocak Yayınları, 2008.

Şeker, Mehmet Yavuz, *İslâm İnancında Şeytan Kavramı*, (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi S.B.E, 1998.

Şentürk, Atillâ, *Tahirü'l-Mevlevî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Nehir Yayınları, 1991.

Şeyhî, Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri-Vekayii'l-Fudalâ*, (haz: Abdulkadir Özcan), İstanbul: Çağrı Yayınları, 1989, I-V.

Tâhirü'l-Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, İstanbul: Ahmed Said Matbaası, 1964.

Tahralı, Mustafa, "Ahmed Avni Konuk'un Mesnevî-i Şerîf Şerhi'nde İbnü'l-Arabî", *Uluslararası Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri*, 2010, II.

a.mlf., "Vahdet-i Vücûd ve Gölge Varlık", Ahmed Avni Konuk, *Füsûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, (Hazırlayan: Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın) İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.

Taşpınar, İsmail, *Mesnevî'de Erken Dönem Hristiyanlık ve Pavlus*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi 28, 2011/2, s. 173-191.

Tellioğlu, Ömer, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: Şâmill Yayınevi, 1991, IV,

Tilimsânî, Afifüddin Süleyman b. Ali, *Şerhu Menâzili's-Sâirîn*, (tahk. Âsım İbrahim Keyyâlî), Lübnan: Booos-Pupliser, 2013, 1. Baskı.

- Tokat**, Latif, *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu Yay., 2005.
- Tosun**, Necdet, *Bahâeddin Nakşibend/Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan yayınları, 2002.
- Topbaş**, Osman Nûri, *Îmândan İhsâna Tasavvuf*, İstanbul: Erkam Yay., 2011.
- Turgay**, Nureddîn, *Şâmil İslâm Ansiklopedisi*, Şâmill Yayınevi, İstanbul, 1991, VI.
- Tûsî**, Ebû Nasr Serrâc, *el-Lüma' İslâm Tasavvufu, Tasavvufla İlgili Sorular-Cevaplar*, (trc. Hasan Kâmil Yılmaz), İstanbul: Altınoluk Yay., 1996
- Tümer**, Günay – Küçük, Abdurrahman, “*Dinler tarihi*”, Ankara: Ocak Yayınları, 1993.
- Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti**, *Tarih*, İstanbul: Devlet Matbaası, 1932.
- Türk**, İdris, *Tasavvuf Düşüncesinde İbadetlerin İç Anlamı*, Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tasavvuf Bilim Dalı, (dan. Mehmet Demirci), 2009.
- Uludağ**, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay., 1995.
- Vassâf**, Osmânzâde Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, (haz: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz), İstanbul: Kitabevi, 2006, c. I-V.
- Yakıt**, İsmail, *Yunus Emre'de Sembolizm Çıktım Erik Dalına*, Ankara: Kültür Bakanlığı, 2002.
- Yalçinkaya**, Arzu Eylül, *Ken'an Rifâi'nin Mesnevî Sohbetleri*, (tez.yok.gov.tr/Ulusal Tez Merkezi), İstanbul, 2012.
- Yavuz**, Ömer Faruk, *Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri*, C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi x/2-2006, 391-410.
- Yıldırım**, Ahmed, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000.
- Yılmaz**, Hasan Kâmil, *Anahatları İle Tasavvuf ve Tarikatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyât, 1997.
- a.mlf.**, *Azîz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikatı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1980.
- Yüce**, Abdulhakim, *Tasavvufta İnsan-ı Kâmil ve Mevlânâ, Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi, Mevlânâ Özel Sayısı*, Ankara, 2005, s. 63-76.
- Zemahşerî**, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiti't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl*, Beyrut: Dâru'l-Marife, trs, c.1-4.

EKLER

MESNEVÎ'DE

YAHÛDÎ VEZÎR HİKÂYESİNDEN BAZI BÖLÜMLER³⁸⁰

“KENDİ MİLLET VE MEZHEBİNE TAASSUBU DOLAYISIYLA HRİSTİYANLARI ÖLDÜREN YAHÛDÎ PADİŞÂHININ HİKÂYESİ”

321- Yahudiler arasında zalim, İsa düşmanı ve Hıristiyanları öldüren bir hükümdar vardı.³⁸¹

322- Peygamberlik zamanı ve nöbeti İsa'nındı. Musa devri geçmişti. Öyle olmakla beraber o, Musa'nın, Musa da onun ruhu mesabesindeydi.

323- O şaşş hükümdar, Allah yolunda iki demsaz (dost) ve hemdem olan Musa ile İsa'yı birbirinden ayrı gördü.

324- Usta şaşş çırağına, “İçeriye gir, raftaki şişeyi dışarı çıkar,” dedi.

325- Şaşş çırak: “O iki şişeden hangisini getireyim? İyice anlat,” dedi

326- Usta: “O iki şişe değildir. Şaşşılığı bırak, fazla görücü olma,” dedi.

327- Şaşş çırak: “Usta, beni tekdir etme,” deyince, ustası: “O iki şişeden birini kır,” emrini verdi.

328- Çırak, şişelerden birini kırınca ikisi de gözünün önünden kayboldu. İnsan, meyl ve gazap dolayısıyla şaşş olur, biri iki görür.

329- Şişe birdi. Lakin çırağın gözüne iki görünüyordu. Birini kırınca, öbürü de yok oldu.

330- Gazap ve şehvet gibi haller, insanı şaşş yapar ve ruhun istikametini değiştirir.

331- Garaz gelince, yani insan garazla bakınca, hüner gizlenir. Gönülden kalkan yüzlerce perde, göz önüne gerilir.

332- Kadı, kalbinde rüşvet almaya karar verince zalimi, zavallı mazlumdan nasıl ayırt edebilir? Çünkü alacağı rüşvet gözönüne dikilir.

Mazlumun uğraşmış olduğu ve aleyhinde hüküm verilmesiyle uğrayacağı mağduriyeti nasıl görür? O hâlin fecaatini ve Allah katında vehametini nasıl düşünür?

333- Yahudi hükümdar, çıftılık kini ile o kadar şaşş oldu ki: “Aman Ya Rabbî! Sana sığındık!”

334- “Ben, Musa dininin hami ve yardımcısıyım” diye, yüzbinlerce mazlum mümini öldürdü.

³⁸⁰Bu hikâyeyi Tâhirü'l-Mevlevî tercümesiyle ve onun kullandığı beyit numaralarıyla vereceğiz. Ancak az da olsa Şefik Can'ın tercümesinden ve Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığının bastığı Mesnevî tercümesinden alıntılar yapılmıştır.

³⁸¹ Ekler kısmında hikâyenin genel seyrini bozmayacak şekilde kısaltmalar yapılmıştır.

“HİRİSTİYANLARIN KALDIRILMASI İÇİN, VEZİRİN PADİŞAHA HİLE ÖĞRETMESİ”

335- Yahudi hükümdarın sapık ve hileci bir veziri vardı ki, hile ile suyun üstüne düğüm vururdu.

336- Bu vezir dedi ki, Hristiyanlar canlarını kurtarmak için, dinlerini hükümdardan gizlerler

337- Onları öldürme ki, öldürmenin faydası yoktur. Din, misk ve öd ağacı değildir ki kokusu olsun da ondan anlaşılsın.

338- Hükümdar, vezire sordu: “O halde ne tedbir alalım? Bu hilenin, bu yalanın- yani İsevîliğin- yayılmasına mani olmanın çaresi nedir?”

339- “Ta ki dünyada Nasranîliğini ilan eden yahut gizli din kullanan bir Hristiyan kalmasın.”

340- Vezir dedi ki: “Şahım, kulağımı ve elimi kestir ve acı bir hüküm ile burnumu ve dudağımı yandır.”

341- “Ondan sonra beni, darağacının altına getir. O sırada bir şefaathçi çıksın ve senden affımı dilesin.”

342- “Bu işi tellal çağırılan ve kalabalık olan dört yol ağzı bir meydanda yaptır.”

343- “Ondan sonra beni yanından uzaklaştır ve uzak bir şehre sür ki, Hristiyanlar arasında şer ve fitne çıkarayım.”

HALİFENİN LEYLAYI GÖRMESİ HİKÂYESİ

406- Halife, Leyla’ya dedi ki: “Mecnun’un perişan olmasına ve sapıtmasına sebep olan Leyla, sen misin?”

407- “Sen, diğer güzellerden fazla bir şey değilsin?” Leyla da cevap verdi ki: “Sen, Mecnun olmadığın için, sus!”

408- Uyanık olan daha ziyade uyumuş demektir. Öylesinin uyanıklığı, uyumuşluğundan beterdir.

409- Ruhumuz, Allah ile uyanık olmayınca, o zahîrî uyanıklık, bizim için bend ve maniadır.

410- Bütün gün hayalin tekmelemesinden; kar, zarar ve eldeki malın zevali korkusundan.

411- Ruhun ne safası, ne letafet ve nuraniyeti, ne de yüksek âleme gidecek yolu kalır.

412- Uyumuş o gafildir ki, her hayale karşı ümide düşer ve onunla konuşmaya kalkar.

413- Rüyasında şeytanı huri gibi görür ve ona şehvet suyunu akıtır.

414- Nesil tohumu, nutfesini çorak yere dökünce uyanır, kendine gelir: o vakit de hayal, gözünün önünden kaçır.

- 415- Uyanınca, ihtilam oluşundan başında yorgunluk, vücudunda mülevveslik görür. Ah o görülen ve görülmeyen nakıştan ah!
- 416- Bir kuş yüksekten uçar. Gölgesi de toprak üstünde kuş gibi koşar.
- 417- Budalanın biri, o gölgeyi avlamak ister; arkasından o kadar koşar ki, takati kesilir.
- 418- O budala, o gölgeye ok atar da; arayıp taramaktan ok torbası boş kalır.
- 419- Gölge avlamak için sürat ve hararetle koşmaktan ve şuraya buraya ok atmaktan ömür tirkeşi (o kabı) boşalmış ve hayatı heder olmuş olur.
- 420- Allah'ın manevî gölgesi, o gölge avcısının mürebbisi olursa, onu hayal ve gölge peşinde koşmaktan kurtarır. O halde, saye-i Yezdan kimdir?
- 421- Saye-i Yezdan, yani zıll-i ilahî, Allah'ın o makbul kuludur ki, bu âleme nispetle ölüdür ve Allah'a nispetle diridir.
- 422- O insan-ı kâmilin eteğini geciktirmeksizin yakala ki, ahir zaman fitnelerinden kurtulasın.
- 423- “Keyfe meddezzil” nazm-ı kerimi, evliyanın nakşı ve müşiridir. Onlar, Allah güneşinin nuruna delildir.
- 424- Kur'an'ın bozulmamış olan harfini ve lafzını tevil ediyorsun. Kur'an'ı değil, kendini tevil etmenin çaresine bak. İşte ey salık! “Keyfe medde zzil” ayetinin delalet ettiği, Allah gölgesinin himayesine iltica et.
- 425- Bu vadide öyle delilsiz gitme. Halil İbrahim Aleyhisselam gibi ‘La ühibbül afilin’ de. Bu beyit ile de, Hazreti İbrahim'in Kur'an'da hikâye buyrulan bir sözüne telmih edilmiştir.
- 426- Git, gölgenin delaletiyle güneşi bul ve şah Şems-i Tebrizi'nin eteğine sarıl.
- 427- Eğer bu sur-i süruru, yani Şems-i Tebrizi Hazretlerine giden yolu bilemez ve bulamazsan, Allah'ın hidayet ışığı olan Hüsameddin Çelebi'den sor.
- 428- Eğer, Hüsameddin Çelebi'ye intisap için giderken; haset, yani kıskançlık, boğazına sarılırsa ki şeytanın hasette fazla tecavüzü olur.
- 429- Şeytan, Adem'e olan hasedinden, ona secde etmeye utandı. Yine o şeytan, hasedinden saadetle cenk etmeye kalkıştı.
- 430- Süluk yolunda hasetten daha zor ve daha tehlikeli bir geçit yoktur. Hasut olmayan kimseye ne mutlu.
- 431- Bu ceset hasethanedir. Malumun olsun ki hasetten, bütün bir hanedan bulaşmış olur. Bir hanedan efradından birinin, hasetle yapmış olduğu kötülük, o hanedanı bulaştıracak gibi, hasedin tabiatı dolayısıyla, bütün beden hanedanı da mülevves olur.
- 432- İnsanın cismi, hasethane olmakla beraber, Cenab-ı Hakk, o cisimlerden bazılarını iyice temizlemiştir.

433- Tahhira beytî, ayet-i kerimesi, temizlik nişanıdır. Aslı toprak olmakla beraber, insan cesedi nur hazinesidir.

434- Eğer, hasut olmayan bir zata hile ve haset etmeye kalkarsan, o haset dolayısıyla kalbine zulmetler arız olur. Karanlıkta kalan bir kalbe ise, marifet nuru giremez.

435- Allah adamlarının altında toprak gibi ol. Onlara karşı haset etmek bir tarafa fevkalade tevazu göster. Hasetin de, bizim yaptığımız gibi, başına toprak saç ve ayaklarının altında onu zelil et.

“HİRİSTİYANLAR ARASINDA, AKLI BAŞINDA OLANLARIN, VEZİRİN HİLESİNİ ANLAMALARI”

445- Kuvve-i zaikasî olanlar, yani ağzının manevî tadı yerinde bulunanlar vezirin sözlerindeki lezzet arasında bir de acılık duyuyorlardı

446- Vezir, nükteli sözler söylüyordu. Lakin o sözler, içine zehir karıştırılmış şeker şerbeti gibiydi.

447- Vezirin zahirî kelimî: “Hakk yolunda gayretli ol,” diyordu. Zımmen ve fiilen ise, ruha atalet ve miskinlik tavsiye ediyordu.

448- Gümüşün sathı, beyaz ve yeni olmasına rağmen, eli ve elbiseyi kirletir.

449- Ateş şulesi itibarıyla kırmızı görünür. Öyle iken sen, onu kıvılcımı ile yaktığı yeri simsiyah etmesine bak.

450- Şimşek, nazara nur görünürse de, onda göz kamaştırmak hassası vardır.

451- Veziri dinleyenlerden her kim anlayışlı ve zevk sahibi değilse, vezirin sözleri, onun boynuna halka gibi geçiyordu.

452- Hükümdardan ayrı olarak, vezir altı sene müddetle İsevilerin penahı ve muktedası oldu.

453- Hristiyan halk, dini de, kalbi de ona teslim ettiler, onun emrine ve hükmüne karşı can feda edecek dereceye geldiler.

“VEZİRİN HİRİSTİYANLARA KARŞI, İNCİL’İN HÜKÜMLERİNİ KARIŞTIRMASI”

462- Vezir o beylerden her birinin namına bir tomar tanzim etti ki, tomarların hepsi de meslek ve mezhep itibarıyla bambaşka idi.

463- O tomarlardan her birinin hükümleri başka türlü ve biri, başından sonuna kadar bir diğerine aykırı idi.

464- Tomarın birinde, riyazet ve açlık yolunu, tevbenin ve günahlardan dönüşün rüknü kılmış. Bir günahkâr, riyazet çekmeyince ve aç durmayınca, tevbesi kabul olmaz, demişti.

- 465- Tomarın birinde de demişti ki: “Riyazetin faydası yoktur. Bu yolda cömertlikten başka kurtulacak cihet bulunmaz.”
- 466- Tomarın birinde de demişti ki: “Senin açlığın da, cömertliğın de, mabuduna karşı şirk koşman olur.
- 467- Gamda olsun, rahatta olsun, tevekkül ve teslimden başka, amellerin hepsi hile ve tuzaktan ibarettir.
- 468- Tomarın birinde demişti ki: “Vacip olan hizmettir. Yoksa tevekkül düşüncesi bais-i töhmettir. 469- Tomarın birinde demişti ki: “Dinde varit olan emirler ve nehiyler vardır. Fakat onlar yapılmak için değildir; bizim aczimizi, onları yapamayacağımızı bize anlatmak içindir.
- 470- Ta ki o emir ve nehiylerde kendi aczimizi ve Hakk’ın kemal-i kudretini görüp anlayalım.
- 471- Tomarın birinde demişti ki: “Kendi aczini görme, aklını başına al. Kendinde acz görmek, Allah’ın nimetine küfran göstermektir.”
- 472- Kendi kudretini gör ki, bu kudret ondandır. Kendindeki kudreti Allah’ın bir nimeti bil.
- 473- Tomarın birinde demişti ki: “Bu ikisinden, yani kendinde acz ve kudret görmekten geç. Nazara sığan, görülebilen her ne varsa tevhit yolunda manevî put sayılır.”
- 474- Tomarın birinde demişti ki: “Bu mumu söndürme. Çünkü nazar ve istidlal, bir meclisin mumu gibidir.”
- 475- Nazar ve istidlalden geçersen, vuslat gecesinin yarısında mumu söndürmüş, karanlıkta kalmış olursun.
- 476- Tomarın birinde demişti ki: “Korkma nazar ve istidlal mumunu söndür. Müessiri bulmak için esere bakmaktan vazgeç ki, ona mukabil yüzlerce nur görmüş olasın.”
- 477- Mum söndürülünce can şeminin nuru artar. Senin Leylan, senin sabrından Mecnun olur.
- 478- Her kim zühd-ü kanaat gösterip de dünyayı terk edecek olursa, dünya ona doğru ziyadesiyle yaklaşır.
- 479- Tomarın birinde demişti ki: “Allah, sana ne vermişse, onu icat ederken sana şirin kılmıştır.
- 480- Cenab-ı Hakk’ın sana müyesser kıldığını hoşlukla kabul et. Kendini zahmet ve meşakkate düşürme.
- 481- Tomarın birinde demişti ki: “Kendi isteğini bırak. Çünkü senin tabiatınca makbul olan, kötü ve merdut bir harekettir.”
- 482- Muhtelif ve müteaddit yollar, tabiata kolay gelmiş, onlardan her birine bir millet ve bir din, can gibi olmuş; yani ona sarılmış kalmıştır.
- 483- Eğer Hakk’ın müyesser etmesi, çıkar bir yol olsaydı; her Yahudi, hatta her Mecusî, arif-i billah olurdu.

- 484- Tomarın birinde demişti ki: “Allah’ın müyesser kıldığı şeyler, icrasını kolaylaştırdığı hareketler, kalbin hayatı ve ruhun gıdasıdır.”
- 485- Tabiata zevk veren bir şey geçince, artık o tabiatta feyiz husule gelmez. Nebat yetiştirmeyen, çorak yere döner.
- 486- Öyle bir adamın hasılı, pişmanlıktan; alım-satımı da zarardan başka bir şey doğuramaz.
- 487- Böyle bir hareket, ibadet ve tâ’at -yahut onları yapan- müyesser değildir. Belki onun adı muasser olmak lazım gelir.
- 488- Sen muasserle müyesseri ayırt et ve bununla onun, son haline bak.
- 489- Tomarın birinde demişti ki: “Kendine bir üstat bul. Hasep ve nesep dolayısıyla akıbet-i umura vâkıf olamazsın.
- 490- Her millet; fikrince, geleceği gören kimseleri alarak geçinmek istemediler. Kendi düşünceleriyle hareket ettikleri için, zillate ve felakete uğradılar.
- 491- Akıbeti görebilmek, el örgüsü ve oyuncak kabilinden bir şey değildir. Öyle olsaydı, din ve mezheplerdeki bunca anlaşmazlık nasıl meydana gelirdi?
- 492- Tomarın birinde demişti ki: “Üstadı tanıdığın için, üstat sensin.”
- 493- Adam ol da, bir takım kimselerin tabîi olma. Git, başının çaresine bak, serseriyane dolaşma.
- 494- Tomarın birinde demişti ki: “Bunların hepsi birdir. İki gören, şaşı bir zavallıdır.”
- 495- Tomarın birinde demişti ki: “Yüz, nasıl bir olur? Böyle düşünen delidir.”
- 496- Her biri diğerine zıt bir sözdür. Nasıl olabilir ki, biri zehir, öbürü şekerdir?
- 497- İsa dininin düşmanı olan o Yahudi vezir, bu tarzda ve çeşitte, on iki tomar yazdı.

“HİRİSTİYAN KAVMİNİ DALÂLETE DÜŞÜRMEK İÇİN YAHÛDİ VEZİRİN BAŞKA BİR FİTNEKÂRLIĞI”

- 547-O vezir, kendiliğinden başka bir hile yaptı. Vaaz’ı bıraktı, halvette girdi.
- 548-Kırk, elli gün kadar halvette oturup müridlerini ayrılık ateşine yaktı.
- 549-Halk, o vezirin huzur veren halinden ve güzel konuşmalarının zevkinden ayrı kalmanın üzüntüsüyle deli divane oldu.
- 550-Halk ağlayıp vezirin dışarı çıkması için yalvarıyorlardı. O ise halvethânesinde riyâzat yüzünden iki kat olmuştu.
- 551-Müridler diyorlardı ki: Sensiz bizim için hidâyet nûru yoktur. Yardımcısı bulunmazsa körün hâli nasıl olur?
- 552- Allâh aşkına, letfet, bizi bundan fazla kendinden ayırma.

553-Biz çocuk gibiyiz ki, sen de dadımız mesâbesindesin. Terbiye ve irşâd gölgeni başımızdan eksik etme.

554-Vezir dedi ki; rûhum, dostlarımdan uzak değildir. Lâkin dışarıya çıkmam için, müsâde yoktur.

555-Hristiyan reisleri şefâat için, diğerleri denefislerini kötölemek üzere vezirin yanına geldiler.

556-Dediler ki: “Ey kerim olan vezîr, biz sensiz; gönlümüzden, dinimizden yetim kalmış olduk. Bizim için bu ne bedbahtlıktır.”

557-“Sen halvetten çıkmamak için bahâne buluyorsun. Bizim ise yüreğimiz yandığı için soğuk ahlar çekiyoruz.”

558-“Biz senin güzel sözlerine alışmışız, hikmet sütünü içmişiz.”

559-“Allâh aşkına bize bu cefâyı etme, lütfeyle de halvetten çıkmak için bugünü yarına bırakma.”

560-“Bu âşıklar sana gönül vermişlerdir. Sen olmayınca dalâlete düşeceklerdir.”

561-“Hepsi de senin firâkında, karada kalmış balık gibi çırpınıyorlar. Derenin bendini aç da suyu salıver.”

562-“**Ey şu asırda misli bulunmayan; Allâh aşkına halkın feryâdına koş ve imdâdına yetiş.**”

“VEZÎRİN, HER EMİRİ AYRI AYRI VELİÂHD YAPMASI”

648-Sana Hristiyan beylerini çağırdı. Tenhâca her biriyle görüşüp konuştu.

649-Her birine dedi ki: İsâ dininde Hakkın vekili ve benim halifem sensin.

650-Öbür Beyler, senin teba’an olacaktır. İsâ, hepsini senin tâbilerin kılmıştır.

651- Serkeşlik edecek beyi yakala. Ya öldür, yâhud esir et.

652-Lâkin ben sağ oldukça şu vasiyeti kimseye söyleme. Ben ölmedikçe de riyâset ve niyâbet talebine kalkışma.

653-İşte bu tomarı ve din-i İsâ hükümlerini ümmete karşı birer birer ve fesâhatle oku.

654-Beylerden her birine ayrı ayrı olarak Hakk dininde senden başka vekil yoktur dedi.

655-Her birini birer birer tâziz ve takdis etti, ona söylediğini aynen buna da söyledi.

656-Her birine birer tomar verdi ki murâd ve mazmunları birbirine zıt idi.

657-Eliften ye’ye kadar olan harflerin şekli nasıl muhtelif ise, o tomarların metni de öylece birbirine aykırı idi.

658-Bu tomarın hükmü, diğerinin zıddı idi. Nitekim bu tezâdı evvelce beyân etmiştik

“VELİÂHDLIK HUSUSUNDA BEYLERİN

KAVGA ETMELERİ VE KILIÇ ÇEKMELELERİ”

691-O beylerden biri ilerledi, o vefâkâr kavmin yanına gitti.

692-Dedi ki: işte, o zâtın vekili, hatta İsâ'nın bu zamanda nâibi benim.

693-İşte şu tomar benim vesikamdır ki ondan sonra niyâbet ve riyâset benim hakkımdır.

694-Diğer bir bey de pusudan çıktı ve ortaya atıldı; o da hilâfet davasında idi.

695-O da koltuğunun altından bir tomar gösterdi. Bunun üzerine ikisinde yahudilik gazabı peydâ oldu.

696-Diğer beyler de birer birer ve birbiri arkasından keskin kılıçlar çekerek geldiler.

697-Her birinin elinde kılıç ve tomar vardı. Netice de azgın filler gibi birbirlerine girdiler.

698-Yüz binlerce Hristiyan maktûl düştü. Kesilmiş başlardan tepeler peydâ oldu.

699-Sağdan, soldan kan selleri aktı, havaya dağlar gibi tozlar kalktı.

700-Vezirin ektiği fitne tohumları, o ölülerin başlarına âfet olmuştu.

701-Cevizler kırıldı. İçi olanların ölümden sonra temiz rûhu kaldı.

702-Cisme vâki olan öldürmek ve ölmek hâli, nar ve elma gibi bir meyveyi kırmaya benze

703-Mânâsı, yani içi sağlam olan meyvenin mahiyeti belli olur. Çürük bulunan ise rüsvây olur.

704-Ey sûret perest; git de manayı elde etmeye çalış. Çünkü mana, sûretin kanadı mesâbesindedir.

705-Mânâ ehli ile berâber otur ki, hem âta bulasın, hem de bir merd-i mânevi olasın

706-Şu cisim içindeki manasız rûh, şüphesiz kın içindeki tahta kılıç gibidir.

707-O tahta kılıç, kın içinde durdukça kıymeti vardır, çıkınca yanma âleti olur, yâni yanmaya yarar.

708-Tahta kılıcı muhârebeye götürme. Evvelinden bak ve mûâyene et ki, işin zayıf düşmesin.

709-Eğer rûhun tahta kılıç gibi ise git başkasını ara yok elmas gibi keskin ise şevk u tarab ile ileri geç.

710-Kılıç evliyâullâhın cephânesinde yâni silâh deposundadır. Onları görmek; sizin için kimyâdır.

711-Bunun için bütün âlimler, her devirde âlemlere rahmet olan bir alim (ârif) vardır” demişlerdir.

712-Nar alacak olursan yarılmışını al ki çatlağından içindeki taneler anlaşılsın.

713-O kimsenin gülüşü ne mübârekdir ki, ağzını açınca can hokkasından inci görünür gibi kalbi gözükür.

714-O lâlenin gülüşü ne kadar uğursuzdur ki, ağzından kalbinin karanlığı görünür.

715-Gülün, olmuş ve açılmış bulunan narın, bağın yüzünü güldürdüğü gibi, Hakk ehlinin sohbeti de seni ricâl zümresine vâsıl kılar.

716-Sen kaya da olsan, mermer de bulunsan bir veliyy-i kâmile mülâki olunca cevher hâline gelirsin.

717-Pak olan sofîyânın muhabbetini kalbine yerleştir. Hoşdil olan âriflerin sevgisinden başka bir şeye gönül verme.

718-Ümitsizlik tarafına gitme, ümit kapıları vardır. Zulmet cihetine meyletme, güneşler parlamaktadır.

719-Gönül seni kalb ehlinin semtine çeker. Cisim ise su ve çamur hapsine koymak ister

720-Aklını başına al da bir gönül arkadaşının sohbetiyle kalbe gıda ver. Git, mânevi ikbâl sâhibinden bir ikbâl ve saadet talebinde bulun.

“HAZRET-İ MUHAMMED MUSTAFÂ’NIN (s.a.v) İNCİL’DE ZİKREDİLEN VASIFLARI”

721-İncil’de Hazret-i Mustafa’nın, seyyid’ül-mürselin olan o bahr-i safanın vasfı vardı.

722-Nebiyy-i Ekrem’in İncil de şekli, şemâili, gazâları, orucu ve iftârı anılmıştı.

723-Nasara taifesi o nam ve hitâbe gelince sevap olsun diye öperlerdi.³⁸²

724-Sevap kazanmak için o vasf-i lâtife yüzlerini sürerler ve o mübârek ismi öperlerdi.

725-Bahsettiğimiz fitne esâsında o gürûh, fitneden ve kargaşalıktan emin kaldılar.

726-Ahmed ism-i şerifinin penâhına sığındıkları için Yahûdi vezîr ile Hıristiyan beylerinin şerrinden emin ve mahfûz kalmışlardı.

727-Onların nesilleri de çoğaldı, Nûr-u Ahmedî yâr ve yâverleri oldu.

728-Hıristiyanlardan diğer bir gürûh ki nâm-ı Ahmedî’yi gayr-i muhterem tutarlardı.

729-Re’yi de, ilmi de uğursuz olan vezîrin fitnesi dolayısıyla hor ve hakir oldular.

730-Beyânı doğru olmayan muhtelif tomarların tesiriyle onların dini de, hükmü de fesâda uğradı.

³⁸²Eserlerde şöyle bir olay nakledilir: Hz. Musa’nın (a.s) zamanında İsrâiloğulları içinde adamın biri iki yüz sene isyan içinde yaşamıştı. Öyle ki imandan başka hayırlı bir ameli bilinmiyordu. Bu adam ölünce İsrâiloğulları onu ayağından tutup bir çöplüğe attılar. Bunun üzerine yüce Allah Hz. Musa’ya (a.s), “Ey Musa! Git; falanca yere atılan kulumu yıka, kefenle ve bütün İsrâiloğulları ile beraber cenaze namazını kıl!” diye vahyetti. Hz. Musa verilen emri yerine getirdi. İsrailoğulları bu duruma hayret edip Hz. Musa’ya bu toplumda bundan daha günahkâr birisinin bulunmadığını haber verdiler. Hz. Musa da,

“Ben bunu biliyorum, ancak Allah bana böyle yapmamı emretti” dedi. İsrâiloğulları,

“Bunun durumunu Rabbine sor da öğrenelim” dediler. Hz. Musa (a.s) Rabbine, “Ey Rabbim ne dediklerini biliyorsun, bu kulun durumunu bize bildir” diye dua etti. Yüce Allah Hz. Musa’ya (a.s) şöyle vahyetti:

“Onlar doğru söyledi. O, tam iki yüz sene bana isyan etti. Ancak günlerden bir gün Tevrat’ı açıp orada yazılı olan Habibim Muhammed’in ismine baktı; onu öptü ve hürmetle başına koydu. Ben buna karşılık onun iki yüz senelik günahlarını affettim.” Bk. Ebû Talib, *Kalplerin Azığı: Kûtü'l-Kulûb*, 3/355; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, 4/45; Nebhânî, *Hüccetullahi ale'l-Âlemin*, 1/229.

731-Hazreti Peygamberin nâmı bu sûretle yardım ederse; bizzat nûr-ı Nebevinin nasıl muhâfaza buyuracağı düşünülmelidir.

732-Hazreti Ahmed'in ism-i şerîfi böyle müstahkem bir kale gibi olunca, rûh-u Eminin zât-ı mukaddesinin nasıl olacağı iyi düşünülmelidir.

Hiz. Muhammed Mustafâ (s.a.v.)'in sahîh yani bozulmamış İcîl'de vâsıflarının anlatılması konusunda Sarı Abdullah Efendi, açıklamasında: “Nasârâ hîn-i kırâ'atta na't-ı Resûl (aleyhi's-selâm)'a geldiklerinde şevk ve muhabbet hulûs-ı kalb ile ta'zîm ederlerdi. Hak Sübhânehû ve Teâlâ dahi onun berekâtında ta'zîm edenleri helâk-ı sûrî ve ma'nevîden necâta çıkarıp rahmetine lâîk eyledi. Bazı Nasara taifesi sevap olsun diye okuma sırasında Peygamber Efendimiz'in isim ve vasıflarının zikredildiği kısma geldiklerinde orayı öperlerdi. Eserinde kurtuluşa erenlerin bu kimseler olduğunu açıklayan Abdullah Efendi: “Kâinatın O'nun yüzü suyu hürmetine yaratıldığını, sırf nûr ve gönüllerin sürûru olan bu mübârek, mukaddes zâtın, vasf-ı cemîlin beyân etmeye deryâlar midâd ve âsumânlar kâğıt ve eşcâr kalem ve cemî'-i mükevvenât kâtib olsa âciz ve hayrân olup binde bir vasfını anlatamaya dahi yetmeyeceğini ifâde etmiş ve Seyyid Nesîmî'den Hazret-i Muhammed Mustafâ (s.a.v)'e yazılmış olan aşağıdaki Na't-ı Şerîf'i aktarmıştır.”³⁸³

Ey saçın “ve'l-leyli izâ yağşâ” yüzündür “ve'd-duhâ”

Yâ ve sîn şânında menzil hem beyânın tâ ve hâ

“Kâb-ı kavseyn” iki kaşın vasfı “ev ednâ” elin

Hem “elem neşrah leke sadrak” buyurmuş Hak sana

Hilkat-i eflâke sensin vâsıta nûr-ı İlâh

Hem senin şânında nâzil oldu “levlâke lemâ”

Âdem'in cismi vü cânı senden oldu âşikâr

Seyyid-i kevineyn-i âlem Yâ Muhammed Mustafâ

“Küntü kenz”in ma'nâsı senden açıldı âleme

Bu binânın âlemine sensin delîl ve rehnümâ

“Lâ nebiyyün ba'dî” dedin ya'nî hatm oldu kelâm

³⁸³ Abdullah Efendi, a.g.e., v. 170b-171a-171b.

Saddekte ey seyyid ki, sensin hatm-i cümle enbiyâ

İstivâ-i hattın sen ettin zâhir şakku'l-kamer

Çün sana geldi ki, “er-Rahmân ale'l-arşı's-tevâ”

Hem “ra’eytü Rabbî” deyip leyletü'l-mi'râcda

Sensin ol “fî sûreti ahsen” gören vech-i likâ

“Rahmeten li'l-âlemîn”sin seyyid-i kevneyn hem

Şem'-i rûhsârında oldu “kûn fe-kâne” gark-ı ziyâ

Sensin ol zât-ı mutahhar ey mübârek mâ' ve tîn

“Kul kefâ” geldi senin şânında billâhi “kul kefâ”

Ey Habîbullah ki, ismin yazılıbdur Arş'da

Ahmed ü Mahmûd Ebu'l-Kâsım Muhammed Mustafâ

Vahdetin şem'-i cemâlindir cemâlin şem'i üş

Cânlara pervâne kıldı ey hidâyetden ziyâ

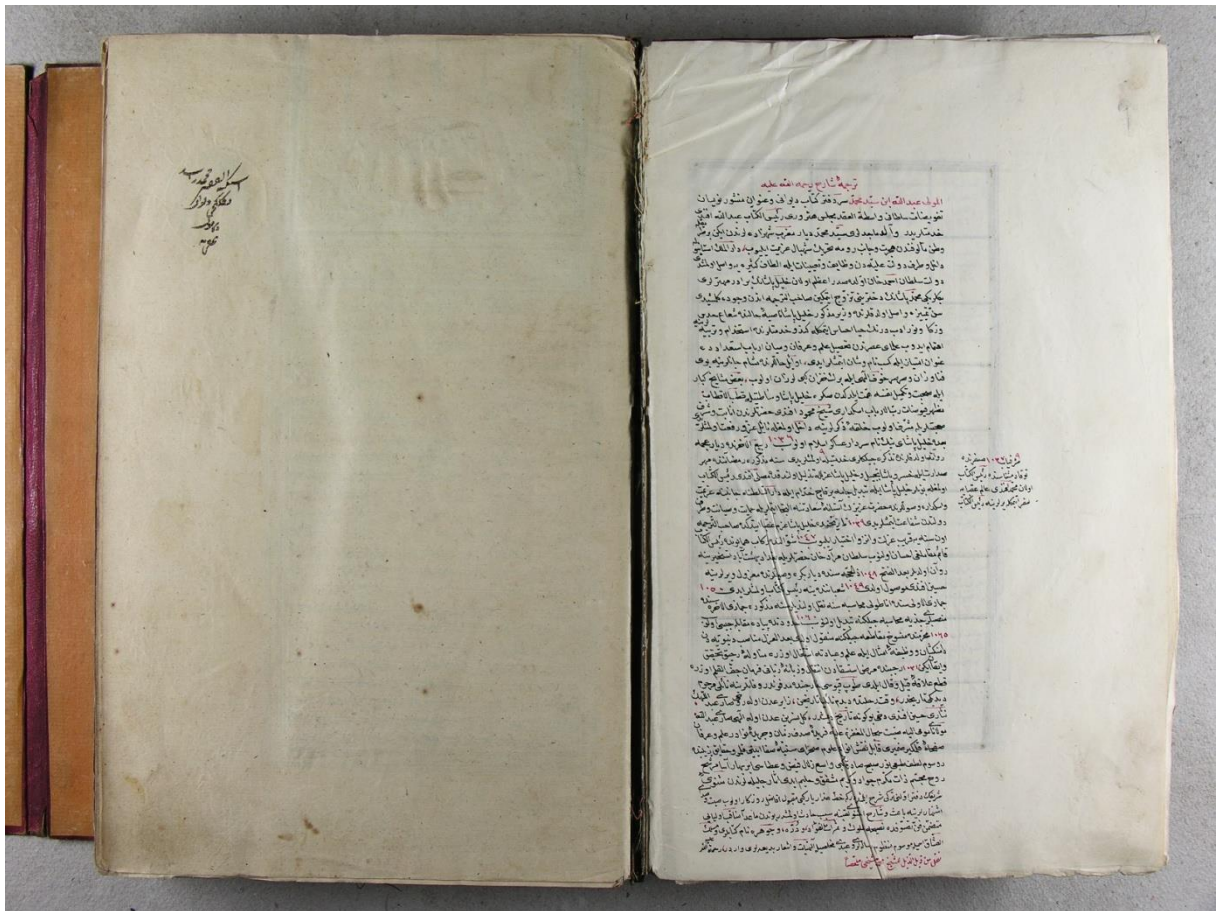
Yâ İlâhî ol Habîb'in Mustafâ'nın hakkıyçün

Ver murâdım kâma irgür hâcetim eyle revâ

Ey Nesîmî mahşerin haşrinden içtin Kevser'i

Sırrı keşf oldu kulûba buldu vahdet-i bârihâ

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN ORJİNALİNDEN BİR KAÇ VARAK ÖRNEĞİ

فردی

کراچی

133